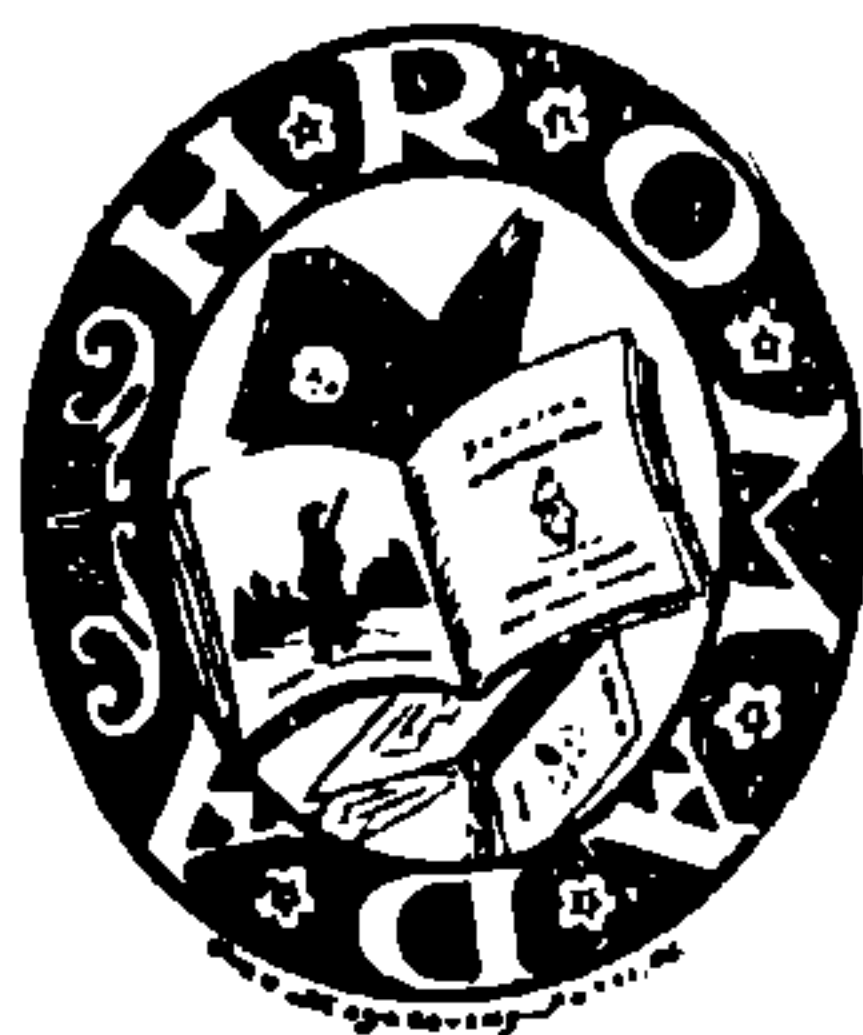

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

**ВИБРАНИЙ
КОБЗАР**

**РЕДАКЦІЯ, ПЕРЕДМОВА Й ПРИМІТКИ
І. БОРЩАКА**

**ФРАНКО-УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
EDITIONS FRANCO-UKRAINIENNES.**

Montreuil-sous-Bois. 16 bis, rue de la Révolution.

ПЕРЕДМОВА

I.

Немає на світі українця, що не знав би хоч у найзагальніших рисах життя Тараса Шевченка, — явище, здається, незнане в житті будь-якого іншого народу світу. Тому якраз в нашому виданні, призначеному для широкого загалу, можна обмежитись лише головними датами, так би мовити, хронологічною канвою, Шевченкового життя.

*
**

Тарас Григорович Шевченко-Грушівський народився 9 березня 1814 року, в селі Моринцях, колишнього Звенигородського повіту, на Київщині, яко кріпак зросійщеного німця діди́ча Енгельгардта. Коли Тарасові було дев'ять років, мати його померла, батько оженився вдруге, й відтоді хлопцеві довелося багато витерпіти від своєї мачухи. Незабаром помер і Шевченків батько; отож одинадцятилітній Тарас залишився кругом сиротою. Громадський пастух в селі Кирилівці, побіля Мо-

й починає іншими очима дивитися на козаччину та гетьманщину. У цей час він пише низку знаменитих суто політичних творів, у яких часто-густо соціальний момент переважає над національним. 1845 рік — це рік революційних творів поета.

Шевченко пристав до Кирило-Методіївського Братства, що саме було заснувалось десь року 1846. *). На донос студента Петрова, в квітні 1847 року, братчики були заарештовані. Шевченка повезли до Петербургу й замкнули в Петропавловську фортецю. На допитах поет тримався дуже сміливо. Коли Куліша й Костомарова покарано, порівнюючи, м'яко, то Шевченко дістав суворий вирок. Його заслали довічно салдатом в Оренбурзький корпус, із заборонаю малювати й писати. Шевченка покарали не стільки за належність до Кирило-Методіївського Братства, як за політичні вірші («Кавказ», «Сон», «Великий льох»...), що їх знайшли в нього жандари під час трусу. Отже, Шевченка відвезли спершу до Оренбургу, а звідти до Орської фортеці, де записали його салдатом у п'ятий лінійний батальйон.

III.

В Орській фортеці поетові жилось тяжко, але, не зважаючи на ті тяжкі умовини й

*) Див. наш вступ до «Книг Битія Українського народу» М. Костомарова. Париж. Видавництво «Громада». 1947.

на заборону писати, він склав чимало віршів, які записував до маленьких зошитів, ховаючи їх у халявах. Це, так звані, «захальвні книжечки». Навесні 1848 року Шевченко брав участь в експедиції на Аральське море, де поетові жилось досить вільно. Він мав змогу малювати й писати. Восени 1849 року Шевченко повернув до Оренбургу, де його чекало нове лихо. На донос одного негідника, що, мовляв, поет пише й малює, у нього зроблено трус, знову заарештовано й заслано аж до Новопетровського форту (тепер Форт Урицького), на східньому березі Каспійського моря, де в дуже лихих умовах Шевченко одбув найдовшу пайку кари, — аж цілих шість років і десять з половиною місяців (1850-1857).

По смерті Миколи I, за нового царя Олександра II, в Росії стало вільніше, й, завдяки заходам Шевченкових приятелів, особливо графа Федора Толстого, віце-президента Академії мистецтв, і Михайла Лазаревського, цар помилував, 10 квітня 1857 року, Шевченка.

27 березня 1858 року поет прибув до Петербургу, де ціле ліберальне суспільство (українці, росіяни, поляки) зустріло поета-мученика з великою сердечністю. По довгих клопотах, Шевченко, що мав за свої мистецькі праці — малярство й гравюра — ступінь академіка, на початку червня 1859 року поїхав на Україну. Тут з Шевченком знову скоїлась халепа. На донос одного польського дідича, що поет, мовляв, бунтує нарід, Шевченка заарештували в Мошнах, потім замкну-

ли в Київській фортеці та, врешті, пораяли йому вертати до російської столиці.

У кінці 1860 року Шевченко тяжко захворів і 26 лютого ст. ст., або 10 березня н. ст. 1861 року, вранці, національний геній України скінчив свою страдницьку життєву путь.

Отже, Тарас Григорович Шевченко помер на 47 році життя і пробув він 24 роки кріпаком, 10 років у тяжкій неволі та 3½ роки під наглядом поліції.

IV.

Шевченка спершу поховали були в Петербурзі, 28 лютого (ст. ст.), на Смоленському кладовищі. Похорон відбувся вельми урочисто. Друзі й прихильники поета виголосили низку промов, що їх на цьому місці варто згадати.

«Немає з нас ні одного достойного проєкти рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила й вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж ми через його маємо велике й дороге нам право — оглашати рідним українським словом цю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому Слов'янському світові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, — всюди він був би між своїми.

Боявся еси, Тарасе, що вреш на чужині, між чужими людьми. Отже, ні! Посе-

ред рідної великої сім'ї спочив ти одпочинком вічним. Ні в кого з українців не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти бо, Тарасе, вчив нас не людей із цього світу зганяти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди святої животворящої. От за цю то науку зібралися до тебе усіх язиків люди, як діти до рідного батька; через цю твою науку став ти всім їм рідний, і проводжають тебе на той світ з плачем і жалем великим...

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій Слов'янщині, — і не чужі люди тебе ховають, бо всяка добра й розумна душа — тобі рідна.

Бажав еси, Тарасе, щоб тебе поховали на Дніпром-Славутом: ти ж бо його любив і малював і голосно прославив. Маємо в Бозі надію, що й це твоє бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра, ти ж бо його ім'я з своїм ім'ям на віки з'єднав...

Ти говорив своїй непорочній музі:

«Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, — у нас нема
Зерна неправди за собою...

Великий і святий завіт! Будь же, Тарасе, певен, що ми його соблюдемо й ніколи не ввернемо з дороги, що ти нам проложив еси.

Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам, так, як ти, безтрепетно святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем, — і нехай одні твої великі речі говорять людям вовіки й віки чисту, немішану правду!» (П. Куліш).

«Смертну постелю покійного поета не оточували ні рідні, ні дружина, ні діти. Самотня була його смерть, що нагадувала українську пісню:

«Ой, загинула козацькая головонька
Без роду-родини,
Без вірної дружини».

Але домовина його тепер оточена не чужими...

Прощаємося з дорогим поетом словами української думи:

«Слава твоя не вмере, не поляже!
Буде слава славна
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж лицарями,
Поміж добрими молодцями!..»
(М. Костомаров).

«Чи ж справді замовк ти на віки?.. Так нам здавалось, — а тепер ми вже не ймемо тому віри: бо не замовкне вовіки твій голос між нашим народом — мов луна неперестанна, оддаватиметься він і нам і нащадкам нашим, поки не замре у синів України щирее серце,

поки нам миле ріднее слово і громадське добро...

Тепер зрозуміли й свої й чужі, на що здався твій вік недовгий. Душа душу чує; почувла душа наша, за кого ти тужив, за когс журився й побивався, як осуджений... Серце твоє любляче не знало упокою ніколи і лило гарячі братні сльози. В тих теплих сльозах твоїх були людські сльози: угадав ти в кого болить і що болить, — і все розказав світу. Твої пісні — високе слово правди й любови — не для самого тільки твого народу.

Бач, скільки зібралось доброго люду коло тебе. Різних батьків і різних язиків, а всі як брати тобі рідні, бо ти всім жадав добра й правди, а для себе дождавсь — тільки тісної могили...» (В. Білозерський).

В імені російських письменників, поет Курочкін закінчив свою промову такими словами: «Щастя в житті було не для нього, — його чекає друге, посмертне щастя — слава!..»

Нарешті, промовляв польською мовою польський демократ Хорошевський:

«Нехай також і польське слово, коротке але сердечне, залунає коло твоєї домовини, великий український Пророче! Ти любив свій рідний край, свій синій Дніпро, свій сіромашний нарід; ти був мужнім співцем цього народу; на його сльози ти завжди відповідав слізьми, — честь тобі!

І доки лунатиме в світі українське слово, доти щороку виходитиме нове видання «Кобзаря»... Ніколи український нарід не зможе віддячити невмирущому генієві України за все те, що він зробив для нашого народу... Чи за дитячих років, чи за зрілого віку, чи на схилі життя, — кожного разу, коли читаєш «Кобзаря», завжди знаходиш в ньому нові скарби... Народові, який зродив такого велетня, як Шевченко, не страшне ніяке лихо; виконуючи його заповіти, він все переможе...

VI.

Незважаючи на вже велику дослідницьку роботу над Шевченковими творами, ми досі не маємо тексту, що відповідав би сьогоднішнім науковим вимогам. Доки не буде встановлений в Києві канонічний текст Шевченка, кожний новий редактор «Кобзаря», що не має змоги студіювати Шевченкові оригінали, мусить зупинитися на тому чи іншому з існуючих видань.

Маючи під рукою тексти, що вийшли під редакцією В. Доманицького, С. Єфремова і М. Новицького (Українська Академія Наук. том I, твори 1838-1847) та І. Айзенштока і М. Плевака (Інститут Т. Шевченка), нам доводилося в кожному окремому випадку вирішувати, якому варіантові слід віддати перевагу.

Технічні умови й розмір «Бібліотеки українських письменників», у якій з'являється

ця книжка, змусили нас подати читачам **Вибраний Кобзар**.

У цьому «Вибраному Кобзарі», призначеному для широкого читача, поетові твори подаються не в хронологічній послідовності, (що, може, й доцільне в повному «Кобзарі»), а в послідовності внутрішній, за духовою спорідненістю цих творів, за їх ідейним напрямком і змістом.

Минулися часи, коли під впливом романтизму й, скажемо, також під впливом легенди, що її створили найближчі приятелі поета, — Куліш в першу чергу — був розповсюджений погляд на Шевченка, як на «народнього» поета, тобто поета, що його кожний читач легко розуміє. Цей погляд довго тримався серед нашого громадянства, властиво аж до видання «Кобзаря» Доманицького (1907), хоч вже 1878 року Драгоманов слушно зауважив: «Кобзар» увесь, як він єсть, не може стати книгою цілком народньою, ні такою, котра б цілком служила проповіді «нової правди» між народом... «Найчервоніші», найменш «цензурні» речі... найменш годяться до того, щоб їх пускати в народ цілком, без покажчика й приміток...» (Шевченко, українофіли й соціалізм. «Громада», Женева, 1879 р. стор. 189-190).

Отже, від 1907 р. «Кобзар» щораз частіше видається з примітками, безумовно необхідними не тільки для широкого «народу», але й для, так званих, «інтелігентів». Примітки, що їх знайде читач в цьому виданні, торкають-

ся, насамперед, так званих, *realia* (історія, географія, бібліографія творів тощо), а далі мають пояснити мало зрозумілі пересічному читачеві слова і вирази. Очевидно, що вибір приміток, як і вибір творів, є річ індивідуальна. Вважаємо за потрібне подати тут, що ми звертали особливу увагу на примітки до, так званих, «історичних» творів поета. Річ у тому, що Шевченко, геніяльно відтворюючи д у х різних історичних подій і змальовуючи переконливо постаті, що брали участь у цих подіях, які і всі його сучасники романтичної школи цілого світу, поведився у своїх творах з історією досить вільно.

Отже, щоб мати правдиве уявлення про всі ці історичні події й постаті, до «поетичних вільностей» нашого великого Кобзаря, конче треба додати ті відомості, що їх сьогодні посідає українська історіографія.

В цьому першому «Кобзареві», що виходить в столиці Франції, нам здавалося не зайвим подати перелік головних французьких перекладів з Шевченка та бібліографію французьких писань, присвячених поетові. Хто цікавиться ближче змістом французької «Шевченкіяни» (до 1932 р.), знайде її докладний розгляд у нашій праці «Шевченко у Франції» (Наукове товариство ім. Шевченка. Праці комісії Шевченкознавства. Випуск II. Львів. 1933).

Ілько Борщак.

Париж.
Травень, 1947.

ШЕВЧЕНКОВА ПЕРЕДМОВА ДО «КОБЗАРЯ» 1847 РОКУ *)

«Воскреснем ли когда от чужевластья мод,
Чтоб умный, добрый наш народ
Хотя по языку нас не считал за немцев?»
А. Грибоедов.

Випускаю оце в люди другого (1) Кобзаря свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм. До вас слово моє, о братія моя українська возлюблена!

*) Під час арешту Шевченка в нього було взято зшиток творів, що його слідчі схарактеризували, як збірничок віршів, «не вартих уваги, але в передмові до одного з віршів Шевченко лає росіян...». Цю передмову знайшов в архіві Петербурзького Департаменту поліції проф. М. Стороженко, що вперше видрукував її російською мовою в журналі «Русская Мысль» за 1898 р. (Книга VI). Пізніше П. Щоголів надрукував її з автографу в журналі «Былое» (1906 р., кн. VIII). Останніми часами ця передмова, разом з цілим «кримінальним» зшитком, зберігалася в Чернігівському Історичному Музеї (колишньому В. Тарновського).

Ми подаємо текст цієї передмови (умовно, за місцем її написання, вона називається седнівською передмовою) за першим томом Шевченкових поезій, що його в 1927 році видала Українська Академія Наук, за редакцією С. Єфремова й М. Новицького.

Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді й читаю: ляхи друкують, чехи, серби, болгары, чорногори, москалі, — всі друкують, а в нас ані телень, неначе всім заціпило... Чого це все так, братія моя? Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів? (2). Не бійтесь! Собака лає, а вітер несе... Вони кричать, чом ми по-московськи не пишемо? А чом москалі сами не пишуть по-своєму, а тільки переводять, (3), та й то чорт-зна по-якому? Натовкмачать якихсь «індивідуалізмів» тощо, так що аж язик стерпне, поки вимовиш: кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки; кричать о єдиній слов'янській літературі, а не хочять і заглянуть, що робиться у слов'ян!..

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську, або хоч і нашу, — бо і ми таки, слава Богу, не німці?.. Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка, як попадеться в їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганше, а наші патріоти-хуторяни й собі за ними: «преочаровательно!». В чарах тих ось що: жида, шинки, свині і п'яні баби (4). Може, це по їх «утонченной» натурі і справді добре. А на наші мужицькі очі, то дуже погано. Воно й то правда, що і ми самі тут трохи винні, бо ми не бачимо нашого народу так, як його Бог сотворив. У шинку і наш, і москаль, і навіть німець — всі схожі на свиню, а жінчини — то ще поганше. У хату прийти до його, або до себе покликать по-братерськи не можна.

Не можна, бо він злякається, та, може, ще й те, що він пізнає дурня в жупані.

Прочитали собі по складах «Енеїду» та потинялись коло шинку — та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е ні, братіку, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять між собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать, — тоді й скажете, що «Енеїда» добра, а все таки сміховина на московський шталт. (5).

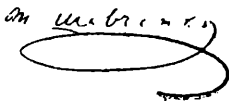
Отак-то, братія моя возлюбленая! Щоб знать людей, то треба пожити з ними; а щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотрателем чорнила й паперу. Отоді пишуть і друкуйте, а труд ваш буде трудом чесним. А на москалів не вважайте, — нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово — і у нас народ і слово, а чие краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському; або на Вальтер-Скотта, (6), що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії, і свого язика не знає; а В(альтер) С(котт) в Единбурзі, а не в Шотляндії, — а, може, і ще було щонебудь, що вони себе одцурались... не знаю. А Борнс (7) усе-таки поет народній і великий, і наш Сковорода (8) таким би був, якби його не збила з плигу латинь, а потім московщина.

Покійний Основ'яненко дуже добре пригля-

дався на народ, та не прислухався до язика, бо, може, його не чув у колісці од матері, а Г. Артемовський (9) хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло (10) отим мерзенним і Богу противним панством! Нехай би вже оті «Кирпи-Гнучкошиєнки» — сутяги: їх Бог за тяжкії гріхи наші ще до зачатія во утробі матерній осудив кинуть і гнить в чорнилах, — а то мужі мудрі, учені... Проміняли свою добру — рідну матір — на п'яницю непотребную, а в придаток ще і «в» (11) додали. Чому В. С. Караджіч (12), Шафарік (13) і інші не постриглись у німці (їм би зручніше було), а остались слов'янами, ширими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? (14). Горе нам. Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і работайте розумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь.

8 березня 1847.
Седнів.

М. Шевченко

1) Друге видання «Кобзаря», що його готував поет у 1847 році.

2) Шевченко має на увазі ту частину російської критики (Белінський...), що вороже зустріла перше видання «Кобзаря».

3) Тобто: перекладають.

4) Мова йде про «малоросійську» літературу взагалі, що мала успіх у тодішньому російському суспільстві, а, зокрема, про п'єсу Кирила Тополі «Чары или несколько сцен из народных былей и

рассказов українських» (М., 1837), яка дістала похвальну оцінку Полевого в журналі «Библиотека для чтения».

5) Як бачимо, тут поет ставиться вже з деяким застереженням до «Енеїди», мабуть, якраз через те, що, з легкої руки Котляревського, й вивторився той «малоросійський» огидний стиль про жидів, шинки, п'яних бабів тощо.

6) Вальтер-Скотт був шотландець родом, але писав не по-шотландському, а англійською мовою.

7) Властиво Роберт Бернс (1759-1796), найбільший шотландський поет, що творив поезії, перейняті народнім духом і народньою мовою. Твори Бернса перекладали українською мовою: Франко, Леся Українка, Грабовський.

8) Григорій Сковорода (1722-1794), український філософ-містик, автор байок, віршів, діалогів і листів до друзів.

9) Петро Гулак-Артемівський (1790-1865), деякий час був за ректора Харківського університету; в 30-их роках XIX ст. Гулак-Артемівський перейшов на патріотично-російські «оди» й «послання», майже позбавлені літературної вартости й далекі від попередніх українських творів автора.

10) Тобто: безумство нас охопило.

11) Переробили своє українське прізвище на російський штиб, додавши до нього російське закінчення «в». Натр., Кондратенко зробився Кондратенков.

12) Вук Караджіч (1787-1864), засновник сербської літературної мови на основі штокавської народньої говірки, реформатор сербського правопису в фонетичному дусі, автор граматики й сербського словника.

13) Павло Шафарік (1795-1861), чеський вчений, словацького роду. поет і перекладач, дослідник слов'янської старовини, «будитель» національного відродження. Це йому Шевченко присвятив свою поему «Іван Гус».

14) Тобто: придбали, набули.

«Наша дума, наша пісня,
Не вмре, не загине...»

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?
Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуджу світом?.. «Нічого робить!» —
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!

Нащо ж вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, знайдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи, —
Я більше не хочу...

Одну сльозу з очей карих, —
І пан над панами!
Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову;
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькїї
В Україні витають:
Там широко, там весело
Од краю до краю...
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори;
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,

Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають.
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки —
Бо дотепні... А я?.. А я
Тільки вмю плакати;
Тільки сльози за Україну,
А слова — немає...
А за лихо... Та цур йому!
Хто його не знає?!
А надто той, що дивиться
На людей душою, —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою

Не накличу собі долі,
Коли так не маю...
Нехай злидні живуть три дні, —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та кряче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче

Нишком, — люди не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози, —
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
Отаке то!.. А що робить?
Журба не допоможе.
Хто ж сироті завидує, —
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай: не знає!
Згадай лихо, то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре, — серце в'яне:
Чому не осталось?

Опюж гляну, та й згадаю:
Було, як смеркає,
Защербече на калині, —
Ніхто не минає:
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає, —
Не мине калину;
Чи сирота, що до світа
Встає працювати, —
Опиниться, послухає,
Мов батько та мати

Розпитують, розмовляють:
Серце б'ється любо,
І світ Божий, як Великдень,
І люди, як люди!

Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає, —
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози:
Защербече соловейко —
Сохнуть дрібні сльози;
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм, —
Ніби з милим розмовляла,
А він, знай, співає,

Та дрібно, та рівно, як Бога благає.
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві — піде луна гаєм,
Піде та й замовкне: нащо щebetать?
Запеклюю душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить;
Нехай він лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить.

Засне долина, на калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині,
Пішла дібровою луна;
Луна гуляє — Божа мова.
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,

І сонце гляне — рай та й годі!
Верба сміється, — свято скрізь!
Заплаче злодій, дарма що злодій.

Так було перш, — тепер дивись:
Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай: не знає!

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше витав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою, —
Все осталось, все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує, — тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмре кобзар, бо навіки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Праведная душе! Прийми ж мою мову,
Немудру та щиру, — прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай!

Нехай усміхнеться душа на чужині,
Хоч раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку, за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий юрле! Бо я одинокий,
Сирота на світі, в чужому краю,
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік, — човна не дають!
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, — заплачу, як тая дитина;
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А, може, я й темний, нічого не бачу,
Злая доля, може, по тім боці плаче?
Сироту усюди люди осміють!
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там місяць, там сонце ясніше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє,
Там не одинокий був би з нею я.
Праведная душе! Прийми мою мову,
Немудру та ширу, — прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай!

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питають:
«Де то наші діти ділись?
Де вони гуляють?»
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Вернітеся! Дивітеся, —
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла...
Вернітеся!..»

— «Не вернуться!» —

Заграло, сказало
Сине море: «Не вернуться,
Навіки пропали!»
Правда, море, правда, сине:
Такая їх доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани, —
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється.
Смійся, лютий враже,
Та не дуже, бо все гине,
Слава не поляже:
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Чи так, батьку-отамане?
Чи правду співаю?
Ех, якби то!.. Та що й казати?
Кебети не маю.
А до того — Московщина,
Кругом чужі люди.
«Не потурай», може, скажеш;
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами;
Насміються!.. Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся б і я, може,
Якби малось сили;
Заспівав би, — був голосок,
Та позички з'їли.
Отаке то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!..
Блужу в снігах та сам собі:
«Ой не шуми, луже!»
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш,
Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш.
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,

Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу.
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
«Гриця» заспіває;
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині!

ПЕРЕБЕНДЯ

Є. П. Гребінці

Перебендя старий, сліпий —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:
Він їм тугу розганяє,
Хоч сам світом нудить.
Попідтинню сіромаха
І днює й ночує, —
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
Сяде собі, заспіває:
«Ой не шуми, луже!»
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про «Чалого» —
На «Горлицю» зверне;
З дівчатами на вигоні —
«Гриця» та «Веснянку»,
А у шинку з парубками —
«Сербина», «Шинкарку»;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая), —
Про тополю — лиху долю,
А потім — «У гаю»;
На базарі — про «Лазаря»,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє — повіває,
По полю гуляє, —
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море.
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,

Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховавсь,
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули, — бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щечече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля, —
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає,
Де воно ночує, як воно встає?
Послухає моря, що воно говорить;
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує.
Його на сім світі ніхто не прийма!
Один він між ними, як сонце високе;
Його знають люди, бо носить земля;
А якби почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля, —
На Божее слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали;
«Нехай понад морем, — сказали б, — гуля!»

Добре еси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти,
На могилу ходиш!

Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

М. МАРКЕВИЧУ

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате, —
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати!
Тепер летиш в Україну,
Тебе виглядають;
Полетів би я з тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, самотній,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там самотній!..
Самотній... А Україна?
А степи широкі?!
Там повіє буйнесенький,
Як брат заговорить,
Там в широкім полі воля;
Там синєє море
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє.
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.
Розмовляють сумуючи;
Отака їх мова:
«Було колись, минулося,
Не вернеться знову!»
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними,
Та ба! Доля приборкала
Між людьми чужими.

М. ГОГОЛЮ

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга — роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці — може, й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились,
В кайданах — байдуже!..
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що вродить з того плачу?
Нічого, мій брате!
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю України.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві... Себто, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові, «отечеству»
Та німоті плата...
Нехай, брате! А ми будем
Сміятись та плакати.

**«Було колись в Україні —
Ревіли гармати...»**

ІВАН ПІДКОВА

В. І. Штернбергу

1.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося, — осталися
Могили на полі!
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави-дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочинє.

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє;
Сине море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило.
«А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає, —
Ходім погуляти!»

Висипали запорожці, —
Лиман човни вкрили.
«Грай же море!» — заспівали, —
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає;

Походжає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди, —
Де то будуть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
«Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку отамане!»
Кругом заревіло.
«Спасибі вам!»

Надів шапку.

Знову закипіло
Синє море. Вздовж байдака
Знову походжає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

ГАМАЛІЯ

«Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати? —
Не чуємо на чужині.
Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!
Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами!
Ой Боже наш, Боже! Хоч і не за нами,
Неси ти їх з України:
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо та й загинем!»

Отак у Скутарі козаки співали;
Співали, сёрдеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий.

І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко,
У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
«Чи спиш, чи чуєш, брате-Луже?
Хортице-сестро?»

Загула
Хортиця з Лугом: «Чую, чую!»
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

«У Туркені, по тім боці,
Хата на помості.
Гай, гай! Море, грай,
Реві, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

«У Туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти!

«У Туркені яничари
І баша на лаві.
Гой-ги! вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!»

Пливають собі співаючи;
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамаліє, серце мліє:
Сказилося море.
— Не злякає! — І сховались
За моряні гори.

Дрімає в гаремі — в раю Візантія,
І Скутар дрімає; Босфор клекотить,
Неначе скажений; то стогне, то виє:
Йому Візантію хочеться збудить.
«Не буди, Босфоре: буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!» — Реве синє море, —
«Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?»

Так море спиняло
(Любило завзятих чубатих слов'ян).
Босфор схаменувся. Туркєня дрімала,
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки-сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

«О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,

І перед всіми у кайданах
Стать козакові!..»

— «Ріж і бий!

Мордуй невіру бусурмана!» —

Кричать за муром. Хто такий?

Гамаліє, серце мліє:

Скутар скаженіє!

— Ріжте, бийте! — на фортеці

Кричить Гамалія.

Реве гарматами Скутара;

Ревуть, лютують вороги;

Козацтво преться без ваги, —

І покотились яничари.

Гамалія по Скутарі —

По пеклу гуляє.

Сам хурдигу розбиває,

Кайдани ламає.

— Вилітайте, сірі птахи,

На базар до паю!

Стрепенулись соколята,

Бо давно не чули

Хрищеної тії мови.

І ніч стрепенулась:

Не бачила, стара мати,

Козацької плати.

Не лякайся, подивися

На бенкет козачий!

Темно всюди, як у будень, —

А свято чимале!

Не злодії з Гамалієм

Ідять мовчки сало

Без шашлика.

— «Засвіtimo!»

До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор ширюкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливо літає:
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло-злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Горить Скутар, стиха робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та, звичайно, — запорожці,
Пливучи співають:

«Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой, приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару, —
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой, як крикнув Гамалія:
«Брати, будем жити, —
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами
Оксамитом крити!»
Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
«Слава тобі, Гамаліє,
На весь світ великий, —
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!»
Пливуть співаючи; **пливе**
Позад завзятий Гамалія,
Орел орлят мов стереже.
Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Візантія:

Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі... А із-за хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.
Гамаліє! Вітер віє...
Ось-ось наше море!
І сховалися за хвилі,
За рожеві гори.

*
**

У неділеньку у святую,
У досвітнюю годину,
У славному-преславному
Місті, в Чигирині,
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелебную громаду
Докупи скликали.

З святими корогвами,
Та з пречесними образами
Народ з попами
З усіх церков на гору йде,
Мов та Божа бджола, гуде.
З монастиря святого
У золоті, аж сяє,
Сам архимандрит виходжає,
Акафист читає,
Поклони покладає.

Поважно та тихо,
У раннюю пору,
На високу гору,
Сходились полковники.
І військо, як море,

З знаменами, з бунчуками,
З лугу виступало
Та на трубах вигравало,
І на горі разом стало.

Замовкли гармати,
Онімили дзвони,
І громада покладає
Земнії поклони.
Молебствіє архимандрит
Сам на горі править,
Святого Бога просить, хвалить,
Щоб дав їм мудрости дознати,
Гетьмана доброго обрати.
І одногласно, одностайно,
Громада вибрала гетьмана
Преславного Лободу Івана,
Лицаря старого,
Брата військового.
У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Вдарили з гармати,
Знаменами, бунчуками,
Гетьмана укрили,
Гетьман старий ридає,
До Бога руки знімає,
Три поклони покладає
Великій громаді
І, мов дзвоном дзвонить,
Говорить:

«Спасибі вам, панове-молодці,
Преславнії запорожці,

За честь, за славу, за повагу,
Що ви мені учинили!
А ще б краще ви зробили,
Якби замість старого
Та обрали молодого
Завзятого молодця,
Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка.
Я стар чоловік, не здужаю встати,
Буду йому пораду давати,
По-батьківськи научати,
Як на ляха стати.
Тепер прелютая година
На нашій славній Україні:
Не мені вас, братця,
На ляха водити,
Не мені тепер, старому,
Булаву носити, —
Нехай носить Наливайко,
Козакам на славу,
Щоб лякались вражі ляхи
У своїй Варшаві!»

Громада чмелем загула;
У дзвони задзвонили;
Гармата заревла,
І бунчуками вкрили
Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка.

*
**

Заступила чорна хмара
Та білу хмару;
Виступили з-за Лиману
З турками татари;
Із Полісся шляхта лізе,
А гетьман попович
Із-за Дніпра напірає;
Дурний Самойлович
З Ромоданом, мов та галич,
Вкрили Україну
Та й клюють, елико-мога.
А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку,
Запорозький брате!
Нездужаєш, чи боїшся
На ворога стати?
«Не боюсь я, отамани,
Та жаль України!»
І заплакав Дорошенко,
Як тая дитина:
«Не розсиплем вражу силу,
Не встану я знову!
Візьміть мої гетьманські
Клейноди, панове,
Та однесіть москалеві:
Нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.

А я, брати запорожці,
Візьму собі рясу,
Та піду поклони бити
В Межигор до Спаса».
Задзвонили в усі дзвони,
Гармата гримала;
У дві лави задніпрянці
З москалями стали,
Аж на милю. Між лавами
Понесли клейноди.
Годі тобі, Петре, пити
Із Тясмина воду!
Положили ті клейноди
Попенкові в ноги, —
Іди, Петре, в Межигір'я
Молитися Богу!
Не пустили Дорошенка, —
У рясі пізнали,
Закували у кайдани,
В Сосницю послали;
А з Сосниці в Ярополче
Віку доживати.
Отак тобі довелося,
Запорозький брате!
Виглянуло над Чигрином
Сонце із-за хмари:
Потягли в свої улуси
З турками татари.
А ляхи з своїм Чарнецьким,
З поганим Степаном,
Запалили церкву Божу,
І кості Богдана
Й Тимошеві в Суботові
Гарненько спалили,

Та й пішли собі у Польщу,
Мов добре зробили.
А москалі з Ромоданом
В неділеньку рано
Пішли собі з поповичем
Шляхом «Ромоданом»,
Мов орёл той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі.
Та й умер з нудьги. Остило
Волочить кайдани!
І забули в Україні
Славногo гетьмана.
Тільки ти, святий Ростовський,
Згадав у темниці
Свого друга великого,
І звелів капліцю
Над гетьманом змурувати,
І Богу молитись
За гетьмана, панахиду
За Петра служити.
І досі ще, щорік Божий,
Як день той настане,
Ідуть править панахиду
Над нашим гетьманом
В Ярополчі.

ІРЖАВЕЦЬ

Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави;
А за ними й Гордієнко,
Кошовий із Січі,
Веде своїх недобитків
Та плаче ведучи, —
Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати?
Ой пожали б, якби були
Одностайно стали,
Та з Хвастовським полковником
Гетьмана еднали;
Не стреміли б списи в стрісі
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата.
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганий.
Не плакала б Матір Божа
В Криму за Україну.

Як мандрували день і ніч,
Як покидали запорожці
Великий Луг і матір-Січ,
Взяли з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нове горе — Запорожжя.

Заступила чорна хмара
Та білу хмару,
Опанував запорожцем
Поганий татарин;
Хоч дозволив хан на пісках
Новим кошом стати,
Та наказав запорожцям
Церкву будувати;
У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...

Боже мій з тобою,
Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не нищив? Якби розказать
Про якогонебудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж Йому любо людей мордувать?
А надто сердешну мою Україну?!
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?

.....

Кобзарі нам розказали
Про війни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття,
Про лютії кари,
Що ляхи нам завдавали,
Як нас розпинали.
Що ж діялось по шведчині,
То й ляхи б злякались,
Оніміли б з переляку,
П'яні небораки!
Отак її воеводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли... І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули,
Як погнали на болото
Столицю робити,
Як плакали по батькові
Голоднії діти,
А як потім на Орелі
Лінію копали.
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине;
Чули, чули небожата,
Чули, та мовчали,
Бо їм добре на чужині
Мурзи завдавали;

Мордувались сіромахи,
Плакали, — і з ними
Заплакала Матір Божа
Сльозами святими;
Заплакала Милосерда,
Неначе за Сином,
І Бог зглянувсь на ті сльози
І на Україну:
За козацькі і за тії
Пречистії сльози
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вёрнулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої,
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам Вона й досі плаче
Та за козаками.

ЧЕРНЕЦЬ

П. Кулішу

У Києві на Подолі
Було колись і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване...
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати.

У Києві на Подолі
Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стеле
І єдвабом застилає,
І нікому не звертає.

У Києві на Подолі
Козаки гуляють:
Як ту воду, цебром-відром
Вино розливають;
Льохи, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили запорожці
Та й тнуть коряками!
А музика реве, грає,
Людей звеселяє.

А із Братства те бурсацтво
Мовчки виглядає:
Нема голій школі волі,
А то б догодила!..

Кого ж то там з музиками
Люди обступили?

В червоних штанях оксамитних
Матнею улицю мете, —
Іде козак. Ох, літа, літа!
Що ви творите? На то те ж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява. Отак!
Та ще й приспівує козак:

«По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так!
Якби таки молодиці
Посіяти мак, мак!
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Останеться й передам!

А вже ж тії закаблуки
Набралися лиха й муки!
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Останеться й передам!»

Аж до Межигорського Спаса
Потанцював сивий,
А за ним і товариство
І весь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: Пугу! Пугу!

Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу!»
Свята брама одчинилась,
Козака впустили;
І знов брама зачинилась,
Навік зачинилась
Козакові.

Хто ж цей сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій запорожець,
Лихом недобитий.

Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить:
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород,
На Київ дивитись.
Та посидить на пригорі
Та хоч пожуритись.
Іде чернець Дзвонкову
У яр воду пити,
Та згадує, як то тяжко
Було жити в світі!
Іде чернець у келію,
Між стіни німії,
Та згадує літа свої,
Літа молодії;
Бере письмо святе в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає...
І тихнуть Божії слова;
І в келії, неначе в Січі,

Братерство славне ожива,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика... танці... і Бердичів,
Кайдани брязкають... Москва...
Бори, сніги і... Єнісей.
І покотились із очей
На рясу сльози...

«Бий поклони!
І плоть старечу усмиряй,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай:
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило;
Приспи ж його і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають, — щоб ти знав...».

І старець тяжко зарідав,
Читав писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
«Для чого я на світ вродився?
Свою Україну любив?»

До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехристився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибав.

ШВАЧКА

«Ой не п'ється горілочка,
Не п'ються й меди;
Не будете шинкувати,
Прокляті жиди!
Ой не п'ється тее пиво,
А я буду пить;
Не дам же я вражим ляхам
В Україні жить.
Ходім, батьки-отамани,
У Хвастов в неділю,
Та надінем вражим ляхам
Кошуленьку білу, —
Ні, не білу, а червону...
Ходім, погуляєм,
Та в пригоді свого батька
Старого згадаєм,
Полковника хвастовського,
Славного Семена.
Ходім, брати! Не згинете,
Хлопці, коло мене».

В Переп'яті гайдамаки
Нишком ночували;
До схід сонця у Хвастові
Хлоп'ята гуляли.

Прийди з того Межигір'я,
Наш славний Палію,
Подивися, що той Швачка
У Хвастові діє!
Добре діє!.. У Хвастові,
У славному місті,
Покотилось ляхів, жидів
Не сто і не двісті,
А тисячі... Базарами
Кров почервоніла,
А оранди з костьолами,
Мов свічки, згоріли.
В самім замку невеличку
Церковку святую
Не спалено. Отам Швачка
Співа: «алилуя!»
Хвалить Господа, веселий,
І каже сідлати
Коня свого вороного:
Має погуляти
У Бихові, славнім місті,
З Левченком укупі,
Потоптати жидівського
Й шляхетського трупу.

ГАЙДАМАКИ

*В. І. Григоровичу
на пам'ять 22 квітня 1838 р.*

Все йде, все минає і краю немає...
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло,
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало;
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивитись в жолобок, криницю,
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!.. Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз: де дітись з журбою?
Я не їдинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх: душа жива!

А, може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакитне, нема йому краю, —
Так душі почину і краю немає,
А де вона буде? Химерні слова!
Згадай же хтонебудь її на сім світі, —
Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевії квіти,
І про вашу долю любила співать.

Поки сонце встане, — спочивайте, діти!
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, —
Ідїть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! Орли мої!
Летіть в Україну!
Хоч і лихо зустрінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погибати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Юли пустять в хату,

То зустрівши насміються:
Такі, бачте, люди, —
Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять:
«Не відтіля, — каже, — сходить,
Та не так і світить;
Отак, — каже, — було б треба»...
Що маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали...
Розумні та й годі!
А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву.
«Нехай, — скажуть, — сплочивають,
Поки батько встане,
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани;
А то дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетьманства —
Високі могили,
Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають!

Дарма праця, пане-брате!
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива, —
Співай про «Матрьошу»,
Про «Парашу, радість нашу»,
«Султан», «паркет», «шпори», —
От де слава!!! А то співа:
«Грає сине море»,
А сам плаче! За тобою
І твоя громада
У сір'яках...» — Правда, мудрі!
Спасибі за раду;
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте... Кричіть собі!
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди,
А я дурень; один собі
У моїй хатині,
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина,
Заспіваю — море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю: розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий вкрили;

Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердилися,
Щось страшно співають!
Послухаю, пожурюся,
У старих питаю:
«Чого, батьки, сумуєте?»
«Невесело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна»...
І я плачу. А тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами,
І гетьмани, — всі в золоті.
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розказують,
Як Січ будували;
Як козаки на байдаках
Пороги минали;
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі,
Та як, люльки закуривши,
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися;
Як бенкетували.
«Грай, кобзарю! лий, шинкарю!» —
Козаки гукали.
Шинкар, знає, наливає,
І не схаменеться;

Кобзар вшкварив, а козаки, —
Аж Хортиця гнеться, —
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
«Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
Поки встане доля!»
Взявшись в боки, навприсядки
Парубки з дідами:
«Отак, діти, добре, діти!
Будете панами!»
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Походжають, розмовляють...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами...
І я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами, —

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю:
Я не одинокий, є з ким в світі жить!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині сине море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько «Гриця» дівчина співає, —
Я не одинокий, є з ким вік дожить!

От де мое добро, гроші,
От де моя слава!

А за раду — спасибі вам,
За раду лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу-сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випроводжать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть; може, найдуть,
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами, —
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами!

Отак, сидя в кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? Хто поведе?
Надворі світає,
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти,
Мовчки похилились:
«Благослови, — кажуть, — батьку!
Поки маєм силу,
Благослови шукать долю
На широкім світі».

«Постривайте!.. Світ — не хата,
А ви — малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?

Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Дечому навчили!
Т м а, м н а знаю, а о к с і ю
Не втну таки й досі.
Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо попросим!
Єсть у мене ширий батько
(Рідного немає), —
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам, здоров, знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того — душа щира,
Козацького роду,
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець сумуючи
Співає під тином.
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,

Любить її! Ходім, сини,
На раду ласкаву!
Якби не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині;
Заховали б та й сказали:
«Так, якесь ледащо!»
Тяжко-важко нудить світом,
Не знаючи, за що.

Минулося, щоб не снилось!..
Ходімо, хлоп'ята!
Коли мені на чужині
Не дав погібати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину,
А од його, помолившись,
Гайда в Україну!»

Добрідень же, тату, в хату!
На твоїм порозу
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

Інтродукція

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані, —
Мірялася з москалями,
З ордою, з султаном,
З німотою... Було колись...
Та що не минає?

Було, шляхта, знай, чваниться,
День і ніч гуляє
Та королем коверзує...
Не кажу Степаном,
Або Яном Собеським:
Ті два незвичайні, —
А іншими. Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли, —
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі,
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає:
«Nie pozwalam! nie pozwalam!»!
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над ляхами
Понятовський жвавий.

Запанував, та й думав шляхту
Приборкати трошки, — не зумів;
Хотів добра, як дітям мати,
А, може, й ще чого хотів.
Єдине слово «nie pozwalam»
У шляхти думав одібрати,
А потім... Польща запалала:
Панки сказилися, — кричать:
«Гонору слово, дарма праця,
Поганець, наймит москаля!»

На гвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетська земля,
І — разом сто конфедерацій.

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати!
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

II.

Ярема

«Яремо! Герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи!
Подай патинки господині
Та принеси мені води!
Вимети хату! внеси дрова!
Посип індікам! гусям дай!
Піди до льоху, до корови,
Та швидше, хаме!.. Постривай!
Упоравшись, біжи в Вільшану,
Імості треба. Не барись!»
Пішов Ярема, похиливсь.

Отак уранці жид поганий
Над козаком коверзував,
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався...

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О, Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу,
А не клене долі, людей не займа.
Та й за що їх лаять?

Хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують! У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Щонебудь згадає, або що побачить...
Та й знову за працю...

Отак треба жить!

Нащо батько-мати, високі палати,
Коли нема серця — з серцем
розмовлять?

Сирота Ярема — сирота багатий,
 Бо є з ким заплакати,
 є з ким заспівати,
 Єсть карії очі, — як зіроньки сяють,
 Білі рученята мліють-обнімають,
 Єсть серце єдине, серденько дівоче,
 Що плаче, сміється, як він того хоче;
 Що плаче, сміється, і мре, й оживає,
 Святим духом серед ночі
 Понад ним витає.
 Отакий то мій Ярема,
 Сирота багатий.

Таким і я колись то був...
 Минуло, дівчата!..
 Минулося, розійшлося,
 І сліду не стало.
 Серце мліє, як згадаю...
 Чому не осталося?
 Чому не осталося, чому не витало?
 Легше було б сльози, журбу виливати.
 Люди одібрали, бо їм було мало:
 «Нащо йому доля? Треба закопати,—
 Він і так багатий!»

 Багатий на лати
 Та на дрібні сльози, —
 бодай не втирати!..
 Доле моя, доле! Де тебе шукати?
 Вернися до мене, до моєї хати,
 Або хоч приснився... Не хочеться спати!

Вибачайте, люди добрі!
 Може, не до ладу,

Та прокляте лихо, злидні, —
Кому не завадять?
Може, ще раз зустрінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по світу,
А, може... й не знаю.
Лихо, люди, — всюди лихо,
Ніде пригорнуться;
«Куди, — каже, — хилить доля,
Туди й треба гнуться».
Гнуться мовчки, усміхаться,
Щоб люди не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка — нехай сниться
Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снилась,
Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмію.
Виливайся ж, слово-сльози:
Сонечко не гріє, —
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами,
Та не з братом, не з сестрою, —
З німими стінами
На чужині... А покищо —
До корчми вернуся:
Що там робиться?

Жидюга

Дрижить, зігнувшись
Над каганцем: лічить гроші
Коло ліжка, клятий.

А на ліжку... Ох, аж душно!
Білі рученята
Розкидала, розкрилася,
Як квіточка в гаю
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає, —
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати,
Одинокій, молоденькій,
Ні з ким розмовляти, —
Одна шепче... Несказанно
Гарна нехрищена!
Ото дочка, а то батько, —
Чортова кишенья.
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих.

Де ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

III.

Конфедерати

— «Одчиняй, проклятий жиде!
Бо будеш битий... Одчиняй!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!»

— «Постривай!
Стривайте, зараз!»

— «Нагаями
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що ти хочеш?»

— «Я? З панами?
Крий, Боже! Зараз, дайте встать,
Ясновельможні!» (нишком — «свині»).

— «Пане полковнику, ламай!»

Упали двері... А нагай
Малює вздовж жидівську спину:
«Здоров, свине! Здоров, жиде!
Здоров, чортів сину!»
Та нагаєм, та нагаєм...
А жид зогнув спину:
— «Не жартуйте, мості-пане!»
— «Добривечір, в хату!
Ще раз шельму! ще раз... годі!
Вибачай, проклятий!
Добривечір! А де дочка?»
— «Умерла, панове!»
— «Лжеш, Іудо!.. Нагаями!»
Посипались знову...
— «Ой, паночки, голубчики,
Ййбогу, немає!»
— «Брешеш, шельмо!»
— «Коли брешу,
Нехай Бог карає!»
— «Не Бог, а ми. Признавайся!»
— «Нащо б мав ховати,
Якби жива? Нехай, Боже,
Щоб я був проклятий!..»
— «Ха, ха, ха, ха! Чорт, панове,
Літанню співає.
Перехристись!»
— «Як же воно?
Далебі, не знаю».

— «Отак, дивись!..»

Лях христиться,

А за ним Іуда.

«Браво! браво! охристили!

Ну, за таке чудо

Могоричу, мості-пане!

Чуєш, охрищений?

Могоричу!»

— «Зараз, зараз!..».

Ревуть, мов скажені,

Ревуть ляхи, а поставець

По столу гуляє.

«Єще Польща не згінела!»

Хто куди гукає.

— «Давай, жиде!»

Охрищений

Із льоху та в хату,

Знай, шмигляє, наливає;

А конфедерати

Знай, гукають: «Жиде! Меду!»

Жид не скаменеться.

— «Де цимбали? Грай, псявіро!»

Аж корчма трясеться, —

Краков'яка оддирають,

Вальса та мазура.

А жид гляне та нищечком:

«Шляхетська натура!»

— «Добре, годі! Тепер співай!»

— «Не вмю, їйбогу!»

— «Не божись, собача шкуро!»

— «Яку ж вам? «Небогу»?..

«Була собі Гандзя,

«Каліка небога,

«Божилася,
«Молилася,
«Що боліли ноги;
«На панщину не ходила,
«А за парубками
«Тихесенько, гарнесенько,
«Поміж бур'янами».

— «Годі! годі! це погана:
Схизмати співають».

— «Якої ж вам? Хіба оцю?
Стривайте, згадаю...

«Перед паном Хведором
«Ходить жид ходором,
«І задком,
«І передком

«Перед паном Хведірком!»...

— «Добре, годі! Тепер плати!»

— «Жартуете, пане!

За що платить?»

— «Що слухали.

Не кривись, поганий!

Не жартуем. Давай гроші!»

— «Де мені їх взяти?

Ні шеляга, — я панською

Ласкою багатий».

— «Лжеш, собако! Признавайся!

А нуте, панове,

Батогами!»

Засвистіли,

Христять Лейбу знову.

Періщили, періщили,

Аж пір'я летіло...

— «Йй же Богу, ні шеляга!
Їжте моє тіло!
Ні шеляга! Гвалт! Рятуйте!»
— «Ось ми порятуєм!»
— «Постривайте! Я щось скажу...»
— «Почуєм, почуєм,
Та не бреши! Бо, хоч здохни,
Брехня не поможе».
— «Ні... в Вільшаній...»
— «Твої гроші?»
— «Мої? Ховай, Боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній...
Вільшанські схизмати...»
— «По три сім'ї, по чотири
Живуть в одній хаті?
Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так одчухрали...»
— «Та ні, не те... вибачайте...
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися!..
Бачте, у Вільшаній...
У костьолі... у титаря...
А дочка Оксана!
Ховай, Боже! Як панночка!
Що то за хороше!
А червінців! Хоч не його,
Так що? Аби гроші!»
— «Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся!»

Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Один тільки під лавою
Конфедерат п'яний
Нездужа встать, а курника
П'яний і веселий:
Му żyjemy, му żyjemy,
Polska nie zginęła...»

IV

Титар

«У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо.
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько, —
Я виглядаю!
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
Та поворкуем,
Та посумуем:
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Мое серденько,
Поки близенько,
Та поворкуем...
Ох, тяжко, важко!»

Отак, ходя попід гаєм,
Ярема співає,

Виглядає, а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють, серед неба
Горить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить.
Не дивиться, не слухає.
«Нашо мені врода,
Коли нема долі, нема талану?!
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі, без роду, і доля —
Стеблина-билина на чужому полі.
Стеблину-билина вітри рознесуть.
Так і мене люди не знають, де діти.
За що ж одцурались? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась!»

І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
«Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько мое!

Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася, — другого шукай!
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти — титарівна... Кращого вітай!
Вітай, кого знаєш, — така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись,
А коли почувеш, що на чужім полі
Поляг головою, — нишком помолись, —
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!»
Та й заплакав сіромаха,
На кий похилившись.
Плаче собі тихесенько...
Шелесть! Коли гляне:
Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув... побіг... обнялися...
— «Серце!» — та й зомліли,
Довго, довго, тільки — «серце!»
Та й знову німіли.
«Годі, пташко!»
— «Ще трошечки,
Ще... ще, сизокрилий!
Вийми душу! Ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась!»
— «Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!»
Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.
— «Сідай же й ти коло мене!»
Сів, та й обнялися.
— «Серце моє, зоре моя,
Де се ти зоріла?»

— «Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав, —
Коло його все поралась...»
— «А мене й байдуже?»
— «Який бо ти, їй же Богу!»
І сльози блиснули.
— «Не плач, серце, я жартую».
— «Жарти!»

Усміхнулась,
Прихилилась головою,
Та й ніби заснула.
— «Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш!
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш;
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано!
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану;
Дасть він мені срібло-злото,
Дасть він мені славу;
Одягну тебе, обую,
Посаджу, як паву,
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду...
Поки не вмру — дивитимусь».
— «А, може, й забудеш?
Розбагатієш, у Київ
Поїдеш з панами,
Найдеш собі шляхтяночку, —
Забудеш Оксану!».
— «Хіба краща є за тебе?»
— «Може й є, — не знаю».

— «Гнівиш Бога, мое серце:
Кращої немає!
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем,
Нема кращої за тебе!»

— «Що се ти говориш?
Схаменися!»

— «Правду, рибко!»

Та й знову, та й знову...
Довго вони, як бачите,
Між мови-розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Йй Ярема розказував,
Як жить вони будуть
Укупочці, як золото,
І долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далєбі, дівчата!
«Ото який! Мов і справді
Обридло!»

А мати,
Або батько, як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаєте, —
Гріха на всю губу!..

Тоді... тоді... Та цур йому!
А дуже цікаве!
А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою, над водою
Обнявшись сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує;
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
«Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій...» Аж верби нагинались
Слухать тую мову.
Ото мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу проти ночі,
А то ще присниться,
Нехай собі розійдуться,
Так, як і зійшлися, —
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні ширі козачі.
Нехай собі... Може, ще раз
Вони на сім світі
Зустрінуться?.. Побачимо...

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що то там твориться?
Треба глянуть та розказать...
Бодай не дивиться!

Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить!
Боронять, прокляті!.. Будь проклята мати,
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельнії діти!

У печі пала

Огонь і світить на всю хату;
В кутку собакою дрижить
Проклятий жид. Конфедерати
Кричать до титаря: «Хоч жить?
Скажи, де гроші!»

Той мовчить.

Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили, — нема,
Нема ні слова.

— «Мало муки!

Давайте приску! Де смола?
Кропи його. Отак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо?.. І не стогне!
Завзята bestія! Стривай!»
Насипали в халяви жару...
— «У тім'я цвяшок закатай!»
Не витерпів святої кари,
Упав сердега. Пропадай,
Душа, без сповіді святої!
«Оксано, дочко!» — та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі.

«Що ж тепер?..
Панове, ради! Поміркуєм,
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!»

— «Гвалт! Рятуйте!
Хто в Бога вірує!» — кричить
Надворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. — «Хто такий?»
Оксана в двері: — «Вбили! вбили!»
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомліую...

Де ж ти,
Яremo? Де ти? Подивися!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають та й замовчать.
Біліє місяць; люди сплять,
І титар спить... Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув!
Горіло світло, погасало, —
Погасло... Мертвий мов здригнув,
І сумно-сумно в хаті стало.

V.

Свято в Чигирині

Гетьмани, гетьмани! Якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!
Базари — де військо, як море червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить...

Закипить, і розлилося

Степами, ярами;

Лихо мліє перед ними...

А за козаками...

Та що й казать?.. Минулося!

А те, що минуло,

Не згадуйте, пани-брати,

Бо щоб не почувли...

Та й що з того, що згадаєш?

Згадаєш — заплачеш.

Ну, хоч глянем на Чигирин,

Колись то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,

Місяць впливає,

Червоніє, круглолиций,

Горить, а не сяє!

Неначе зна, що не треба

Людам його світу,

Що пожари Україну

Нагріють, освітять.

І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
Сумно, сумно. (Отак було
По всій Україні
Проти ночі Маковія,
Як ножі святили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люди?.. Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поеднались, — дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди то поїдуть? Кого повезуть?
Он кого, дивіться! Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть,
Ото гайдамаки. На гвалт України
Орли налетіли: вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари,
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть...

Попід дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані.
Уміла що кому давать, —

Нівроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить, як не чує!..
Поміж возами ніде статъ:
Неначе в ірій налетіло, —
З Смілянщини, з Чигирина,
Просте козацтво, старшина,
На певне діло налетіли.
Козацьке панство походжає.
В кереях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий:

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий:

Мудра голова! Сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся — скрізь Головатий. «Коли сам, — каже, — не повершу, то синові передам».

Старшина третій:

Та й син же штука! Я вчора зустрівся з Залізником; таке розказує про його, що цур йому! «Кошовим, — каже, — буде, та й годі; а, може, ще й гетьманом, коли тее...»

Старшина другий:

А Гонта на що? А Залізник? До Гонти сама... сама писала: «Коли, — каже...»

Старшина первий:

Цитьте лишень! Здається, дзвонять.

Старшина другий:

Та ні, то люди гомонять.

Старшина первий:

Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять-химерять та й зроблять з лемеша швайку! Де можна лантух, там торби не треба. Купили хріну — треба з'їсти, плачте, ючі, хоч повилазьте: бачили, що купували, — грошам не пропадять! А то думають-думають, ні вголос, ні мовчки, а ляхи догадаються — от тобі й пшик! Що там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте, співають?

Старшина третій:

Справді, співа щось; підку спиню.

Старшина первий:

Не спиняй! Нехай собі співає, аби не голосно!

Старшина другий:

Ото, мабуть, Волох! Не втерпів таки старий дурень; треба та й годі!

Старшина третій:

А мудро співає! Коли не послушаеш, усе іншу. Підкрадемося, братці, та послушаєм; а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий:

А що ж? то й ходімо!

Старшина третій:

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар, кругом його запорожці й гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно):

Кобзар:

«Ой волохи, волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі —
Наймити татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журіться,
Гарно помоліться,
Братайтеся з нами, —
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана!
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясеться,
Небо запалає...
Добре погуляєм!»

Запорожець:

Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А що б то з його за кобзар був, якби не волох!

Кобзар:

Та я й не волох, — так тільки: був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом, — і сам не знаю за що.

Запорожець:

Ну, та дарма, утни ще якунебудь! Ану лишень про батька Максима ушквар!

Гайдамака:

Та не голосно, щоб не почувла старшина.

Запорожець:

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі! У нас один старший — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче Божий, не слухай його!

Гайдамака:

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець:

Брехня! Співай, старче Божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо, — поснемо.

Гуртом:

Справді, поснемо; співай якунебудь!

Кобзар:

«Літа орел, літа сизий
Попід небесами, —
Гуля Максим, гуля батько,
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята, —
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята:
Запорожці ті хлоп'ята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеться;
Заспіває — заспівають,
Аж лихо сміється;
Горілку, мед не чаркою —
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Ката, не минає.
Отакий то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили, —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море — скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.

Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізник Чорним Шляхом,
За ним гайдамаки».

Запорожець:

Оце то так! Вчистив, нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далєбі добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі!

Гайдамака:

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків.

Запорожець:

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізник Чорним шляхом з гайдамаками, щоб ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака:

І вішати, і мордувати! Добре, їйбогу, добре. Ну, це так! Далєбі, дав би карбованця, якби був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше м'яса буде. Поборгуй, будь ласкав, — завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

Кобзар:

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, — поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку-другу тії лєдащиці-жи-

виці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж,
панове громадо!

«Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували ляшки-панки
В будинках з жидами
Напилися, простяглися,
Та й...»

Громада:

Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш?..
ще раз... о!

Кобзар:

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм.
Ідть же ви та моліться,
А я доспіваю.

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі воліві
Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:
«Ночували гайдамаки
В зеленій діброві...»
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
«Ну лиш іншу, старче Божий!»
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.

«Добре, хлопці, нате!
Отак, отак! добре, хлопці,
А нуте, хлоп'ята,
Ушкваримо!»

Земля гнеться,
А вони з возами
Так і ріжуть. Кобзар грає,
Додає словами:

«Ой гоп таки-так!
Кличе Гандзю козак:
Ходи, Гандзю, пожартую!
Ходи, Гандзю, поцілую!
Ходім, Гандзю, до попа
Богу помолиться;

Нема жита ні снопа —
Вари варениці!»

«Оженився, зажурився:
Нічого немає;
У ряднині ростуть діти,
А козак співає:

«І по хаті ти-ни-ни,
І по сінях ти-ни-ни,
Вари, жінко, лини!
Ти-ни-ни, ти-ни-ни!»

— «Добре! добре! ще раз! ще раз!» —
Кричать гайдамаки.

«Ой гоп того дива!
Наварили ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшків-панків частувать;
Ляшків-панків почастуем,
З панянками пожартуем.

Ой гоп таки-так!
Кличе панну козак:
«Панно, пташко моя!
Панно, доле моя!
Не соромся, дай рученьку,
Ходім погуляймо;
Нехай людям лихо сниться,
А ми заспіваймо!
А ми заспіваймо,
А ми посідаймо,
Панно, пташко моя!
Панно, доле моя!»

— «Ще раз, ще раз!»

«Якби таки або так, або сяк,
Якби таки запорозький козак!
Якби таки молодий, молодий,
Хоч по хаті б поводив, поводив!
Страх мені не хочеться
З старим дідом морочиться!
Якби таки...»

— «Цу-цу, скажені, схаменіться!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собако, де б молитися,
Верзеш тут погань! От чорти!» —
Кричить отаман. Опинились, —
Аж церкву бачать: дяк співа,
Попи з кадилами, з кропилом;
Громада — ніби нежива,
Ані телень... Поміж возами
Попи з кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Як на Великдень над пасками.

— «Моліться, братія, моліться!»
Так благочинний почина:
«Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать!
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрищені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У ляха в'яне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січеться; карі очі
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха... Горе, горе!
Моліться, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть,
І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Острянищина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?

Інгул щозиму замерзає, —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана — червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний, —
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: «Тяжко жити!
Я сохну, сохну... Де Тарас?
Нема, не чуть, — не в батька діти!»
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!»

Молились,
Молились щиро козаки,
Як діти, щиро; не журились, —
Гадали тее... а зробилось, —
Над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава, —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть...

А дякон:
— «Нехай ворог гине!
Беріть ножі! Освятили!»
Ударили в дзвони;
Реве гаєм: «Освятили!»
Аж серце холоне.
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.

VI.

Треті півні

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна, і Чигрин.
І той минув, день Маковія,
Велике свято в Україні,
Минув, — і лях, і жидовин
Горілки, крові упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять,
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а іуди
Ще лічать гроші, — уночі
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили, бач, люди;
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.

Дрімають, навіки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб Богові вранці тее розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить, — а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? Чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,

Не ту заспіваю, іншої заграю:
Лихо — не дівчата — буде танцювать;
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вмiла в добрі панувать.

Гомонiла Україна,
Довго гомонiла, —
Довго-довго кров степами
Текла-червонiла;
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленiють;
Дiди лежать, а над ними
Могили синiють;
Та що з того, що високi?
Нiхто їх не знає,
Нiхто щиро не заплаче,
Нiхто не згадає.
Тiльки вiтер тихесенько
Повiє над ними,
Тiльки роси ранесенько
Сльозами дрiбними
Їх умиють. Зiйде сонце,
Осушить, пригрiє;
А унуки? Їм байдуже, —
Жито панам сiють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила?
Мученика праведного,
Де похоронили?
Залiзняк де, душа щира,
Де одпочиває?

Тяжко! Важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла, —
Довго-довго кров степами
Текла-червоніла,
І день, і ніч — гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену, і там розлилось,
Не знать за що, крові широкее море.
А тепер що буде? Сховайся ж за гори;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакати!

Сумно, сумно серед неба
Сяє білолиций.
Понад Дніпром козак іде,
Може, з вечерниці.
Смутний іде, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дівчина не любить,
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лата на латі,
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.

Чого ж сумутний, невеселий
Іде. — чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче,
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругом його —
Мов вимерли люди,
Ані півня, ні собаки,
Тільки із-за гаю
Десь далеко сіроманці-
Вовки завивають.

Байдуже! Іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досвітки, —
До ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень заспіває.
А там... а там... Йде Ярема,
На Дніпр поглядає.

«Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий
та дужий!

Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови, — ще понесеш, друже!
Червонив ти сине, та не напоїв, —
А сю ніч уп'єшся; пекельнее свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крови. Козак оживе,
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля; козак заспіває:
«Ні жида, ні ляха». А в степах України—
О Боже мій милий, — блисне булава!»

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
Підняв гори-хвилі, а в очеретах
Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає,
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
«Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут, а тут... що ще буде?
Може, ще загину!»
А тим часом з-за байраку
Півень «кукуруіку!»
«А, Черкаси! Боже милий,
Не вкороти віку!»

VII.

Червоний бенкет

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
«Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару нагрієм».
Зайнялася Смілянщина,
Хмара червоніє,

А найперша Медведівка
Небо нагріває.
Горить Сміла, — Смілянщина
Кров'ю підпливає,
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним Шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізник в Смілянщині
Домаху гартує
У Черкасах, де й Ярема
Пробує свячений.

— «Отак, отак! Добре, діти,
Мордуйте скажених!
Добре, хлопці!» — на базарі
Залізник гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе. — «Добре, сину!
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй! В раю будеш,
Або есаулом.
Гуляй, сину! Нуте, діти!»
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх уклали, все забрали.
— «Тепер, хлопці, буде!
Утомилась, одпочиньте!»

Іван Падалко

«Гайдамаки»

Улиці, базари
Крились трупом, плили кров'ю.
«Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрищені, клятї душі!»
На базар збирались
Гайдамаки. Йде Ярема,
Залізник гукає:

— «Чуеш, хлопче? Ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю».

«Не боюся!» Знявши шапку,
Став, мов перед паном.

— «Відкіля ти? Хто ти такий?»

— «Я, пане, з Вільшани».

— «З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?»

— «Де? Якого?»

— «У Вільшаній...»

І кажуть, що вкрали

Дочку його, коли знаєш».

— «Дочку... У Вільшаній?»

— «У титаря, коли знавав».

— «Оксано, Оксано!»

Ледве вимовив Ярема,

Та й упав додолу.

— «Еге, ось що... Шкода хяопця!

Провітри, Миколо!»

Провітрився. — «Батьку! брате!

Чом я не сторукий?

Дайте ножа, дайте силу,

Муки ляхам, муки!

Муки страшної, щоб пекло

Тряслося та мліло!»

— «Добре, сину, ножі будуть
На святее діло.

Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!»

— «Ходім, ходім, отамане!

Батьку ти мій, брате
Мій єдиний! На край світа

Полечу, достану,
З пекла вирву, отамане...

На край світа, пане...

На край світа, та не найду,
Не найду Оксани!»

— «Може, й найдеш. А як тебе
Зовуть — я не знаю!»

— «Яремою».

- «А прізвище?»

— «Прізвища немає!»

— «Хіба байстрюк? Без прізвища...

Запиши, Миколо,
У реєстер! Нехай буде...

Нехай буде Голий!

Так і пиши!»

— «Ні, погано!»

— «Ну, хіба Бідою?»

— «І це не так».

— «Стривай лишень:

Пиши Галайдою!»

Записали.

— «Ну, Галайдо,

Поїдем гуляти!

Найдеш долю. А не найдеш...

Рушайте, хлоп'ята!»

І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у сльози.
Виїхали за царину,
Палають Черкаси...

— «Чи всі, діти?»

— «Усі, батьку!»

— «Гайда!»

Простяглася
По діброві понад Дніпром
Козацька ватага,
А за ними кобзар Волох
Переваги-ваги
Шкандибає на конику,
Козакам співає:
«Гайдамаки, гайдамаки!
Залізник гуляє».

Поїхали. А Черкаси
Палають, палають.
Байдуже! Ніхто й не гляне!
Сміються та лають
Кляту шляхту; хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізник попереду,
Нашорошив уха,
Іде собі, люльку курить,
Нікому ні слова;
А за ним німий Ярема...
Зелена діброва
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,

Небо, зорі, добро, люди
І лютеє горе —
Все пропало, все! Нічого
Не знає, не бачить, —
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.

«Ой, ви сльози, дрібні сльози,
Ви змиєте горе, —
Змийте його! Тяжко, нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане!
Занапасть хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти, де ти? Подивися,
Моя ти єдина!
Подивися на Ярему!
Де ти? Може, гине;
Може, тяжко клене долю,
Клене, умирає,
Або в пана у кайданах
У склепу конає!
Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану;
Кличе його: «Серце мое,
Обніми Оксану!
Обнімемось, мій соколе!
Навіки зомлієм,

Нехай ляхи знущаються!
Не почуєм!»... Віє,
Віє вітер з-за Лиману,
Гне тополю в полі, —
І дівчина похилиться,
Куди гне недоля;
Посумує, пожуриться,
Забуде і, може...
У жупані — сама пані,
А лях... Боже, Боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною!
Та не таким горем
Карай серце! Розірветься,
Розпадеться камінь!
Доле моя, серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?»
І хлинули сльози, —
Дрібні-дрібні полилися.
Де вони взялися?
А Залізник гайдамакам
Каже опинитись:
«У ліс, хлопці! Вже світає,
І коні пристали;
Попасемо!» І тихенько
У лісі сховались.

VIII.

Гупалівщина

Зійшло сонце; Україна, —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці:
Навішано трупу, —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На улицах, на розпуттях
Собаки, ворони
Гризуть шляхту, клюють очі, —
Ніхто не боронить...
Та й нікому; осталися
Діти та собаки, —
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Отаке то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люди гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,
Жити б та брататься!
Ні, не вмiли, не хотіли, —
Треба роз'єднатися!
Треба крові брата, крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті.

«Уб'єм брата! Спалим хату!» —
Сказали, і сталось.
Все б, здається! Ні, на кару
Сироти остались, —
В сльозах росли та й вирости;
Замучені руки
Розв'язались, і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих слов'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, езуїти.

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку; в Вільшану
Приїхали. — «Хіба спитать,
Спитать про Оксану?
Не питаю, щоб не знали,
За що пропадаю».
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
— «Що, титаря вбили?»
— «Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Оті ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали;
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали».

Не дослухав... «Неси, коню!»
І поводи кинув.
«Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить. Серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти?»

Замовк, зажурився,
Поїхав ходою;
Тяжко, важко сіромасі
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають, —
Корчма тліє з стодолюю,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся!
«Отут, отут позавчора
Перед жидом гнувся,
А сьогодні...». Та й жаль стало,
Що лихо минуло.

Гайдамаки понад яром
З шляху повернули;
Наганяють півпарубка:
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбина.
— «Гей, старченя! Стривай лишень!»
— «Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака».

— «Який же поганий!
Відкіля ти?»

— «З Керелівки».

— «А Будища знаєш?
І озеро коло Будищ?»

— «І озеро знаю, —
Отам воно; оцим яром
Втрапите до його».

— «Що, сьогодні ляхів бачив?»

— «Ніде ні одного!
А вчора було багато, —

Вінки не святити:
Не дали, ляхи прокляті.
Зате ж їх і били!

І я, й батько святим ножем,
А мати не здужа,
А то й вона б...»

— «Добре, хлопче!

Ось, на ж тобі, друже,
Сей дукачик, та не згуби!»
Узяв золотого.

Подивився: — «Спасибі вам!»

— «Ну, хлопці! В дорогу!

Та чуєте! Без гомону!

Галайдо, за мною!

В оцім яру є озеро

Й ліс попід горою,

А в лісі скарб. Як приїдем,

То щоб кругом стали, —

Скажи хлопцям! Може, льохи

Стерегти осталась

Яка погань».

Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивляться: нема нікого.
— «Ту їх до-сто-біса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлоп'ята!
Швидше, швидше! Отак, отак!»
І конфедерати
Посипались додолу, —
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку:
Найшли льохи, скарб забрали,
У ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Карати мерзенних
У Лисянку.

ІХ.

Бенкет у Лисянці

Смеркалося. Із Лисянки
Кругом засвітило;
Ото Гонта з Залізняком
Люльки закурили, —
Страшно, страшно закурили!
І в пеклі не вміють
Отак курить. Гнилий Тікич
Кров'ю червоніє
Шляхетською, жидівською,
А над ним палають

І хатина, і будинок:
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать: «Ляхам кари!
Кари ляхам, щоб каялись!»
І «діти» карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують, —
Карають, завзяті;
Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки.
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались, — не вблагали
Лихої години!
Всі полягли, всі покотом!
Ні душі живої
(Шляхетської й жидівської!)
Не осталось у Лисянці.
А пожар удвое
Розгорівся, розпалився
До самої хмари.

А Галайда, знай, гукає:
«Кари ляхам, кари».
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.

«Дайте ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крові море... мало моря!..
Оксано, Оксано!
Де ти?» — крикне й сховається
В полум'ї, в пожарі.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
Щоб засвітла повечерять,
«Гуляй!» — загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє,
У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
— «Пийте, діти! Пийте, лийте!
З панами такими,
Може, ще раз зустрінемось,
Ще раз погуляєм!»
І поставець одним духом
Залізник черкає.
— «За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз вип'ю. Пийте, діти!
Вип'єм, Гонто, брате!
Вип'єм, друже, погуляєм
Укупочці, в парі.

А де ж Волох? Заспівай лиш
Нам, старий кобзарю!
Не про дідів — бо незгірше
Й ми ляхів караєм;
Не про лихо, — бо ми його
Не знали й не знаєм;
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилась, —
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась».

Кобзар

(грає й приспівує):

«Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала, —
Маю черевики!
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола,
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками.
Ох ви, дітки мої,
Мої голуб'ята!

Не журіться, подивіться
Як танцює мати!
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!»

— «Добре! Добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!»
Сліпий вшкварив, — навприсядки
Пішли по базару.
Земля гнеться... «Нумо, Гонто!»
— «Нум, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загинем!»

«Не дивуйтеся, дівчата,
Що я обідрався;
Бо мій батько робив гладко,
То й я в його вдався».

— «Добре, брате! Йй же Богу!»
— «А ну ти, Максиме!»
— «Постривай лиш!»
«Отак чини, як я чиню:
Люби дочку абичию,
Хоч попову,
Хоч дякову,
Хоч хорошу мужикову!»

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить;
Сидить собі кінець стола,
Тяжко-важко плаче,

— «Хто ти такий?»

Галайда питає.

— «Я посланець пана Гонти.

Нехай погуляє,

Я подожду».

— «Ні, не діждеш,

Жидівська собако!»

— «Ховай, Боже! Який я жид?

Бачиш? Гайдамака!

Ось копійка... подивися...

Хіба ти не знаєш?»

— «Знаю, знаю!» і свячений

З халяви виймає.

— «Признавайсь, проклятий жиде:

Де моя Оксана?»

Та й замахнувсь.

— «Ховай, Боже!

В будинку... з панами...

Вся в золоті...»

— «Виручай же!

Виручай, проклятий!»

— «Добре, добре... Які ж бо ви,

Яremo, завзяті!

Іду зараз і виручу:

Гроші мур ламають.

Скажу Ляхам: замість Паца...»

— «Добре, добре! Знаю,

Іди швидше!»

— «Зараз, зараз!

Гонту забавляйте

З півупруга, а там нехай!

Ідїть же, гуляйте!..

Куди везти?»

— «У Лебедин,
У Лебедин, — чуєш?»
— «Чую, чую».

І Галайда
З Гонтою танцює.
А Залізник бере кобзу:
— «Потанцюй, кобзарю!
Я заграю».

Навприсядки
Сліпий по базару
Оддирає постоломи,
Додає словами:

«На вгороді постернак, постернак;
Чи я ж тобі не козак, не козак?
Чи я ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я ж тобі черевичків не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрива!
Куплю, куплю того дива!
Буду, серце, ходить,
Буду, серце, любить!»

«Ой гоп-гопака!
Полюбила козака,
Та рудого,
Та старого,
Лиха доля така!

Иди ж, доле, за журбою, —
А ти, старий, за водою!
А я — так до шинку,
Вип'ю чарку, вип'ю другу,
Вип'ю третю на потуху,
П'яту, шосту та й кінець!
Пішла баба у танець,

А за нею горобець,
Викрутасом,
Вихилясом...
Молодець горобець!

Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулі тиче:
«Оженився, сатано, —
Заробляй же на пшоно!
Треба діток годувать,
Треба діток одягать,
А я буду добувать;
А ти, старий, не гріши,
Та в запічку колиши,
Та мовчи, не диши!»

«Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;
Хто йде, не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:
Семени, Івани!
Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо!»

«Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу!»

.....
.....

«І... гу!
Загнув батько дугу.
Тягне мати супоню,
А ти зав'яжи, доню!»

— «Чи ще? Чи годі?
—«Ще, ще!»
Хоч погану! Самі ноги носять».

«Ой сип сирівець
Та криши опеньки!
Дід та баба,
То й до ладу, —
Обое раденькі.

«Ой сип сирівець
Та криши петрушку!..
.....
.....

«Ой сип сирівець
Та накриши хрину!
.....
.....

Ой сип воду, воду,
Та пошукай броду, броду!»

— «Годі, годі, — кричить Гонта, —
Годі, погасає.
Світла, діти!.. А де Лейба?
Ще його немає?
Найти його та повісити!
Петелька свиняча!
Гайда, діти! Погасає
Каганець козачий!»
А Галайда! — «Отамане!
Погуляймо, батьку!

Дивись: горить; на базарі
І видко, і гладко,
Потанцюєм. Грай, кобзарю!»
— «Не хочу гуляти!
Огню, діти! Дьогтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пустіть огонь!
Думають: жартую!»

Заревіли гайдамаки:
— «Добре, батьку! Чуєм!»

Через греблю повалили,
Гукають, співають.
А Галайда кричить: — «Батьку!
Стійте! Пропадаю!
Постривайте, не вбивайте:
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!
Я її достану!»

— «Добре, добре! Залізняйте,
Гукни, щоб палили!
Преподобиться з ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш іншу!»

Оглянувся, —

Галайди немає.

Ревуть гори, — і будинок
З ляхами гуляє,
Коло хмари. Що осталося —
Пеклом запалало...
— «Де Галайда?» — Максим кличе.
І сліду не стало...

Поки хлоп'ята танцювали,
Ярема з Лейбою прокраслись
Аж у будинок, в самий льох;
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху, та й полинув
У Лебедин...

Х.

Лебедин

— «Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька ляхи замучили,
А мене... боюся,
Боюсь згадать, моя сиза!..
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною!
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, якби я знала,
Що побачу його ще раз,
Що обніму знову,
Вдвоє, втрое б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може, я грішила;
Може, Бог за те й карає,
Що я полюбила, —
Полюбила стан високий,
І карії очі,

Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька,
Молилась в неволі, —
Ні, бабусю, я за його,
За милого долю!
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала
Занапастить душу.
Якби не він, — може б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
«О, Боже мій милий!
Він сирота, — хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже?»
Я так думала, бабусю,
І серце сміялось:
«Я сирота: без матері,
Без батька осталась;
І він — один на всім світі,
Один мене любить;
А почує, що я вбилась,
То й себе погубить».
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде! —
Одна я осталась...»

Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.

— Бабусенько!

Скажи мені: де я?

— В Лебедині, моя пташко!

Не вставай: ти хвора.

— В Лебедині? Чи давно я?

— Ба ні, — позавчора.

— Позавчора?.. Стривай, стривай!..

Пожар над водою...

Жид, будинок, Майданівка...

Зовуть Галайдою...

— Галайдою Яремою

Себе називає,

Той, що привіз...

— Де він, де він?

Тепер же я знаю!

— Через тиждень обіцявся

Прийти за тобою.

— Через тиждень! через тиждень!

Раю мій, покою!

Бабусенько, минулася

Лихая година!

Той Галайда — мій Ярема!..

По всій Україні

Його знають. Я бачила,

Як села горіли;

Я бачила: кати ляхи

Трусилися, мліли,

Як хто скаже про Галайду,

Знають вони, знають,

Хто такий і відкіля він,

І кого шукає!..

Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на світі,
Як весело стало!
Через тиждень, бабусенько!..
Ще три дні осталося.
Ох, як довго!..

«Загрібай, мамо, жар, жар, —

«Буде тобі дочки жаль, жаль...»

Ох, як весело на світі!
А тобі, бабусю,
Чи весело?

— Я тобою,

Пташко, веселюся.

— А чом же ти не співаєш?

— Я вже одспівала...

Задзвонили до вечірні.

Оксана осталась,

А черниця, помолившись,

В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині

У церкві співали:

«Ісаія ликуй!» Вранці.

Ярему вінчали;

А ввечері мій Ярема

(От хлопець звичайний!),

Щоб не сердить отамана,

Покинув Оксану:

Ляхів конча, з Залізняком

Весілля справляє

В Уманщині, на пожарах...

Вона виглядає, —

Виглядає, чи не їде
З боярами в гості, —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся,
Та Богу молися!
А мені тепер на Умань
Треба подивитись.

ХІ.

Гонта в Умані

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
«Будем драти, пане- брате,
З китайки онучі!»

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах плачуть голі діти:
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чуť людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризучи трупи. Не ховали, —
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.

Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей... А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром!
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари,
Пекла мало!.. Люди, люди!
Коли то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люди!
Не спинала весна крові,
Ні злоти людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки

Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кров'ю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.

Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає,
Ніде ні одного, —
За титаря ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізник: — «Гуляй, сину!
Поки доля встане,
Погуляєм!»

Погуляли:

Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
Опівночі; до схід сонця
Умань затопили.
Затопили, закричали:
«Карай ляха знову!»
Покотились по базару
Кінні *parodowi* ;
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кривавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим.
Кричать удвох: — «Добре, діти!
Отак їх проклятих!»

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза-езуїта
І двох хлопців. — «Гонто, Гонто!
Оце твої діти!
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики!
Чого ж ти став? Чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх; бо виростуть,
То тебе заріжуть!..»
— Убийте пса! А собачат
Своею заріжу.
Клич громаду! Признавайтесь,
Що ви — католики?
— Католики... бо нас мати...
— Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!
Зібралась громада.
— Мої діти — католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору, —
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений —
Різати католика.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви ляха не ріжете?
— Будем різати, тату!
— Не будете! Не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?

Менше б гріха: ви б умерли
Не католиками!
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга!

Махнув ножем —
І дітей немає!
Попадали зарізані.
— «Тату, — белькотали. —
Тату, тату... Ми не ляхи!
Ми...» — та й замовчали.
— «Поховать хіба?»
— «Не треба!

Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?..
Ходім, брате!»

Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
— «Кари ляхам, кари!»
І карали. Страшно-страшно
Умань запалала;
Ні в будинку, ні в костьолі,
Ніде не осталось, —
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,

Що в Умані робилося!
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:

«Ти поїла моїх діток!»
Гукає, лютує:

«Ти поїла невеликих,
Добру не навчила...
Валить стіни!»

Гайдамаки

Стіни розвалили;
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі ляхів мордували, —
Душі не осталось. А Гонта кричить:
«Де ви, людоїди? Де ви поховались?
З'їли моїх діток — тяжко мені жить!
Тяжко мені плакати! Ні з ким говорити!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крови мені, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться пити,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напитись!.. Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє? Тяжко мені жить.
Тяжко мені плакати! Праведнії зорі!
Сховайтесь за хмару, — я вас не займав,
Я дітей зарівав!.. Горе мені, горе!
Де я прихилюся?»

Так Гонта кричав,

По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи,
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатня кара,
Остатня вечеря!

— «Гуляйте, сини!
Пийте, поки п'ється! Бийте, поки б'ється!»
Залізник гукає: «Ану, навісний,
Ушквар нам щонебудь —
нехай земля гнеться,
Нехай погуляють мої козаки!»

І кобзар ушкварив:

«А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.

А я собі Христя
В намисті;
А на лиштві листя
Та листя,
І чоботи і підкови.
Вийду вранці до корови, —
Я корову напою,
Подою,
З парубками постою,
Постою».

«Ой гоп по вечері!
Замикайте, діти, двері!
А ти, стара, не журись
Та до мене пригорнись!»

Всі гуляють. А де ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його: тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи.

А хто такий
У чорній кереї
Через базар переходить?
Став, розрива купу
Ляхів мертвих, шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, позад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожарі
За косяолом. Хто ж це такий?
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає
І як Гонта плаче.

Виніс в поле, геть од шляху;
Свячений виймає,
І свяченим копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
І на дітей світить;
Неначе сплять одягнені...
Чого ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
Аж труситься. Із Умані
Де-де чуть, гукають
Товариші гайдамаки.
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу
Глибоку будує, —
Та й збудував... Бере синів,
Кладе в темну хату,
Й не дивиться, ніби чує:
«Ми не ляхи, тату!»
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Христить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко-важко плаче:
«Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивітеся: ви за неї —
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі

Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле,
Доле моя, нещаслива,
Що ти наробила?
Нащо мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю!»

Поцлував, перехрестив,
Покрив, засипає:
«Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука-мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без руги
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий!
Простіть, сини! Я прощаю,
Що ви католики».

Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
«Спочивайте, виглядайте, —
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде!
І мене вб'ють... коли б швидше!
Та хто поховає?

Гайдамаки!.. Піду ще раз,
Ще раз погуляю!»

Пішов Гонта, похилившись;
Іде, спотикнеться.
Пожар світить; Гонта гляне, —
Гляне, — усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався,
Утер очі... тільки мріє
В диму, та й сховався.

Епілог

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки — малими ногами,
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав —
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло,—
Молодее лихо! Якби ти вернулось —
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.

Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла...
Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав!

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так навманя розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував, —
Нехай здоров буде!
А я за ним... Не знав старий,
Що письменні люди
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю!
Нехай лають! А я поки
До своїх вернуся
Та доведу вже до краю,
Доведу, — спочину,
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами, —
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.
Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:

Трохи не рік шляхетською
Кров'ю напували
Україну, та й замовкли —
Ножі пощербили.
Нема Гонти! Нема йому
Хреста, ні могили;
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакати!
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі,
Та й той — почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили, —
Залізник заплакав
Вперше зроду; сльози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:
Така його доля!
Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали; насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.
Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. — «Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо на своїм нема місця, —
Нема місця, волі...

Спи, козаче, душа щира!
Хтонебудь згадає».

Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає.
Довго-довго оглядався,
Та й не видко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не вироста, —
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто додому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава.
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть, завивають:
«Поховали дітей наших,
І нас розривають!»
Ревуть собі і ревтимуть, —
Іх люди минули;
А Україна — навіки,
Навіки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така Божа воля!

Тільки часом увечері,
Понад Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:

«А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай, море! Добре, море!
Добре буде, Галайда!»

«Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами...»

«ЕРЕТИК» АБО «ІВАН ГУС»

П. Шафарікові

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Злі сусіди; нагрілися
Й полягали спати,
І забули сірий попіл
По вітру розвіять.
Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє
Огню іскра великого,
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той месник
Часу дожидає,
Злого часу. Тліла іскра,
Тліла — дожидала
На розпутті широкому,
Та й гаснути стала.
Отак німота запалила
Велику хату, і сім'ю,
Сім'ю слов'ян роз'єднала,
І тихо-тихо упустила
Усобищ лютую змію.

Полилися ріки крові,
Пожар загасили,
А німчики пожарище
Й сиріт розділили.
Виростали у кайданах
Слов'янської діти,
І забули у неволі,
Що вони на світі.

А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла, —
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих.
І дождалась. Прозрів еси
В попелі, глибоко,
Огонь добрий, смілим серцем,
Смілим орлім оком!
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі;
І слов'ян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного, —
Перелічив трупи,
А не слов'ян! І став еси
На великих купах, —
На розпутті всесвітньому, —
Іезекіїлем.
І, о диво! Трупи встали
І очі розкрили;
І брат з братом обнялися,
І проговорили
Слово тихої любови
Навіки і віки!
І потекли в одно море
Слов'янської ріки!

Слава тобі, любомудре
Чеху-слов'янине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді! Твоє море
Слов'янськеє, нове,

Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І з добрим кормилом,
Попливе на вольнім морі,
На широких хвилях.
Слава тобі, Шафаріку,
Вовіки і віки,
Що звів еси в одно море
Слов'янській ріки!

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту — думу немудрую
Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче! А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий:
Мир мирові подарують
І славу вовіки!

I.

«Камень, егоже небрегоша зиждуши,
сей бысть во главу угла: отъ Господа бысть
сей и есть дивенъ въ очесѣхъ нашихъ».

Псалом СХVII, ст. 22.

«Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на апостольськiм престолі
Чернець годований сидить,
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає.
Небесний царю! Суд Твій всує,
І всує царствіє Твое!
Розбійники, людоїди
Правду побороли,
Осміяли Твою славу
І силу і волю!
Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати.
Нему кому розкувати,
Одностайно стати
За евангеліє правди,
За темніі люди.
Нема кому! Боже, Боже!
Чи то ж і не буде?
Ні! Настане час великий
Небесної кари!
Розпадуться три корони
На гордій тіярі!
Розпадуться!.. Благослови
На месть і на муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердіі руки...»

.....

Отак у келії правдивий
Іван Гус думав розірвать
Окови адові і диво,
Святее диво показать
Очам незрящим.

— «Поборюсь!
За мене Бог! Да совершиться!..»
І в Вифлеемську каплицю
Пішов молитись добрий Гус.

II. Папська булла

«Во ім'я Господа Христа,
За нас рюзп'ятого на дереві,
І всіх апостолів святих,
Петра і Павла особливо,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою сією
Рабині Божій...»

Отій самій,
Що водили по улицах
В Празі позавчора;
Отій самій, що хилялась
По шинках, по станях,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна!
Ота сама заробила
Та буллу купила:
Тепер свята!..

— «Боже, Боже,
Великая сило!

Великая славо! Зглянься на людей!
Одпочинь од кари у світлому раї!
За що пропадають, за що Ти караеш
Своїх і покірних і добрих дітей?
За що закрит їх добрі очі
І вільний розум окував
Кайданами лихої ночі?
Прозріте, люди — день настав!
Розправте руки, змийте луду,
Прокиньтесь, чехи, будьте люди,
А не посмішище ченцям!
Розбійники, кати в тіярах,
Все потопили, все взяли,
Мов у Московії татари,
І нам сліпим передали
Свої догмати. Кров, пожари,
Всі зла на світі, війни, чвари,
Пекельних мук безкрайї ряд,
І повен Рим байстрят —
От їх догмати і їх слава!
То явна слава!.. А тепер
Отим положено конклавом:
Хто без святої булли вмер, —
У пекло просто! Хто ж заплатить
За буллу вдвое, — ріж хоч брата,
Окриме папи і ченця,
І в рай іди кінець-кінцям!
У злодія вже злодій краде,
Та ще й у церкві. Гади, гади!
Чи напивилися ви, чи ні
Людської крови?! — Не мені,
Великий Господи, простому,
Судить великії діла

Твоєї волі: люта зла
Не дієш без вини нікому!
Молюся, Господи, помилуй,
Спаси Ти нас, святая сило!
Язви язик мій за хули
Та язви мира ізціли!
Не дай знущатися лукавим
І над твоєю вічно славою,
Й над нами, простими людьми».

І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав; люд мовчав
І дивувався: що він діє?
На кого руку підійма?
«Дивіться, люди! Осьде булла,
Що я читав!» — І показав
Перед народом. Всі здригнули:
Іван Гус буллу розідрав!

Із Вифлеемської каплиці
Аж до всесвітньої столиці
Луна гогочучи неслась;
Ченці ховаються... Мов кара,
Луна в конклаві оддалась, —
І похилилася тіяра...

Зашипіли, мов гадюки,
Ченці в Ватикані,
Шепочеться Авіньйона
З римськими ченцями;
Шепочуться антипапи,
Аж стіни трясуться
Од шепоту. Кардинали,
Як гадюки, в'ються
Круг тіяри, та нищечком,
Мов коти, гризуться,

За мишеня. Та й як паки?
Однієї шкури
Така сила! А м'ясива!
Аж здригнули мури,
Як згадали, що у Празі
Загелкали т у с и ,
Та з орлами летять биться...

Конклав схаменувся,
Зібрав раду. Положили:
Одностайно стати
Проти Гуса, і в Констанці
Всіх ворон скликати.
Та й стерегти, якомога,
І зверху, і здолу,
Щоб не втекла сіра птаха
На слов'янське поле.

III.

Як та галич поле крила —
Ченці повалили
До Констанця; степи, шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги, і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі
І трубадури-кобзарі,
І шляхом військо, мов гадюки.
За герцогинями — німота:
Хто з соколами на руках,
Хто пішки, верхи на ослах, —
Так аж кишить! Все на охоту,
Мов гад у ірій, поспіша.
О, Чеху! Де твоя душа?

Дивись, що сили повалило,
Мов сарацина воювать,
Або великого Аттілу!

У Празі глухо гомонять,
І цесаря, і Вячеслава,
І той собор тисячоглавий
Уголос лають! — не хотять
Пускать в Констанц Івана Гуса.

«Жив Бог! Жива душа моя!
Брати, я смерти не боюся!
Я докажу отим зміям!
Я вирву їх несите жало!..»
І чехи Гуса проводжали,
Мов діти батька...

Задзвонили у Констанці

Рано в усі дзвони;
Збиралися кардинали,
Гладкі та червоні,
Мов бугаї в загороду,
І прелатів лава;
І три папи, і баронство,
І вінчані глави, —
Зібралися, мов іуди,
На суд нечестивий
Проти Христа. Свари, гомін,
То реве, то вие,
Як та орда у таборі,
Або жиди в школі..
І — всім разом заціпило!..

Мов кедр серед поля
Ливанського, — у кайданах
Став Гус перед ними
І окинув нечестивих
Орліми очима.

Затрусилась, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика. — «Чого мене, —
Чи на прю позвали?
Чи дивитись на кайдани?»
— «Мовчи, чеше смілий...» —
Гадюкою зашипіли,
Звірем заревіли:
— «Ти еретик! Ти еретик!
Ти сієш розколи,
Усобища розвіваєш,
Святішої волі
Не приймаєш!.. Одно слово —
Ти Богом проклятий!
Ти еретик! Ти еретик!..» —
Ревіли прелати:
— «Ти усобник!.. Одно слово —
Ти всіми проклятий!..»
Подивився Гус на папи,
Та й вийшов з палати!..
«Побороли! Побороли!..»
Мов обеленіли.

«Автодафе! Автодафе!..»

Гуртом заревіли.

І цілу ніч бенкетували
Ченці, барони... — Всі пили
І, п'яні, Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули.
І світ настав... Ідуть молитися
Ченці за Гуса. З-за гори
Червоне сонце аж горить, —
І сонце хоче подивиться,
Що будуть з праведним творить?!

Задзвонили в усі дзвони,
І повели Гуса
На Голгофу у кайданах...
І не стрепенувся
Перед огнем; став на йому
І молитву діє:

«О, Господи милосердний!
Що я заподіяв
Оцим людям? — Твоїм людям!
За що мене судять?
За що мене розпинають?
Люди! Добрі люди!
Моліться, неповинні:
І з вами те буде!
Моліться! Люті звіри
Прийшли в овніх шкурах
І пазурі розпустили...
Ні гори, ні мури
Не сховають! Розіллється
Червоне море
Крови! — Крови з дітей ваших...
О, горе! О, горе!
Онде вони! — В ясных ризах...
Іх лютії очі...»

— «Пали! пали!»

— «Уже крови...»

— «Пали! пали!»

— «Крови, крови хочуть!

Крови вашої!..» — І димом
Праведного вкрило.

«Моліться! Моліться!
Господи, помилуй,

Прости Ти їм, бо не знають...»
Та й не чути стало!
Мов собаки, коло огню
Кругом ченці стали:
Боялися, щоб не виліз
Гадиною з жару
Та не повис на короні
Або на тіярі.
Погас огонь; дунув вітер
І попіл розвіяв.
І бачили на тіярі
Червоного змія
Прості люди. Пішли ченці
И Те Деум, співали;
Розійшлися по трапезах
І трапезували —
І день, і ніч, аж попухли.
Малою сім'єю
Зійшлись чехи. Взяли землі
З-під костра, і з нею
Пішли в Прагу.

Отак Гуса

Ченці осудили,
Запалили... та Божого
Слова не спалили, —
Не вгадали, що вилетить
Орел із-за хмари,
Замість г у с я — і розклює
Високу тіяру.
Байдуже їм! Розлетілись,
Мов тії ворони,
З кривавого того свята.
Ченці і барони

Розвернулись у будинках,
І гадки не мають;
Бенкетують, та інколи
Те Деум, співають.
Все зробили... Постривайте, —
Он над головою
Старий Жіжка з Таборова
Махнув булавою!

ЛЯХАМ

Ще як були ми козаками,
А уніі не чуть було,
Отам то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами;
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілії, дівчата;
Пишалася синами мати,
Синами вольними... Росли,
Росли сини і веселили
Старії, скорбнії літа...
Аж поки іменем Христа
Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай і розлили
Широке море сліз і крові,
А сиріт іменем Христовим
Замордували, розп'яли...

Поникли голови козачі,
Неначе стоптана трава;
Україна плаче, стогне-плаче,
За головою голова
Додолу пада, кат лютує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: Те Deum! Алилуя!
Отак то, ляше, друже-брате,
Неситії ксьондзи, магнати,
Нас порізнили, розвели;
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Возобновим наш тихий рай.

«Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!»

*
**

Минають дні, минають ночі,
Минає літо... Шелестить
Пожовкле листя... Гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить...
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?

Нема ніякої!

Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,

Серцем замирати,

І гнилою колодою

По світу валятись,

А дай жити, серцем жити

І людей любити,

А коли ні, то проклинать

І світ запалити!

Страшно впасти у кайдани,

Умирати в неволі,

А ще гірше — спати, спати,

І спати на волі,

І заснути навік-віки,

І сліду не кинуть

Ніякого: однаково,

Чи жив, чи загинув...

Доле, де ти? Доле, де ти?

Нема ніякої!

Коли доброї жаль, Боже,

То дай злої, злої!

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак своєю долю,
А долі немає.
Пішов козак світ-за-очі;
Грає синє море, —
Грає серце козацьке,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди, —
Тяжко з ними жити;
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Дунав, доля зустрінеться, —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак, — шляхи биті
Заросли тернами.

Вітер з гаєм розмовляє,
Шепче з осокою,
Пливе човен по Дунаю
Один за водою.
Пливе човен води повен —
Ніхто не спиняє;
Може б спинив рибалонька,
Та його немає.
Гойдається сюди-туди.
Аж серденько мліє!
Без весельця пливе собі,
Куди вітер віє...
Виплив човен в синє море,
А воно заграло...
Погралися чорні хвилі —
Та й скіпок не стало!
Недовгий шлях, — як човнові
До синього моря, —
Сиротині на чужину,
А там — і до горя.
Пограються добрі люди,
Як холодні хвилі,
Поки схочуть, поки стане
В сердешного сили;
Потім собі подивляться,
Як сирота плаче;
Потім спитай, — де сирота?
— Не чув і не бачив!

Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи осудять,
І попросять тебе в хату,
І будуть вітати,
І питать тебе про тебе,
Щоб потім сміятись,
Щоб з тебе сміятись,
Щоб тебе добити.
Без ворогів можна в світі
Якнебудь прожити;
А ці добрі люди
Найдуть тебе всюди,
І на тім світі, добряги,
Тебе не забудуть!

ДУМКА

Тяжко, важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться, —
Хоч з гори та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б, — тяжко жити,
І нема де дітись.
В того доля ходить полем, —
Колоски збирає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають,
А зо мною зустрінуться, —
Мов не добачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує,
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.

«Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,

Чи не люблю тебе щиро,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш!
А я піду на край світа...
На чужій сторонці
Найду кращу, або згину,
Як той лист на сонці».

Пішов козак сумуючи,
Нікого не кинув:
Шукав долі в чужім полі,
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко, важко умирати
У чужому краю!

*
**

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися;
На чужину з України
Брати розійшлися;
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той — сестру, а найменший —
Молоду дівчину.

Посадила стара мати
Три ясени в полі,
А невістка посадила
Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла:
Не вертаються три брати, —
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;
Сестра плаче — йде шукати
Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладуть в домовину...

Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

ФЕДОРУ ІВАНОВИЧУ ЧЕРНЕНКУ

Ой по горі ромен цвіте;
Долиною козак іде
Та у журби питається:
Де та доля пишається?

Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється по волі?

Не там, не там, друже-брате:
У дівчини, в чужій хаті,
У рушничку та в хустині
Захована в новій скрині.

*
**

Нащо мені женитися?
Нащо мені братись?
Будуть з мене, молодого,
Козаки сміятись.
«Оженився, — вони скажуть, —
Голодний і голий;
Занапастив, нерозумний,
Молодую волю!»
Воно й правда... Що ж діяти!
Навчіть мене, люди!
Йти хіба до вас в найми?
Чи до ладу буде?
Не буду я чужі воли
Пасти, заганяти;
Не буду я в чужій хаті
Тещу поважати;
А буду я красуватись
В голубім жупані,
На конику вороному
Перед козаками.
Найду собі чорнобривку
В степу при долині —
Високою могилоньку
На тій Україні.
На весілля товариство
Вийде погуляти,
Та винесе самопали,
Викотить гармату.

Як понесуть товариша
В нову світлицю,
Загомонять самопали
Гукнуть гаківниці.
Як положать отамана
В новій хаті спати, —
Заголосить, як та мати,
Голосна гармата;
Гукатиме, кричатиме,
Не одну годину,
І рознесе тую славу
По всій Україні.

**

«Не хочу я женитися,
Не хочу я братись,
Не хочу я у запічку
Дітей годувати.
Не хочу я, моя мати,
За плугом ходити,
Оксамитові жупани
На риллі носити.
А піду я одружуся
З моїм вірним другом,
З славним батьком запорозьким,
Та з Великим Лугом;
На Хортиці у матері
Буду добре жити,
У оксамиті ходити,
Меди-вина пити!»

Пішов козак нерозумний
Слави добувати...
Осталася сиротою
Старенькая мати.
Ой згадала в неділеньку,
Сідаючи їсти:
«Нема мого сина Йвана,
І немає вісти!»

Не через два, не три літа,
Не через чотири,
Вернувся наш запорожець
Як та хиря-хиря,
Обідраний, облатаний,
Калікою в хату.
Оце тобі Запорожжя
І сердешна мати!
Нема кому привітати,
Ні з ким пожуритись!
Треба б було молодому,
Треба б одружитись!
Минулися молодії,
Веселії літа, —
Немає з ким остилого
Серденька нагріти;
Нема кому зустрінути,
Затопити хату,
Нема кому води тії
Каліці подати!

ДУМКА

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш, —
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море:
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, сине море,
Де його поділо.

Коли милого втопило —
Розбий сине море!
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе.
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних хвилях,
На дно моря кану.
Найду його — пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!

Коли ж милий на тім боці, —
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить:
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче, то й я плачу;
Коли ні — співаю;
Коли ж згинув чорнобривий,
То й я погибаю.

Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий:
Червоною калиною
Постав на могилі!
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати:
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.

І квіткою й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люди.
Увечері посумую,
А вранці поплачу;
Зійде сонце, — утру сльози,
Ніхто й не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш, —
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море!..

ХУСТИНА

Чи то на те Божа воля?
Чи така її доля?
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась;
Неборак, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки, —
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.
Дождалися...

З Чигирину

По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сіддали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння.

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вигравали,
В поход у дорогу славні компанійці
До схід сонечка рушали.
Випроводжала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину,

Випроводжала сестра свого брата,
А сірому — сиротина.
Випроводжала: коня напувала,
До зірниці із криниці,
Виносила зброю — шаблю золотую
І рушницю-гаківницю,
Випроводжала три поля, три милі,
Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Ой хустино-хустиночко,
Мережана-шита!
Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити!

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квітчалася, прибиралась,
Щодень Божий сподівалась,
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

Мина літо, мина й друге;
А на третє — линуть
Преславнії компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за третім стиха —
Не дивися, безталанна!
Везуть тобі лихо:
Везуть труну мальовану,
Китайкою криту,

А за нею з старшиною
Іде, в чорній свиті,
Сам полковник компанійський,
Характерник з Січі;
За ним ідуть есаули,
Та плачуть ідучи.
Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Литий панцер порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали.
А на зброї... козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного, —
Розбиті копита...
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

У тієї Катерини
Хата на помості;
Із славного Запорожжя
Наїхали гості;
Один Семен Босий,
Другий Іван Голий,
Третій славний вдовиченко,
Іван Ярошенко.

— З'їздили ми Польщу
І всю Україну,
А не бачили такої,
Як се Катерина!

Один каже: «Брате!
Якби я багатий,
То оддав би все золото
Оцій Катерині
За одну годину».

Другий каже: «Друже!
Якби я був дужий,
То оддав би я всю силу
За одну годину
Оцій Катерині!»

Третій каже: «Діти!
Нема того в світі,
Чого б мені не зробити
Для цієї Катерини
За одну годину».

Катерина задумалась,
І третьому каже:
«Єсть у мене брат єдиний,
У неволі вражій,
У Криму десь пропадає.
Хто його достане,
То той мені, запорожці,
Дружиною стане!»

Разом повставали,
Коней посідлали,
Поїхали визволяти
Катриного брата.
Один утопився
У Дніпровім гирлі;
Другого в Козлові
На кіл посадили;
Третій, Іван Ярошенко,
Славний вдовиченко,
З лютої неволі,
Із Бакчисараю,
Брата визволяє.

Заскрипіли рано двері
У великій хаті.
— «Вставай, вставай, Катерино,
Брата зустрічати!»

Катерина подивилась,
Та й заголосила:
— «Це не брат мій, це — мій милий!
Я тебе дурила». —
— «Одурила!» — і Катрина
Додолу скотилась
Головонька. «Ходім, брате,
З поганої хати!»
Поїхали запорожці
Вітер доганяти.

Катерину чорнобриву
В полі поховали.
А славнії запорожці
В степу побратались.

Ой крикнули сірі гуси
В яру на ставу;
Стала на все село слава
Про тую вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговір,
Що заїздив козак з Січі
До вдови на двір;
Вечеряли у світлиці,
Мед-вино пили,
І в кімнаті на кроваті
Спочити лягли.
Не минула слава тая,
Не марно пішла:
Удовиця у м'ясниці
Сина привела.
Вигодувала малого,
До школи дала,
А із школи його взявши,
Коня купила;
А коня йому купивши,
Сідельце сама
Самим шовком вишивала,
Злотом окула;

Одягла його в червоний
В жупан дорогий,
Посадила на коника:
«Гляньте, вороги!
Подивіться!» Та й повела
Коня вздовж села,
Та й привела до обозу,
В військо оддала,
А сама на прощу в Київ
В черниці пішла...

*
**

Ой, не п'ються пива, меди,
Не п'ється вода;
Прилучилась з чумаченьком
У степу біда!
Заболіла головонька,
Заболів живіт,
Упав чумак коло воза,
Упав та й лежить.
Із Одеси преславної
Завезли чуму;
Покинули товариша, —
Горенько йому!
Воли його коло воза
Понуро стоять;
А із степу гайворони
До його летять.
«Ой не клюйте, гайворони,
Чумацького трупу;
Наклювавшись, подохнете
Коло мене вкупі.
Ой полетіть, гайворони
Мої сизокрилі,
До батечка, та скажіте,
Щоб службу служили,
Та за мою грішну душу
Псалтир прочитали,
А дівчині молоденькій
Скажіть, щоб не ждала!»

*
**

У неділю та ранесенько,
Ще сонечко не зіходило,
А я, молоденька,
На шлях, на дорогу,
Невеселая виходила;
Я виходила за гай на долину,
Щоб не бачила мати,
Того молодого
Чумаченька свого
Зустрічати.

Ой зустрілась я
За тими лозами
Та з чумацькими возами:
Ідуть його воли,
Воли половії,
Ідуть, ремигають;
А чумаченька мого молодого
Коло воликів немає.

Ой копали йому в степу при дорозі,
Та притиками яму;
Завернули його у тую рогожу,
Та й спустили Івана
У ту яму глибокую
На високій могилі.
Ой Боже милий, — милий, милосердий,
А я так його любила!..

ДУМКА

Нащо мені чорні брови?
Нащо карі очі?
Нащо літа молодії,
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люди — як чужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі?
Нема кому розказати,
Чого серце хоче, —
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує?
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує;
Чужі люди не спитають, —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!

Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєе море —
Чорнявому, зрадливому
На лютеє горе!

*
**

Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі;
Тільки дав мені Бог
Красу, карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
І зросла — не кохалась!
Де ж дружина моя?
Де ви, добрії люди?
Їх нема... Я сама,
А дружини — й не буде!..

ДІВИЧІ НОЧІ

Висушили карі очі
Дівичії ночі.

Черниця Мар'яна.

Розплелася густа коса
Аж до пояса,
Розкрилися перси-гори —
Хвилі серед моря,
Засіяли карі очі —
Зорі серед ночі,
Білі руки простяглися, —
Так би й обвилися
Кругом стану, — і в подушку
Холодну впилися
Та й залякли, та й замерли,
З плачем рознялися:
«Нащо мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучий... коли нема
Вірної дружини,
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! серце моє!
Тяжко тобі битись
Одинокому! З ким жити, —
З ким, світе лукавий,
Скажи мені?.. Нащо мені
Тая слава!.. слава...

Я люблю, я жити хочу,
Серцем — не красою!
А мені ще й завидують,
Гордою і злою
Злії люди нарікають;
А того й не знають,
Що я в серці заховала...
Нехай нарікають,
Гріх їм буде... Боже милий!
Чому ти не хочеш
Укоротить свої темні,
Тяжкі мені ночі!
Бо я вдень не одинока —
З полем розмовляю, —
Розмовляю, і недолю
В полі забуваю.
А вночі...»
Та й оніміла,
Сльози полилися...
Білі руки простяглися,
В подушку впилися.

УТОПЛЕНА

Вітер в гаї не гуляє, —
Вночі спочиває,
Прокинеться — тихесенько
В осоки питає:
«Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?
Хто се, хто се?» тихесенько
Спитає, — повіє,
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

«Хто се, хто се?» питаєте,
Цікаві дівчата:
Ото дочка по сім боці,
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Україні.
Серед села вдова жила
У новій хатині.
Білолиця, кароока,
І станом висока,
У жупані; кругом пані, —
І спереду й збоку.

І молода — нівроку їй, —
А за молодую,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею
Козаки ходили,
Поки вдова без сорома
Дочку породила.
Породила, та й байдуже:
Людям годувати
В чужім селі покинула.
Отака то мати!..
Постривайте, що ще буде!
Годували люди
Малу дочку, а вдовиця,
В неділю і в будень
З жонатими, з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала:
Не зчулася, як минули
Літа молодії...
Лихо, лихо! Мати в'яне,
Дочка червоніє,
Виростає... Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
«Я Ганнусі не боюся!»
Співає матуся;
А козаки, як хміль отой,
В'ються круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий, —

Мліє, в'яне, як зустріне
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати —
Сказилася, люта:
«Чи бач, погань розхристана,
Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуеш,
З хлопцями гуляєш...
Постривай же, ось я тобі!
Мене зневажаєш?
Ні, голубко!..»

І од злости

Зубами скрегоче.
Отака то була мати!..
Де ж серце жіноче,
Серце матері?.. Ох, лихо,
Лишенько, дівчата:
Мати стан гнучкий, високий,
А серця не мати!
Ізогнеться стан високий,
Брови полиняють,
І не зчується... А люди,
Сміючись, згадають
Ваші літа молодії,
Та й скажуть: «ледащо!»
Тяжко плакала Ганнуса,
І не знала, за що,
За що мати знущається,
Лає, проклинає,
Своє дитя без сороба
Байстрям нарікає.
Байстрям... Кого, лютий кате,
Кого ти катуєш?

За що, за що дитя своє
Молоде мордуеш?

Катувала, мордувала,
Та не помагало:
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала;
Як калина при долині
Вранці під росою,
Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозою.
«Заворожена!.. Стривай же!» —
Шепче люта мати:
«Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!»

Найшла відьму,
І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не допомгло... Клене мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
— Душно мені. Ходім, дочко,
До ставка купатись!
— Ходім, мамо!

На березі
Ганна роздяглася.
Роздяглася, розкинулась
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці...

І я колись... Та цур йому!
Сором, як згадаю...
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє;
Мати дивиться на неї,
Од злости німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхристана, боса,
З роту піна, мов скажена,
Рве на собі коси;
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
«Мамо! мамо! Що ти робиш?..»
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала,
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... от-от доплив!
Пірнув, виринає, —
І утоплена Ганнусю
На берег виносить,
Із рук матері заляклих
Вириває коси.
«Серце мое! Доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися! Усміхнися!
Не хочеш? Не хочеш?!»
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує

Мертві очі. «Подивися!..
Не чує! не чує!»
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати:
Очі вивело із лоба
Од страшної муки;
Втербила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
«Нема в мене роду,
Нема долі на сім світі, --
Ходім жити в воду!»
Підняв її, поцілував...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася,
І сліду не стало...

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаються дівчата, —
Обходять горою;
Як угледять, то христяться,
І зовуть заклятим.
Сумно-сумно кругом його...
А вночі, дівчата,
Впливає з води мати, —
Сяде по тім боці,
Страшна, синя, розхристана,
І в мокрій сорочці;
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси...

А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить:
Голісінька стрепенеться,
Сяде на пісочку...
І рибалка впливає,
Несе на сорочку
Баговиння зеленого;
Поцілує в очі —
Та і в воду: соромиться
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивиться...
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою
Шепче: «Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?»

Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина;
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
Та попід горою;
Хлюпочуться качаточка
Поміж осокою.
А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

Тече вода край города —
Вода ставом стала;
Прийшло дівча воду брати, —
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадितись, кого б то їм
Своїм зятем звати?..

Із-за гаю сонце сходить,
За гай і заходить;
По долині увечері
Козак смутний ходить.

Ходить він годину,
Ходить він і другу, —
Не виходить чорнобрива
Із темного лугу.

Не виходить зрадливая...
А з яру та з лісу,
З собаками та псарями,
Іде пан гульвіса.

Цькують його собаками,
Крутять назад руки,
І завдають козакові
Смертельні муки;

У льох його, молодого,
Той пан замикає...
А дівчину покриткою
По світу пускає...

НАЙМИЧКА

Пролог

У неділю вранці рано
Поле крилося туманом;
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:

«Ой, тумане, тумане,
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш,
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моеї недолі!..
Я не одна, — єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!..

Дитя моє, мій синочку,
Нехрищений сину!
Не я тебе христитиму
На лиху годину;
Чужі люди христитимуть, —
Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене! Молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе!»

Пішла полем ридуючи,
В тумані ховалась,
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала:

«Ой у полі могила;
Там удова ходила, —
Там ходила-гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
«Тихий, тихий Дунай,
Моїх діток забавляй!
Ти, жовтенький пісок,
Нагодуй моїх діток!
Нагодуй і сповий,
І собою укрій!»

I.

Був собі дід та баба,
 З давнього давна, у гаї над ставом
 Удвох собі на хуторі жили,
 Як діточок двоє, —
 Усюди обое.

Ще змалечку удвох ягнята пасли,
 А потім побралися,
 Худоби діждалися, —
 Придбали хутір, став і млин,
 Садок у гаї розвели
 І пасіку чималу, —
 Всього надбали,
 Та діточок у їх Біг-ма,
 А смерть з косою за плечима.

Хто ж їх старість привітає,
 За дитину стане?
 Хто заплаче, поховає?
 Хто душу спом'яне?
 Хто поживе добро чесно,
 В добрую годину,
 І згадає дякуючи,
 Як своя дитина?..
 Тяжко дітей годувати
 У безверхій хаті,
 А ще гірше старітися
 У білих палатах, —
 Старітися, умирати,
 Добро покидати
 Чужим людям, чужим дітям,
 На сміх, на розтрату!

II.

І дід і баба у неділю
На призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце; в небесах
Ані хмариночки, та тихо,
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давне яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов поворушилось?
Чи ще тільки заклюнулось,
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до Бога...
Та хто в далекую дорогу
Ім добре коней запряже?
— А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?
— Сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра цього?..

— Стривай лишень!
Чи чуєш? Щось плаче?
За ворітьми... мов дитина!
Побіжим лиш!.. Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!»

І разом схопились,
Та до воріт... Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом —
Дитина сповита,
Та й не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала
І літом укрила
Останньою свитиною!..
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі... І замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.
— «А що, Насте?
Я й казав! От бачиш?
От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай!..
Ач яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище»...

Чудно якось
 Діється між нами!
 Один сина проклинає,
 З хати виганяє:
 Другий свічечку, сердешний,
 Потом заробляє
 Та ридаючи становить
 Перед образами:
 Нема дітей!.. Чудно якось
 Діється між нами!..

III.

Аж три пари на radoщах
 Кумів назбирали;
 Та ввечері й охристили
 І Марком назвали.
 Росте Марко. Старі мої
 Не знають, де діти,
 Де посадить, де положить
 І що з ним робити.
 Минає рік. Росте Марко, —
 І дійна корова
 У розкоші купається.
 Аж ось чорноброва
 Та молода, білолиця,
 Прийшла молодиця
 На той хутір благодатний
 У найми проситься.
 — А що ж? — каже, —
 візьмем, Насте!
 — Візьмемо, Трохиме,
 Бо ми старі, нездужаем,
 Та таки й дитина,

Хоча воно вже й піросло,
То все ж таки треба
Коло його піклуватись.
— Та воно по треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу,
Підтоптався. Так що ж тепер,
Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?

— А що дасте...

— Е, ні! треба знати, —
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так отак хіба, небого:
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо, —
Отоді й за плату.
Чи так, дочко?

— Добре, дядьку!

— Просимо ж у хату!

Поєднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села.
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини —
Увечері і вдосвіта;
А коло дитини

Так і пада, ніби мати:
В будень і в неділю
Головоньку йому змие,
Й сорочечку білу
Щодень Божий надіває;
Грається, співає,
Робить возики, а в свято
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться Богу.
А наймичка невсипуша
Щовечір, небога,
Свою долю проклінає,
Тяжко, важко плаче,
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького,
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває;
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує,
Сама не з'їсть і не доп'є, —
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці,
Часом серед ночі,
Прокинеться, ворухнеться, —
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить
Тихо заколише;
Вона чує з тієї хати,
Як дитина дише.

Вранці Марко до наймички
Ручки простягає,
І «мамою» невсипушу
Ганну величає...
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV.

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо, та й заснуло,
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує,
І восени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті...
Когонєбудь треба сватать.
Кого ж би тут? — старий дума,
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: «Треба Марка
Самого спитати».
— «Добре, дочко! спитаємо
Та й будемо сватать».

Розпитали, порадилися,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке то
Диво запопали!

— «Спасибі вам! — старий каже, —
Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля! Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя...
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
«Мати... мати... мати!»

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили

З молодницями танцює,
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїжджачих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай, бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармидер та реготня
В хаті і надворі,
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Бладав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
«Ні, Марку! ніяко
Мені матір'ю сидіти:
То багаті люди,
А я наймичка... ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете,
Поки маю сили,
Трудитимусь...»
Чистим серцем
Поблагословила

Свого Марка... заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весілля,
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ, — не спочила;
У міщанки стала,
Найнялася носить воду,
Бо грошей не стало
На молебствіє Варварі.
Носила, носила,
Кіп із вісім заробила,
Й Маркові купила
Святу шапочку в печерах,
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого;
І перстеник у Варварі
Невістці достала,
І всім святим поклонившись,
Додому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зустріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.

«За що вони мене люблять,
За що поважають?
О, Боже мій милосердний!
Може, вони знають...
Може... вони догадались?..
Ні, не догадались, —
Вони добрі...»

І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Тричі крига замерзала,
Тричі розставала,
Тричі наймичку у Київ
Катря проводжала,
Так, як матір. І в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швидшенько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої, в неділю,
Та після Першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. Перед ним
З собакою унучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявсь
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю:

«А де ж ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту — забула взяти?..
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором! Лепська мати!»
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір. Старий побіг стрічати
З онуками свою Ганну.
— «А Марко в дорозі?»
Ганна діда питалася.
— «В дорозі ще й дусі».
— «А я ледве додибала
До вашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умирати!
Коли б Марка діждатися!..
Так щось тяжко стало...»
І внучатам із клуночка
Гостищі виймала:
І хрестики, й дукачики,
Й намиста разочок
Яринощі і червоний
З фольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині, а дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало,

А заробить не здужала.

«А ось ще осталося

Півбубличка!»

Й по шматочку

Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина

Йй ноги умила

Йй полуднувать посадила.

Не пила й не їла

Стара Ганна.

— «Катерино!

Коли в нас неділя?»

— Післязавтра.

— «Треба буде

Акафист найняти

Миколаєві святому

Йй на часточку дати, —

Бо щось Марко забарився...

Може, де в дорозі

Занедужав, сохрани Боже!»

Йй покапали сльози

З старих очей замучених,

Ледве-ледве встала

Із-за стола.

— «Катерино!

Не та вже я стала;

Зледащила, не здужаю

І на ноги встати.

Тяжко, Катре, умирати

В чужій, теплій хаті!»

Занедужала небога,
Уже й причащали,
Й маслосвятіє служили, —
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвір'ю
Мов убитий ходить;
Катерина ж з болящої
І очей не зводить, —
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі вночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Щодень, щогодина,
Ледве чути, питається:
«Доню, Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще б подождала!»

VIII.

Іде Марко з чумаками;
Ідучи співає,
Не поспіша до господи, —
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймицці на очіпок
Парчі золоті

І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Фиг та винограду,
А всім вкупі червоного
Вина з Цареграду
Відер з трое у барилі,
І кав'яру з Дону, —
Всього везе, та не знає,
Що діється дома!

Іде Марко, не журиться.
Прийшов, — слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молиться Богу.
«Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидше,
Швидше веди в хату!
Слава Тобі, Христе-Боже!
Насилу діждала!»
І «Отче наш» тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
— А де ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?
— «Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,

Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає».

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
«Слава... Слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся!..
Вийди, Катре, з хати:
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати».

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
«Марку! Подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...»

Та й зацікавилася.
Марко плакав, дивувався.
Знов ючі відкрила,
Пильно-пильно подивилась, —
Сльози покотились.
«Прости мене! Я каралась,
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... Я твоя мати!»
Та й замовкла...

Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала!..

ТИТАРІВНА

Давно се діялось колись:
Ще як борці у нас ходили
По селах, та дівчат дурили,
З громади кпили, хлопців били
Та верховодили в селі,
Як ті гусари на «постої»;
Ще за Гетьманщини святої —
Давно це діялось колись.

У неділю на селі,
У оранді, на столі
Сиділи лірники, та грали
По шелягу за танець.
Кругом аж курява вставала:
Дівчата танцювали
І парубки. — «Уже й кінець!
А нуте іншу!» — «Та й це добра!»
І знову ліри заревли,
І знов дівчата, мов сороки,
А парубки, узявшись в боки,
Навприсядки пішли...

.....

Найкращий парубок, Микита,
Стоїть на лаві в сірій свиті,
Найкращий хлопець, та байстрюк,
Байстрюк собі, та ще й убогий.
Так і нікому не до його!

Стоїть собі, як той...
Плечима стелю підпирає
Та дивиться, і замирає,
На титарівну. А та в квітах,
Мов намальована, стоїть
Сама собі, і на Микиту
Неначе глянула. Горить,
Горить Микита в сірій свиті!

Шеляга виймає

І за того остатнього

Музику наймає,

І нерівню титарівну

У танець вітає.

«Одчепися, пройдисвіте!»

І зареготалась

Титарівна: «Хіба тобі

Наймичок не стало?»

Насміялась титарівна

З бідного Микити,

Насміялася при людях,

Що він в сірій свиті.

Буде тобі, титарівно!

Заплачеш, небого,

За ті сміхи!

Де ж Микита?

В далеку дорогу

Пішов собі... З того часу

Не чуть його стало.

З того часу титарівні

Щось такеє сталось...

Додому плачучи прийшла,
І спати плачучи лягла,

І не вечеряла!.. Не спала:
Яка лягла, така і встала,
Мов одуріла. Що робить?
Сама не знає. А Микита,
Неначе сич, у сірій свиті
Перед очима все стоїть:
Мара та й годі! Титарівно,
В недобрий час з того нерівні
Ти насміялась! Стало жаль
Тобі його... Нудьга, печаль
І сором душу обступили,
І ти заплакала. Чого?
Того, що тяжко полюбила
Микиту бідного того!

Диво дивнее на світі
З тим серцем буває:
Увечері цурається,
Вранці забажає,
Та так тяжко забажає,
Що хоч на край світа
Шукать піде. Отак тепер
Не знає, де дітись,
Титарівна. Хоч у воду,
Аби до Микити!

.....
Стережіться, дівчаточка,
Сміяйтесь з нерівні,
Щоб не було і вам того,
Що тій титарівні!

Як та билина засихала,
А батько-мати турбувались:

На прощу в Київ повезли,
Святими травами поїли,
І все таки не помогли.
Втоптала стежку на могилу,
Все виглядає його ходила.
І стежка стала заростать,
Бо вже не здужає і встать,
Так от що сміхи наробили!

А він канув, провалився;
Його вже й забули,
Чи й був коли. Год за годом
Три годи минули.

На четвертий год в неділю,
У оранді на селі,
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи;
По шелягу брали
І ту саму грали,
Що і позаторік. Дівчата
Так само дрібно танцювали,
Як і позаторік...

Завзятий,
У синій шапці, у жупані,
В червоних, як калина, штанях,
Навприсядки вліта козак
Та ще й приспівує отак:
«Та спасибі батькові,
Та спасибі матері,
Що нас добули!
Як нас добували,
Жито розсипали
Вночі на печі!..»

— «Горілки! Меду! Де отаман,
Громада, соцький? Препогане,
Мерзенне, мерзле парубоцтво!
Ходіте битися, чи бороться!
Бо я борець...»

Не неділю,
Не дві, не три і не чотири,
Як тій болячці, як тій хирі
Громадою годили
Тому борцеві. Вередує,
Як той панич. І де взялось
Таке хиренне! Все село
Проклятого не нагодує;
А він собі гуляє, п'є,
Та хлопцям жалю завдає
Тими дівчатами. Дівчата
Аж понедужали за ним:
Такий хороший та багатий!
Уже й не бореться ні з ким,
А так собі гуляє,
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає,
А титарівна зустрічає,
Приспівує, примовляє:
«Чи не той це Микита,
Що з вильотами свита?..»
Той, це той, що на селі
Ти насміялася колись;
А тепер сама до його
У садочок ходиш,
Сама йому, байстрюкові,
Як панові, годиш.

Не день, не два титарівна
В садочок ходила;
Не день, не два, як панові
Микиті годила.
Догодилась титарівна
До самого краю,
І не зчулась...

Дні минули,

Місяці минають;
Мина літо, мина осінь;
Мина сьомий місяць, осьмий,
Уже й дев'ятий настає, —
Настане горенько твое!..

.....

У титаря у садочку,
У яру криниця
Під вербою. До криниці
Не води напиться
Ледве ходить титарівна, —
Трохи пожуриться,
Поплакати, погадати:
Як їй дівувати?
Де їй дітись од сорома,
Де їй заховатись?..

.....

Раз увечері, зимою,
У одній свитині,
Іде боса титарівна
І несе дитину;
То підійде до криниці,
То знов одступає...
А з калини, мов гадина,
Байстриук виглядає.

Положила на цямрину
Титарівна сина,
Та й побігла. А Микита
Виліз із калини,
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те,
А сам пішов, співаючи,
Соцькому сказати,
Та щоб ішов з громадою
Дитину шукати.

У неділеньку раненько
Збиралася громадонька,
Та криницю виливали,
Та дитя тее шукали.

Найшли, найшли твого сина,
Титарівно, в баговинні!
Ой узяли безталанну,
Закували у кайдани,
Сповідали, причащали,
Батька, матір нарікали,
Громадою осудили
І живою положили
В домовину, — й сина з нею —
Та й засипали землею.
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люди знали,
Дітей своїх научали;
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько-мати.

Борця того в селі не стало.
А люди в Польщі зустрічали
Якогось панича, — питав:
«Чи жива, — каже, — титарівна,
Чи насміхається з нерівні?»...
Ото він самий! Покарав
Його Господь за гріх великий —
Не смертю: він буде жить,
І сатаною-чоловіком
Він буде по світу ходить,
І вас, дівчаточка, дурить
Вовіки.

*
**

І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я!

Тяжко, тяжко в світі жить
І нікого не любить,
Оксамитові жупани
Одинокій носить!

Полюбилась би я,
Одружилась би я
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!

Батько-мати не сплять,
На сторожі стоять,
Не пускають саму мене
У садочок гулять!

А хоч пустять, то з ним,
З препоганим старим,
З моїм нелюбом багатим,
З моїм ворогом злим!

Породила мене мати
У високих у палатах,
Шовком повила;
У золоті, в оксамиті,
Мов та квіточка, укрита,
Росла я, росла.

І виросла я на диво:
Кароока, чорнобрива,
Білолиця.
Убогого полюбила,
Мати заміж не пустила, —
Осталася я
У високих у палатах,
Увесь вік свій дівувати...
Недоля моя!
Як билина при долині,
В самотній самотині
Старіюся я;

На світ Божий не дивлюся.
Ні до кого не горнуся...
А матір стару, —
Прости мене, моя мати!
Буду тебе проклинати,
Поки не умру.

*
**

Полюбилася я,
Одружилася я
З безталанним сиротою, —
Така доля моя!

Люди гордії, злі,
Розрізнили, взяли
Та повезли до прийому —
Оддали в москалі!

І московкою я,
Одинокою я,
Старіюся в чужій хаті, —
Така доля моя!

*
**

Рано вранці новобранці
Виходили за село,
А за ними молодими
І дівча одно пішло.
Подибала стара мати
Доню в полі доганяти, —
І догнала, привела;
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила,
А сама в старці пішла.

Минули літа, а село
Не перемінилось,
Тільки пустка на край села
Набік похилилась;
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибає,
На садочок позирає,
В пустку заглядає...
Марно, брате! Не вигляне
Чорнобрива з хати,
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А колись... Давно колись то!
Рушники вже ткались,
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась.

Дунав жити, любитися,
Та Бога хвалити!
А довелось... Ні до кого
В світі прихилитись!..
Сидить собі коло пустки,
Надворі смеркає,
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

*
**

Не вернувся із походу
Гусарин-москаль.
Чого ж мені його шкода?
Чого його жаль?
Що на йому жупан куций,
Що гусарин чорноусий,
Що Машею звав?
Ні, не того мені шкода, —
А марніє моя врода,
Люди не беруть;
А на улиці дівчата
Насміхаються, прокляті,
«Гусаркою» звать!..

КАТЕРИНА

*В. А. Жуковському
на пам'ять 22-го квітня 1838 року*

I.

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ божий,
Мусить погібати.
Серце в'яне співаючи,
Кюли знає за що;
Люди серця не побачать,
А скажуть: «ледащо!»
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Знушаються вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю,
Там занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тії люди,
Що хочуть, говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.
Прийшли вісті недобрії,
В поход затрубили;
Пішов москаль в Туреччину, —
Катрусю накрили.
Не зчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися,
Тоді Катерина

Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А покищо, нехай люди,
Що хотять, говорять.

Не журиться Катерина, —
Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.

Не журиться Катерина, ---
Вмиється сльозою,
Візьме відра опівночі,
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває «Гриця».

Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.

Не журиться Катерина,
І гадки не має!
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло півроку, —
Занудило коло серця,
Закослоло в боку.

Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.

А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують.

«В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала ..
Мабуть, сама вчила...»
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила!..

Катерино, серце мое:
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — чужі люди,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина;
Одсуне квартиру,
Поглядає на вулицю,
Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема,
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люди.
Зайде сонце, — Катерина
По садочку ходить,

На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!»
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Клене свою долю,
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю, —
Кують речі недобрії,
Що має робити?
Якби милий-чорнобривий, —
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий, —
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Може, вбитий чорнобривий,
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий, —
Він живий, здоровий...

А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема ніде Катерини —
Та здалась на горе!..
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко, ---
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами,
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами!

II.

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився,
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:
«Що, весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояри ?

В Московщині, доню моя!
Йди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!..
Якби знала, — до схід сонця
Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?..
Оддячила!.. Йди ж шукай
У Москві свекрухи!
Не слухала моїх речей,
То її послухай!
Йди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?

Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе,
Іди од нас!..»

Ледве-ледве
Поблагословила:
«Бог з тобою!» — та, як мертва,
На діл повалилась.
Обізвався старий батько:
«Чого ждеш, небого?»
Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
«Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!»
— Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люди!
Молись Богу, та йди собі, —
Мені легше буде.

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: «Не вернуса!
В далекому краю
В чужу землю чужі люди
Мене заховають,

А своєї ся крихотка
Надо мною ляже,
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...
Не розкажуй, голубонько,
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люди не займали!
Ти не скажеш... Ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій! лихо моє!
Де мені схватись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!..»

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села, — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою,
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами, за гіркими,
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.

А воно, як янгелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулась,
Пішла... тільки мріє.

В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих речей
Ні батько, ні мати...
Отже то на сім світі
Роблять людям люди!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає!
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?

Єсть люди на світі —
Сріблом-злотом сяють;
Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Візьміть срібло-злото,
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III.

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють,
Понад шляхом, ширицею
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люди;
Що кого втомило:
Кого щастя, кого сльози, —
Все нічка покрила,
Всіх покрила темнесенька,
Як діточок мати.

Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє?
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що даліше спіткається?
Буде лихо, буде!
Зустрінуться жовті піски
І чужії люди;
Зустрінеється зима люта...
А той — чи зустріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину,
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!..

Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять?
«Бреше, — скажуть, — сякий-такий!
(Звичайно, не в ючі),
А так тільки псує мову
Та людей морочить».
Правда ваша, правда, люди!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало.
Цур же йому!.. А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб знаєте,
Дома не журились;
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось, —
Нехай його лихий візьме!
Лучче ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом та за Дніпром
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
«Пугача» співають.
Іде шляхом молодиця, —
Мусить бути, з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій —
Заснула дитина.

Зустрілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: «Люди добрі,
Де шлях в Московщину?»
— В Московщину? Оцей самий.
Далеко, небого?
— В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу!
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!..
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила...
Довго-довго сердешная
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать!
Отож то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за що люди лають,
За що не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,
Бо люди не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...

Люди гнутьяся, як ті лози,
Куди вітер віє;
Сиротині сонце світить —
Світить, та не гріє...
Люди б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А за віщо, Боже милий?
За що світом нудить?
Що зробила вона людям?
Чого хотять люди?
Щоб плакала!.. Серце мое!
Не плач, Катерино!
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами, —
До схід сонця, в темнім лісі,
Умийся сльозами!
Умиєшся — не побачать,
То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки сльози ллються.

Отаке то лихо, бачите, дівчата!
Жартуючи кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить з ким їй жартувати,
А люди хоч бачать, та людям не жаль.
«Нехай,—кажуть,—гине ледача дитина,
Коли не зуміла себе шанувать!»
Шануйтеся ж, любі, в недобру годину,
Щоб не довелося москаля шукать!

Де ж Катруся блудить?
Попідтинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зима впала.
Свище полем завірюха;
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке!
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться, — щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
Лихо!.. серце мліє...
Полетіла, зустрілася,
Пита: «Чи немає
Мого Івана чорнявого?»
А ті: «Ми не знаєм».
І, звичайно, як москалі,
Сміються, жартують:
«Ай да баба! ай да наші!
Каво не надують!»
Подивилась Катерина:
«І ви, бачу, люди!
Не плач, сину, мое лихо!
Що буде, то й буде!
Піду даліше, — більш ходила...
А, може, й зустріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама — загину!»
Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.

Угомилась завірюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою,
Червоніє, як квіточка
Вранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить, — ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
«Ходім, сину! Смеркається...
Коли пустять в хату,
А не пустять, то й надворі
Будем ночувати;
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі:
Собаки злі — покусують,
Та не заговорять,
Не розкажуть сміючися...
З псами їсти й пити!..
Бідна моя головонько,
Що мені робити?»

Сирота собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не пита.
А Йвася питають, зарання питають,
Не дадуть до мови дитині дожити,
На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тинном сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люди заздрі не дають носити

IV.

Попід горою яр-ом-долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з Гетьманщини стоять;
В яру гребелька, верби в ряд,
Ставок під кригою в неволі,
І ополонка — воду брать.
Мов покотьоло червоніє,
Крізь хмару сонце занялось;
Надувся вітер, — як повіє!
Нема нічого, скрізь біліє,
Та тільки лісом загуло.
Реве, свище завірюха,
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,
Що не видно й світа.

«Еге, бачу, яка fuga!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх до-сто-біса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Нечипоре! дивись, лишень,
Які побілілі!»

— Що? Москалі? Де москалі?
— Що ти? Схаменися!
— Де москалі, лебедики?
— Та он, подивися!
Полетіла Катерина,
І не одяглася.
«Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки знає,
Що москаля кличе».

Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
«Лихо мое! доле моя!»
До їх... коли гляне, —
Попереду старший їде.
«Любий мій Іване!
Серце мое кохане!
Де ж ти так барився?»
Та до його... за стремена...
А він — подивився,
Та шпорами коня в боки.
«Чого ж утікаєш?

Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я — Катруся твоя люба!
Нащо рвеш стремена?»
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
«Постривай же, мій голубе!
Дивись, — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Йване?
Серце, подивися!
Йй же Богу, я — Катруся!»
— Дура, отвяжіся.
Возьміте проч безумную!
— Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!
— Возьміте проч! Што ж ви сталі?
— Кого? мене взяти?
За що ж — скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся,
З цілим світом!.. Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...

Покриткою... Який сором!
І за що я гину?
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина!
Не покинеш?.. Серце мое!
Не втікай од мене!..
Я винесу тобі сина. —
Кинула стремена, —
Та в хатину.

Вертається,
Несе йому сина;
Несповита, заплакана,
Сердешна дитина.
«Ось де воно, подивися!
Де ж ти заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався?
Боже ти мій!.. Дитя мое!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
Візьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;
Візьміть його та оддайте
Старшому за сина!
Візьміть його!.. бо покину,
Як батько покинув, —
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ божий
Мати породила, —
Виростай же на сміх людям!»
На шлях положила.

«Оставайся шукать батька,
А я вже шукала...»
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя юсталось,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже — минули.
Воно й добре, — та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить... серед ставу
Мовчки опинилась.
«Прийми, Боже, мою душу,
А ти — моє тіло!»
Шубовсть в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає;
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали:
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.

Засміються злії люди
Малій сиротині, —
Вилле сльози на могилу, —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстриюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...
Нащо? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V.

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий;
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
«Ісуса» співає.
Хто йде, їде, — не минає:
Хто — бублик, хто — гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.

Задивляться чорноброві:
І босе і голе.
«Дала, — кажуть, — бровенята,
Та не дала долі».

Іде шляхом до Києва
Берлин шестернею,
А в берлині господиня
З паном і сім'єю.
Опинився проти старців, —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... одвернувся...
Пізнав препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась». — «Какой мілий!»
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

*
**

На Великдень, на соломі,
Проти сонця, діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку. А тій стьожку,
Тій стрічку купили.
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,
Кому свитку... Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
— Мені мати купувала...
— Мені батько справив...
— А мені хрищена мати
Лиштву вишивала.
— А я в попа обідала! —
Сирітка сказала...

С О Н

М. А. Марковичці

На панщині пшеницю жала;
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, — пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
У холодочку за снопом;
Розповіла, нагодувала,
Попестила, і ніби сном,
Над сином сидя, задрімала.
І сниться їй: той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий,
На вольній, бачиться, — бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
Та й усміхнулася, небога.
Прокинулась — нема нічого!..
На Ївася глянула; взяла
Їого гарненько сповила,
І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.

*
**

По улиці вітер віє
Та сніг замітає;
По улиці попідтинню
Вдова шкандибає, —
Під дзвіницю, сердешная,
Руки простягати
До тих самих, до багатих,
Що сина в салдати
Позаторік заголили.
А думала жити...
Хоч на старість у невістки,
В добрі одпочити,
Не довелось! Виблагала
Тую копійчину
Та Пречистій поставила
Свічечку за сина.

Ой виострю товарища,
Засуну в халяву,
Та піду шукати правди
І тієї слави.
Ой піду я не лугами
І не берегами,
А піду я не шляхами,
А понад шляхами;
Та спитаю в жидовина,
В багатого пана,
У шляхтича поганого
В поганім жупані,
І у ченця, як трапиться, —
Нехай не гуляє,
А святе письмо читає,
Людей поучає:
Щоб брат брата не різали
Та не окрадали,
Та в москалі вдовиченка,
Щоб не оддавали.

**«Заснула Україна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла...»**

ВЕЧІР

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечеряють ждуть.

Сім'я вечерею коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечеряють подає...
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

ТАРАСОВА НІЧ

П. І. Мартосу

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата, —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспіває,
Аж лихо сміється:
 «Була колись Гетьманщина,
 Та вже не вернеться;
 Було колись — панували,
 Та більше не будем...
Тії слави козацької
Повік не забудем!
 Україно, Україно!
 Серце моє, ненько!
 Як згадаю твою долю,
 Заплаче серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки, гетьмани?

Де поділось? Ізгоріло?
А чи затопило
Сине море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці п'анують!
Грай же, море! Мовчіть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькії, —
Така ваша доля!

«Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля:
Зажурилась Україна, —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина,
Ніхто її не рятує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина,
Немає де дітись:
Виростають нехрищені
Козацькії діти,
Кохуються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти,
Налітають, — нема кому
Порадоньки дати.

Обізвався Наливайко, —
Не стало кравчини!
Обізвавсь козак Павлюга...
За нею полинув.
Обізвавсь Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
— «Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами...»

.....
.....
.....
.....

«Обізвавсь Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізвався орел сизий —
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
— «А годі журиться,
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!»

«Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило;
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю докупи,
Та й ну частувати!
Зібрав Тарас козаченьків
Поради прохати:

— «Отамани, товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку:
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи,
Наше безголов'я».

— «Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай клятї бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду:
Козак ляха знайде».

«Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба —
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панки,
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки,
Та й не повставали:
Зійшло сонце, — ляшки-панки
Покотом лежали.

«Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли круки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли чорні круки,
Вельможних будити;
Зібралось козачество
Богу помолитись.

Закрякали чорні круки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі, —
Тії ночі кривавої,
Що славною стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

«Над річкою в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров текла козацькая, —
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі,
Та з голоду кряче...
Згада козак Гетьманщину,
Згада, та й заплаче».

Умовк кобзар сумуючи:
Щось руки не грають!
Кругом хлопці та дівчата
Слізеньки втирають.

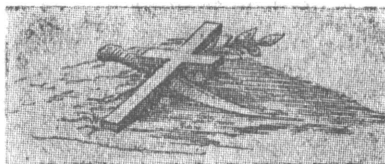
Пішов кобзар по улиці,
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє:

«Нехай буде отакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепку».

*
**

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий;
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає:
«Наносили землі
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає,
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло!
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти.
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата:
Крови брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій...»

Та й замовк, зажурився,
І на спис похилився,
Став на самій могилі.
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав-ридав,
Сині хвилі голосили.
З-за Дніпра, із села
Луна гаєм гула,
Треті півні співали.
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

Ой чого ти почорніло,
Зелене поле?
— Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі,
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили;
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі —
Клюють очі козацькі,
А трупу не хочуть...
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю;
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю, —
Будете орати
Мене стиха, та орючи
Долю проклинати...

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ

(Містерія)

«Положилъ еси насъ поношеніє сосѣдомъ нашимъ, подражненіє и поруганіє сущимъ окрестъ насъ. Пóложилъ еси насъ въ притчу во языцѣхъ, покиванію главы въ людехъ».

Псалом XLIII, ст. 14-15.

І. Т р и д у ш і

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сілі
На похиленому хресті
На старій церкві. — «Бог простить:
Ми тепер душі, а не люди!
А відсіля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидше розкопали!
Тоді б у рай нас повпускали!
Бю так сказав Петрові Бог:
«Тоді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох».

Перша душа:

«Як була я людиною,
То Присею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала;
Отут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
З тим Юрасем Гетьманенком
У піжмурки граєм;
А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок —
Он, де клуня, — а там мені
І фиг і родзинок,
Всього мені понадає
І на руках носить.
А з гетьманом як приїдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує...
Отак то я в Суботіві
Росла-виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й вітали.
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та й ще чорнобрива!
Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене, як на тее,
Й рушники вже ткались.

От-от була б подавала,
Та лихо зустріло.
Вранці-рано, в Пилипівку,
Якраз у неділю,
Побігла я за водою.
(Вже й криниця тая
Замуліла і висохла,
А я все літаю!)
Дивлюсь — гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та вповні шлях і перейшла;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
І вже ледве я не-ледве
Донесла до хати
Оту воду. Чом я з нею
Відер не побила?..
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають!

Друга душа:

«А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.

Я була ще недолітком,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого,
В Сейму потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшись,
Зо мною лежали.
І насили то, насили
Мене одірвали
Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище;
Насилу я сховалася
На тім пожарищі!
Одна тільки й осталася
В Батурині хата,
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь із-під Полтави.
А я йшла з водою
До хатини, а він мені
Махає рукою:
Каже коня напоїти.
А я й напоїла;
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила,

Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала...
А назавтра, як цар вийшов, —
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок хрещатий
На вугілля попалили, —
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю;
А за що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила,
Що цареві московському
Коня напоїла».

Третя душа:

«А я в Каневі родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові,

А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи, може, що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок; а в галері
Князі і всі сили, —
Воеводи... а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась, —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарство
Й досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця?
Скажіте, сестриці?

Смеркається. Полетімо
Ночувати в Чуту!
Як що буде робитися,
Відтіть буде чути!»

Схопилися білесенькі
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

ІІ. Т р и в о р о н и

Перша:

— Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрав.

Друга:

— Я в Парижі була,
Та три злота з Радзівілом
Та Потоцьким пропила.

Третя:

— Через мост ідьот чорт,
А коза по воде:
Бить беде! Бить беде.

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторон, і сіли
На маяку, що на горі,
Посеред лісу, усі три;
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позирали,
Неначе три сестри старі,
Що дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

Перша:

— Оце тобі, а се тобі!
Я оце лігала
Аж у Сибір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,
Й є чим розговоріться!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживиться?
Чи чорт-ма й тепер нічого?

Третя:

— Е, сестрица, много:
Трі указа накаркала
На одну дорогу.

Перша:

— На яку це? На ковану?
Ну, вже наробила!

Третя:

— Да шесть тысяч в одной версте
Душ передушла.

Перша:

— Та не бреши, бо тільки п'ять,
Та й то з фоном Корфом!
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу...

Капусниця закурена!
А ви, мосці-пані,
Бенкетуєте в Парижі?
Поганці погані!
Що розлили з річку крови
Та в Сибір загнали
Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались!
Ач яка вельможна пава!

Друга й третя:

— А ти що зробила?

Перша:

— А дзуськи вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала.
Дивись, які! Карамзіна,
Бачиш, прочитали,
Та й думають, що ось то ми!
А дзусь, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!

Друга:

— Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
Що досвіта упилася,
А та, що й проспалась.

Перша:

— Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями:
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла!..
А з вольними козаками
Що я виробляла?!
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живуці ж, проклятуці!
Думала, з Богданом —
От-от уже поховала,
Ні, встали погані
Із шведською приблудою.
Та й тоді ж творилось!
Аж злішаю, як згадаю;
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими, а такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла,
Насипала бурти
На Орелі; на Ладугу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болота гатила,
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.

Отоді то було свято!
Аж пекло злякалось,
Мати Божа у Ржавиці
Вночі заридала!

Третя:

— І я такі пожіла,
С татарами помутіла,
С мучителем покутіла,
С Петрухою попіла,
Да немцам запродала.

Перша:

— Та ти добре натворила:
Так кацапів закріпила
У німецькі кайдани, —
Хоч лягай та й засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають!
Вже ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила, —
Як тих вошей розвела:
Все вельможнії байстряга!
Вже ж і Січ їх біснувата
Німотою поросла.
Та й москаль — незгірша штука:
Добре вміє гріти руки.
І я люта, а все таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні
З козаками діють!

Ото указ надрукують:
«По милості Божій,
І ви — наші, і все — наше,
І гоже й не гоже!»
Тепер уже заходились
«Древності» шукати
У могилах, бо нічого
Уже в хаті взяти, —
Все забрали любісінько!
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають;
Трошки, трошки подождали,
І церква б упала:
Тоді б разом дві руїни
В «Пчелі» описали.

Друга й третя:

— Чого ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

Перша:

— Таки й на льох! Та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята;
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати;
Другий буде (оце вже наш!)
Катам помагати, —
Наш вже в череві щипає...

А я начитала,
Що як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує,
Й брата не покине,
І розпустить правду й волю
По всій Україні.
Так от бачите, сестриці,
Що тут komponують:
На катів та на все добре
Кайдани готують!

Третя:

— Я золотом растопленим
Залью ему очі!..

Перша:

— А він, клятий недолюдок,
Золота не схоче!

Третя:

— Я царевимі цінами
Скручу ему руки!..

Друга:

— А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!

Перша:

— Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А то лихо буде!

Он бачите: над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О, сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох будуть звати.
Полетімо!..
Полетіли
Й летячи співали:

Перша:

«Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!»

Друга:

«Побіжить наш ярчук
В ірій їсти гадюк
Зо мною».

Третя:

«Как хвачу, да помчу, —
В самий ад полечу,
Стрелою!»

Ш. Т р и л і р н и к и

(Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботів про Богдана
Мирянам співати).

Перший:

— Що то, сказано — ворони:
Уже й помостили!
Мов би для їх те сідало
Москалі зробили.

Другий:

— А для кого ж? Чоловіка,
Певно, не посадять
Лічить зорі...

Перший:

— Ти то кажеш!
А, може, й посадять
Москалика або німця;
А москаль та німець
І там найдуть хлібець.

Третій:

— Що се таке верзете ви?
Які там ворони,
Та москалі, та сідало?
Нехай Бог боронить!

Може, ще нестись заставлять,
Мюскаля плодити?
Бо чутка є, що цар хоче
Весь світ полонити.

Другий:

— А, може, й так! Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що й хмари достанеш,
Як вилізти.

Третій:

— Так отже ж що!
Ото потоп буде.
Пани туди повилазять
Та дивитись будуть,
Як мужики тонутимуть.

Перший:

— Розумні ви люди,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті хвигури от для чого:
Щоб люди не крали
Води з річки, та щоб нишком
Піску не орали,
Що скрізь отам за Тясмою.

Другий:

— Чорт-зна що провадить!
Нема хисту, то й не бреші!
А що, як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем?

Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
То поснідаєм в пригоді,
Поки сонце встане.
(Посідали). А хто, братці,
Співа про Богдана?

Третій:

— Я співаю і про Яси,
І про Жовті води,
І містечко Берестечко.

Другий:

— В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть:
Бо там коло льоху
Базар люду насходилося
Та й панства не трохи.
От де нам пожива буде!
Ану заспіваєм
Проби ради!

Перший:

— Та цур йому!
Лучче полягаєм
Та виспимось! День великий:
Ще будем співати.

Третій:

— І я кажу. Помолилось
Та будемо спати.

Старці під берестом заснули.
Ще сонце спить; пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копати.
Копають день, копають другий,
На третій насилу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили.
Поставили караули.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству. Приїхало
Начальство мордате,
Подивилось: «Треба, — каже, —
Своди розламати!
Верней дело!» Розламали,
Та й перелякались:
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
Що сонечко побачили.

От добро Богдана:
Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах!
Якби в форменних, то добре:
Вони б ще здалися!
Засміялись... А ісправник
Трохи не сказився,
Що нічого, бачиш, взяти;
А він же трудився,
І день і ніч побивався,
Та в дурні й убрався.

Якби йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство! Кричить, біга,
Мов несамовитий;
Яременка в пику пише,
По-московськи лає
Увесь народ. І на старців
Моїх налітає:
— Ви што делаете, плути?
— Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана!
— Я вам дам Богдана!
Мошеннікі, дармоеди!
І песню сложілі
Про такого ж мошенніка!
— Нас, пане, навчили!
— Я вас навчу! Заваліть ім!
Взяли й завалили, —
Випарили у московській
Бані-прохолоді.
Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді!
Так малий льох в Суботові
Москва розкопала...
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась.

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилась, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —
Панувала і я колись
На широкім світі;
Панувала... Ой, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що колишучи співала
Про свою недолю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю!..

Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала —
У колиці б задушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, німоті;
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває.
Нехай рие, розкопує,
Не своє шукає...
А тим часом перевертні
Нехай підростають,
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати!
Помагайте ж, недолюдки,
Матір катувати!»

На четверо розкопана,
Розрита могила...
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки?

Ех, якби то...
Якби то знайти те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась...

СУБОТІВ

Стоїть в селі Суботіві
На горі високій
Домовина України, —
Широка, глибока,
Ото церква Богданова;
Там то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що заздріли,
То все очухрали,
Могили вже розривають
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують,
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять...
Отак то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Україну!
За те ж тобі така дяка...
Церкву-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,

На тій самій, що з тобою
Ляха задавила, —
Байстриюки Єкатерини
Сараною сіли.
Отаке то, Зиновію,
Олексіїв друже! —
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже!
«Кажуть, бачиш, що «все то те
Таки було й наше,
Що вони тільки наймали
Татарам на пашу,
Та полякам»... Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторонні люди...
Не смійтеся, чужі люди!
Церква-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить
І помоляться на волі
Невольничі діти!

ЧИГИРИН

М. С. Щепкину

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає;
Над землею летять літа,
Дніпро висихає;
Розсипаються могили,
Високі могили,
Твоя слава... І про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, чого стояв...
І на сміх не скаже!
За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списками
Московські ребра? Засівали,
І рудою поливали,
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось?
Уродила рута, рута, —
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Україна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію

Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
На неокраїнім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний!
Проспав еси степи, ліси
І всю Україну!
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть — гетьмани!
Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово;
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло,

І в тяжкі упруги,
Може, зорю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої.
Може, може... а між тими,
Між ножами — рута
І барвінок розів'ється,
І слово забуте,
Мое слово тихосумне,
Богобоязливе
Згадається, — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,
І мене згадає...
Слово мое, сльози мої, —
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі!

ХОЛОДНИЙ ЯР

У всякого своє лихо,
І в мене не тихо;
Хоч не своє, — позичене,
А все таки лихо.
Нащо б, бачся, те згадувать,
Що давно минуло,
Будить бо-знає колишнє?
Добре, що заснуло!..

Хоч і Яр той! Вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там, — а згадаєш,
То була й дорога
З монастиря Мотриного
До Яру страшного.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У Яр тоді сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином, і брат з братом,
Одностайно стати
На ворога лукавого,
На лютого ляха.

Де ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним лісом?
Чи то засадили
Нові кати, щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими, —
З новими ляхами?
Не сховаєте: над Яром
Залізник витає,
І на Умань позирає,
Гонту виглядає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона,
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона!
Не славтеся царевою
Святою війною.
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять,
А кричите, що несете
І душу і шкуру
«За отечество!»

Їйбогу,

Овеча натура!
Дурний шию підставляє
І не знає, за що,
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледащо!
«Гайдамакі — не воїни, —
Разбойнікі, вори,

П'ятно в нашій історії!»
Брешеш, людоморе:
За святую правду-волю
Розбійник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розіб'є живе серце
За свою країну!
Ви, розбійники неситі,
Голодні ворони,
По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!.. Дурить дітей
І брата сліпого,
Дурить себе, чужих людей,
Та не дурить Бога.
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара,
І повіє огонь новий
З Холодного Яру!

«Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
слава!»

КАВКАЗ

Якову де-Бальмену

«Кто дасть главѣ моей воду и очесемъ
моимъ источникъ слезъ; и плачуся день и
нощь о побѣжденныхъ».

Єремія, гл. ІХ, ст. 1.

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі;
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Щодень Божий довбе ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, —
Воно знову оживає,
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поле,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прою з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замісить
Кривавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить!
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруєм Твоїй силі
І Духу живому;
Встане правда, встане воля
І Тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А покищо — течуть ріки,
Кривавії ріки!..

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі!
Отам то милостиві ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо... Лягло кістьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз? А крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх... А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі?

А матерніх гарячих сльоз,
А батькових, старих, кривавих?
Не ріки — море розлилось,
Огненне море!..

Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям!

Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті!
Борітеся — поборете
Вам Бог помагає;
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

«Чурек і сакля — все твоє, —
Воно не прошене, не дане, —
Ніхто й не візьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах,
А в нас... На те письменні ми,
Читаєм Божії глаголи, —
І од глибокої тюрми
Та до високого престола.
Усі ми в золоті і... голі.
До нас в науку! Ми навчим,
По чому хліб і сіль по чім.
Ми християни; храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас
Не нами дана? Чом ми вам —
Чурек же ваш, та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам

Платить за сонце не повинні!
Та й тільки ж то!.. Ми не погани,
Ми настоящі християни,
Ми малим ситі! — А зате,
Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчились.
У нас же й світа як на те —
Одна Сибір неісходима!
А тюрм? А люду? Що й лічить!
Од молдаванина до фіна —
На всіх язиках все мовчить...
Бо благоденствує!.. У нас
Святую біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що цар якийсь то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив — тепер на небі!
От бачите, які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні! —
Святим хрестом не просвіщенні!
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай,
І просто в рай,
Хоч і рідню всю забори!
У нас — чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей... Не негрів, а таких,
Таки хрищених... но п р о с т и х.
Ми не гішпани! Крий нас, Боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди. «Ми по закону!..»

По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстриюкові на придане,
Жінці на патинки,
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого ж ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? Чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталося!
Храми, каплиці і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомленні поклони —
За кражу, за війну, за кров
Щоб братню кров пролити, просять,
І потім в дар Тобі приносять
З пожару вкрадений покров!

Просвітілись!.. Та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям!
Все покажем, — тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,

Кайдани кувати,
Як і носити!.. І як плести
Кнути узлувати, —
Всьому навчим! Тільки дайте
Свої сині гори, —
Остатнії... бо вже взяли
І поле, і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, — не чорну; довелось запити
З московської чаші московську отруту.
О, друже мій добрий, друже незабутий!
Живою душею в Україні витай;
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай,
Заплач з козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!

А покищо — мої думи,
Мое люте горе,
Сіятиму; нехай ростуть
Та з вітром говорять...
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Мої думи аж до тебе
Братньою сльозою.
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш, —
І могили, степи, море,
І мене згадаєш.

С О Н
(К о м е д і я)

«Духъ истини, егоже міръ не можетъ
пріяти, яко не видитъ его, ниже знаеть его».
Иоан, гл. XIV, ст. 17.

У всякого своя доля,
І свій шлях ширюкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину;
Той тузами оббирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки, —
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка;

А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та «отечество» так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: «Нехай, — каже, —
Може, так і треба».

Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На тім світі благаєте.
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменіться:
Усі на сім світі, —
І царята, і старчата, —
Адамові діти!
І той, і той... А що ж то я?
Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно! Жалкуєте!
Ййбогу, не чую!
І не кричіть! — Я свою п'ю,
А не кров людськую!

Отак, ідучи попідтинню
З бенкету п'яний, уночі,
Я міркував собі йдучи,

Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає, —
Тихо, як у раї,
Усюди Божа благодать:
І в серці, і в хаті.
Отож я ліг спати;
А вже підпилий як засне,
То, хоч коти гармати,
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, напричуд дивний
Мені приснився.
Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива;
Та чорта з два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами,
Та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею:

«Прощай, світе! Прощай, земле,
Неприятний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.

На розмову тихосумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуем,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток: жива правда
У Господа Бога!»

Летим... Дивлюся — аж світає,
Край неба палає:
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає;
Тихесенько вітер віє;
Стеги, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою;
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає, —
І нема тому почину,
І краю немає.

Ніхто його не додбає
І не розруйнує,
І все то те... Душе моя!
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая?
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо-високо за синії хмари:
Немає там влади, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь, — у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обути
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину, —
Єдину надію! — в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А онде під тинном
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш? Очі, очі!
Нащо ви здалися?
Чом ви змалку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка попідтинню
З байстрам шкандибає —
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають,
Старці навіть цураються...
А панич не знає:
З двадцятю, недолюдок,
Душі пропиває.

Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може, й бачить, та помага —
Як і оті гори
Предковічні, що политі
Кровію людською!..

Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?

Лети ж, моя думо, моя люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети
Та по всьому небу орду розпусти!

Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову рига змії,
Трупом землю криє.
А без тебе я денєбудь
Серце заховаю,
Та тим часом пошукаю
На край світа раю.

І знов лечу понад землю,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє;
Кругом бори та болота;
Туман, туман і пустота.
Людей не чуть, — не знать і сліду
Людської страшної ноги...
«І вороги й не вороги,
Прощайте! В гості не приїду.

Упивайтесь, бенкетуйте!

Я вже не почую, —

Один собі на вік-віки

В снігу заночую.

А поки ви дознаєтесь,

Що ще є країна,

Неполита слізьми, кров'ю,

То я одпочину,

Одпочину...»

Аж слухаю —

Загули кайдани

Під землею. Подивлюся...

О, люде поганій!

Де ти взявся? Що ти робиш?

Чого ти шукаєш?

Під землею? Ні! Вже, мабуть,

Я не заховаюсь

І на небі! За що ж кара?

За що мені муки?

Кому я що заподіяв?

Чиї тяжкі руки

В тілі душу закували,

Серце запалили

І галичі силу —

Думи розпустили?

За що, — не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
І коли я спокутую?
Коли діжду краю?
Не бачу й не знаю!

Заворушилася пустиня...
Мов із тісної домовини,
На той остатній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не убиті;
Не суда просити;
Ні, то люди, живі люди,
В кайдани забиті,
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому!.. То каторжні!..
А за що? Те знає
Вседержитель; а, може, ще
Й Він не добачає!
Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скрегоче, —
Недобитка, товариша,
Зарізати хоче;
А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній! Цар волі, цар,
Штепом увінчаний!
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне!..
Раз добром нагріте серце —
Вік не прохолоне!

А де ж твої думи, рожеві квіти?
Доглядані, смілі, виюхані діти?
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
О, не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть і ростимуть, і у люди вийдуть.
Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно, —
Мороз розум будить.

І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюся: хати над шляхами, —
То городи з стома церквами;
А в городах, мов журавлі,
Замуштрували москалі:
Нагодовані, обуті,
І кайданами окуті,
Муштруються. Далі гляну, —
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю, —
То город безкрай.

Чи то турецький?
Чи то німецький?
А може те, що й московський?
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!

Смеркалося. Огонь... огнем
Кругом запалало,
Аж злякавсь я... — «Ура! Ура!
Ура!» — закричали.

«Цу-цу, дурні! Схаменіться!
Чо́го се ви раді?
Що, горите?» — «Екой хахол!
Не знаєт параду!
У нас парад! С а м ізволіт
Севодні гуляті».
— Та де ж вона, тая цяця?
— Вон — відіш палати? —
Штовхаюсь я: аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
«Де ти здесь узявся?»
«З України!» — «Та як же ти
Й говорить не вмієш
По здешньому?» — «Ба ні, — кажу, —
Говорить умію,
Та не хочу». — «Екой чудак!
Я всі входи знаю,
Я тут служу: коли хочеш,
В дворец попитаюсь
Ввести тебе. Тільки, знаєш,
Ми, брат, просвіщенні, —
Не поскупись полтінкою!»
«Цур тобі, мерзенний
Каламарю!»

І зробився
Я знову незримий,
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!
Так от де рай! Уже на що —
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і с а м,

Високий, сердитий,
Виступає. Обік його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо сердешна
Хита головою.

«Так оце то та богиня?!
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоім віршомазам!
Ото дурний! А ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!»

За богами — панства, панства
В сребрі та златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло с а м и х: може, вдарять,
Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку,
Хоч півдулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі уряд поставали,
Ніби без'язики, —
Ані телень!.. Цар цвенькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.

Довгенько вдвох походжали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека не чути) —
Об «отечестві», здається,
Та нових петлицях,
Та о муштрах ще новіших;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику,
Дивлюсь: цар підходить
До найстаршого, та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо —
Аж загуло!.. А той собі —
Ще меншого туза
Межи плечі; той — меншого,
А менший — малого,
А той дрібних; а дрібнота,
Уже за порогом,
Як кинеться по вулицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті — голосити
Та верещать... та як ревнуть:
«Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!»

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;

Тільки де-де православні
По углах стогнали,
Та, стогнучи, за б а т ю ш к у
Господа благали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся:
Палати, палати
Понад тихою рікою,
А берег ушитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамопитий:
Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво! Тут крові
Пролито людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена, —
Аж чудно дивиться.
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, юпитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У світі — не світі,
І без шапки, якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує... От-от річку,
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж се такий?

От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
« П е р в о м у В т о р а я »
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Се той П е р в и й, що розпинав
Нашу Україну,
А В т о р а я доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людодіди!
Наїлись обое,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю.
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:

«Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом.
О, Боже наш милосердний!
О, царю поганий!
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями!

Поставив столицю
На їх трупах катованих,
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах! Царю, царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою!
України далекої,
Може, вже немає...
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море? Розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжалься, Боже милий!»
Та й замовкло. Дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо; а в тій хмарі
Мов звір в гаї вие.
То не хмара, — білі птахи
Хмарою спустились
Над царем тим мусянжовим
І заголосили:

«І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм

Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!»

Розлетілись, розсипались,
Сонечко вставало;
А я стояв, дивувався,
Та аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
По-край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а додому:
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
«Як то тяжко той насущний
Люди заробляють!»

От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать, та драти
І з батька і брата.
А між ними і землячки
Де-де проглядають,
По-московськи так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилах...
П'явки, п'явки! Може, батько,
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!..
Україно, Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені. Плач, Україно,
Бездітна вдовице!

Піти лишень подивиться
До царя в палати —
Що там робиться? Приходжу:
Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе
Та понадувалось,
Як індики, і на двері
Косо поглядало.

Аж ось вони й одчинились —
Неначе з барлога
Ведмідь виліз. Ледве-ледве
Переносить ноги,
Та юдутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих, —
Всі пузаті до одного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба, —
І все затрусилось,
Що осталось. Мов скажений,
На менших гукає, —
І ті в землю; він до дрібних, —
І ті пропадають;
Він до челяді — і челядь,
І челядь пропала;
До москалів, — москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю! Диво дивне
Сталося на світі!
Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик? Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошеня — такий чудний!..
Я аж засміявся!
Він і почув, та як зикне, —
Я перелякався,
Та й прокинувсь.

Отаке то
Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати любі, милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось!

ЮРОДИВИЙ

Во дні фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Україну справили. Добра
Таки чимало натворили, —
Чимало люду оголили
Оці сатрапи-ундіра,
А надто стрижений Гаврилич
З своїм ефрейтором малим
Та жвавим, на лихо лихим,
До того люд домуштрували,
Що сам фельдфебель дивувались
І маршировкою, і всім
І «благодарні перебували
Всегда к ефрейторам своїм».
А ми дивились і мовчали
Та мовчки чухали чуби.
Німїї, подлії раби,
Підніжки царськії, лакеї
Капрала п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую стать
І за свободу! Розпинать,
А не любить ви вчились брата!
О, роде суєтний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашінгтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Не сотні вас, а мільйони
Полян, дулібів і древлян
Гаврилич гнув во́ врем'я оно;
А вас, моїх святих киян,
І ваших чепурних киянок
Оддав своїм прафосам п'яним
У наймички сатрап-капрал.
Вам і байдуже. А між вами
Найшовсь таки якийсь проява,
Якийсь дурний юригінал,
Що в морду затопив капрала —
Та ще й у церкві, — і пропало,
Як на собаці.
Тоді, дурні, і вам було б
На його вийти з рогачами,
А ви злякались...

Так то, так!

Найшовсь таки юдин козак
Із мільйона свинюпасів,
Що царство все ополосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви, юродиві, тим часом,
Поки нездужає капрал,
Ви огласили юродивим
Святого лицаря! А бивий
Фельдфебель ваш, Сарданапал,
Послав на каторгу святого;
А до побитого старого
Сатрапа «навсегда» оставсь
Преблапоклонним.

Більш нічого

Не викроїлось, і драму
Глухими, темними рядами

На смітник винесли. А я...
О, зоре ясна моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Якраз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожнії діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого! накоїв на землі!
А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали?!. (А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло?!. Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в кюті, а царі...
Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я долину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темнії і в нори;
Без дна глибокії, і вас,
Споборники святої волі,
Із тьми, із смрада, із неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі.
Рядами довгими в кайданах...

«Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю».

*
**

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я, —
Для себе, братія моя!

Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одинокую душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий,
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю.
Нехай летять додомоньку
Легенькії діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було їм на світі!..
І в сім'ї веселій тихо
Дітей привітають,
І сивою головою
Батько покиває,
Мати скаже: «Бодай тії
Діти не родились!»
А дівчина подумає:
«Я їх полюбила!»

Чи ми ще зійдемося знову,
Чи вже навіки розійшлись,
І слово правди і любови
В степи і дебри рознесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довелося поважати!
То — воля Господа!.. Годіть,
Смирітєся, молітєсь Богу
І згадуйте один другого;
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во врем'я люте,
В остатню, тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!

М. І. КОСТОМАРОВУ

Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних;
Гостей закованих своїх
Сердешним чаєм напували,
І часових переменяли,
Синемундирих часових.
І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решотки на вікні
Привик я трохи, — і мені
Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих,
Моїх кривавих, тяжких сльоз, —
А їх чимало розлилось
На марне поле! Хоч би рута,
А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село:
Кого я там коли покинув:
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклось,
Що нікому мене згадати...
Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Чорніше чорної землі
Іде, з хреста неначе знята...
Молюся, Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану,
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани!..

КОСАР

Понад полем іде
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори!
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде.

Косаря уночі
Зустрічають сичі;
Тне косар, не спочиває,
Ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси, —
Не клепає коси;
Чи то пригород, чи город —
Мов бритвою старий голить
Усе, що даси:

Мужика, й шинкаря,
Й сироту кобзаря;
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мина й царя.

І мене не мине
На чужині зотне,
За решоткою задавить...
Хреста ніхто не поставить
І не пом'яне!

В неволі, в самоті немає,
Нема з ким серце поєднать;
То сам собі оце шукаю,
Когось то, з ким щоб розмовлять.
Шукаю Бога, а находити
Таке, що цур йому й казати!
От що зробили з мене годи
Та безталання! Та ще й те,
Що літечко моє святе
Минуло хмарно, що немає
Ніже єдиного случаю,
Щоб доладу було згадати.
А душу треба розважати,
Бо їй так хочеться, так просить
Хоч слова тихого... Не чуті!
І мов у полі сніг заносить
Неохолонувший ще труп.

N. N.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть,
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре! — І сльози кануть,—
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

*
**

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло;
Мені не весело було
Й на нашій славній Україні:
Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого.
Блукав собі, молився Богу,
Те люте панство проклинав,
І згадував літа лихії,
Погані, давнії літа,
Тоді повісили Христа, —
Й тепер не втік би Син Марії!
Ніде не весело мені,
Та, мабуть, весело й не буде:
І на Україні добрі люди, —
Отже, такі й на чужині!
Хотілося б, — та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого, —
Аби хоч крихотку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли...
Та й більш нічого! Так то люди,
Хотілося б... Та що й гадать;
Нащо вже й Бога турбувать,
Коли по-нашому не буде!

Самому чудно. А де ж дітись?
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинать —
Не варт, їйбогу! Як же жити
На чужині, на самоті?
І що робити взаперті?
- Якби кайдани перегризти,
То гриз потроху б... Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,
Щоб перегризти... Горе нам,
Невольникам і сиротам,
В степу безкраїм за Уралом!..

А. О. КОЗАЧКОВСЬКОМУ

Давно те діялось! Ще в школі,
Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду п'ятака
(Бо я було трохи не голе, —
Таке убоге), та й куплю
Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку: хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую «Сковороду»,
Або «Три царіє со дари»,
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую, було, та плачу...

І довелося знов мені
На старість з віршами ховатисьь,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні, —
І тяжко плакати! І не знаю,
За що мене Господь карає...
У школі мучилось, росло,
У школі й сивіть довелося,
У школі дурня й поховають;
А все за того п'ятака,
Що вкрав маленьким у дяка,
Отак Господь мене карає...

Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле-козаче,
Як конаю я в неволі,
Як я нуджу світом!
Слухай, брате, та научай
Своїх малих діток, —
Научай їх, щоб не вчились
Змалку віршувати.
Коли ж яке поквапиться,
То нищечком, брате,
Нехай собі у куточку
І віршує й плаче
Тихесенько, щоб Бог не чув,
Щоб і ти не бачив;
Щоб не довелося, брате,
І йому каратись,
Як я тепер, у неволі
Караюся, брате!..

Неначе злодій, поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.
І болящее, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться.
І полине голубкою
Понад чужим полем, —
І я ніби оживаю
На полі, на волі...
І на гору високою
Виходжу, дивлюся,

І згадаю Україну —
І згадать боюся...
І там степи, і тут степи,
Та тут не такії:
Руді, руді, аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами...
А тут бур'ян, піски, тали.
І хоч би на сміх де могила
О давнім-давні говорила...
Неначе люди не жили!
Од споконвіку і донині
Ховалась од людей пустиня,
А ми таки її знайшли;
Уже й твердині поробили,
Затого будуть і могили —
Всього наробимо колись!..

О моя доле! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи може (крий, Боже!)
Тут і загину?
І почорніє червоне поле...

— Айда в казарми! Айда в неволю! —
Неначе крикне хто надо мною, —
І я прокинусь. Поза горою
Вертаюсь, крадуся понад Уралом,
Неначе злодій той, поза валами.
Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую!

А понеділок? Друже-брате!
Ще прийде ніч в смердячу хату,
Ще прийдуть думи, розіб'ють
На стократ серце і надію,
І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть,
І спинять ніч. Часи літами,
Віками глухо потечуть;
І я кривавими сльозами
Не раз постелю омочу.

Не малодушіє в неволі
Вночі сльози точить,
А гріхи мої великі
Вилитися хочуть.
Не виллються, не покинуть
Душу катувати...
Страшно мені, друже-брате,
Смерти сподіватись!

Перелічу і дні і літа:
Кого я, де, коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі,
Неначе по лісу ходив.
А малась воля, малась сила!
Та силу позички зносили,
А воля в гостях упила,
Та до Миколи заблудила
Та й упиватись зареклась.

Не допоможе, милий Боже!
Як то кажуть люди:
«Буде каяття на світі,
Вороття не буде...»

Благаю Бога, щоб світало:
Мов волі, сонця, світу жду.
Цвіркун замовкне, «зорю» б'ють. —
Благаю Бога, щоб смеркало!
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, що дурня всюди б'ють.

Так день — і тиждень так минає,
І, може, друже мій, отак,
Минуть останнії літа!..

Як перед Богом сповідаюсь:
За правду на світі караюсь

І не клену долі,
Тільки Господа благаю:
«Не дай, Боже, в чужім краю
Згинуть у неволі!»

Минають літа молодії;
Минула доля, а надія
В неволі знову — за своє,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає.

А, може, ще добро побачу?
А, може, лихо переплачу?
Води Дніпрової нап'юсь,
На тебе, друже, подивлюсь?
І, може, в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій?.. Боюсь,
Боюся сам себе спитати:

Чи се коли сподіється?

Чи, може, вже з неба
Подивлюсь на Україну,
Подивлюсь на тебе?..

А іноді так буває,
Що й сльози не стане, —
І благав би я о смерті...
Так ти і Україна,
І Дніпро крутоберегий,
І надія, брате,
Не даєте мені Бога
О смерті благати!

*
**

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте, сизокрилі
Мої голуб'ята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти
З киргизами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі, та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте ж, мої любі!
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

Привикне, кажуть, собака за во-
зом бігти, то біжить і за саннями.

То так і я тепер пишу:
Папір тільки, чорнило трачу...
(А перш (їйбогу, не брешу!)
Згадаю що, чи що набачу,
То так утну, що аж заплачу,
І ніби сам перелечу,
Хоч на годину на Україну;
На неї гляну, подивлюсь,
І мов добро кому зроблю,
Так любо серце одпочине.
Якби сказать, що не люблю,
Що я Україну забуваю,
Або лукавих проклинаю
За те, що я тепер терплю, —
Їйбогу, братія, прощаю
І Милосердому молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали;
Хоч я вам кривди не робив,
Та все таки між вами жив,
То, може, дещо і осталося.

*
**

Та не дай, Господи, нікому
Як мені тепер старому,
У неволі пропадати,
Марно літа коротати.

Ой, піду я степом-лугом
Та розважу свою тугу...
«Не йди! — кажуть — з цієї хати
Не пускають погуляти!»

*
**

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться... Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим нікчемним морем,
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкля трава,
Не хоче правдоньки сказать...
А більше ні в кого спитать.

*
**

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:
Чи не дасть Бог милосердий
Хоч на старість волі?
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому:
Там би мене привітали,
Зраділи б старому;
Там би я спочив хоч мало,
Молившись Богу;
Там би я... Та шкода й гадки —
Не буде нічого!..
Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

*
**

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає,
І сонце спатоньки зове
У синє море; покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину...
Очам любо... Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповие тоді душу,
І не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

*
**

Буває, в неволі іноді згадаю
Своє стародавнє; шукаю, шукаю,
Щоб чим похвалитись, що й я таки жив,
Що й я таки Бога колись то хвалив;
Шукаю, шукаю... Господи б, хотілось
Згадать хоч щонебудь! Та оце й наткнувсь
На таке погане, що так і заснув,
Богу не молившись. От, мені приснилось
(Свинєю заснувши, звичайно, такий
І сон приверзеться), ніби край могили
Пасу я ягнята, а я ще малий.

Дивлюся: могила ніби розвернулась,
А з неї виходить неначе козак,
Уже й сивоусий собі неборак,
Та і йде до мене... Я собі звернулось,
Щеня мов під тинном, — звичайно, мале,
То й перелякалось. От мене бере
Неначе на руки, та несе в могилу;
А чорна могила ще гірше розкрилась.
Дивлюся — в могилі усе козаки:
Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий;
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.

«Дивися, дитино, оце козаки!»
(Ніби мені каже). — «На всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино,
Усі ті могили — усі отакі:

Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оце воля спить.
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами, козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе сповита!.. Тут пана немає:
Усі ми однако на волі жили,
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем, — та Бог його знає,
Коли то те буде. Дивися ж, дитино,
Та добре дивися! А я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що й я між ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш, синчу.
Слухай же, дитино!..»

А потім ягнята
Приснились у житі; лановий біжить,
Та б'є мене добре і ніби, проклятий,
Свитину здирає... І досі болить,
Як сон той згадаю! А як нагадаю
Козака в могилі, то й досі не знаю,
Чи було то справді, чи то було так —
Мара яканебудь. Мені той козак
Розказував ось що:

«Не знаю, як тепер ляхи живуть
З своїми вольними братами;
А ми браталися з ляхами,
Аж поки третій Сигизмунд
З проклятими його ксьондзами
Не роз'єднали нас. Отак
Те лихо діялося з нами!

Во ім'я Господа Христа
І Матері Його святої,
Ляхи прийшли на нас войною;
Святії Божії міста
Ксьондзи скажені осквернили;
Земля козача зайнялась,
І кров'ю, сину, полилась,
І за могилою могила,
Неначе гори, поросли
На нашій, синочку, землі.

Я жив на хуторі

.....
Я стар був, немощен. Послав
З табун я коней до обозу,
Гармату, гаківниць два вози,
Пшоно, пшениці, що придбав;
Я всю мізерію оддав
Моїй Україні небозі...
І трьох синів своїх. Нехай,
Я думав грішний перед Богом,
Нехай хоч часточка убога
За мене піде, за наш край,
За церкву Божую, за люди,
А я молитись в хаті буду,
Бо вже не здужав, сину, встать,
Руки на ворога піднять.

Зо мною, — слухай же, — юстались
Данило, чура мій, та я,
Та Пріся, донечка моя.
Воно ще тільки виростало,
Ще тільки-тільки наливалось,

Мов та черешенька. За гріх,
За тяжкий, мабуть, гріх, великий,
Не дав мені святий Владика
Очей нарадувать старих
Моїм дитятком...

Не ходили
Ксьондзи по селах, а возили
На людях їх з села в село.
Такеє то у нас було!
Якось їх, клятих, і до мене
Вночі на хутір занесло;
А з ними челядь їх скажена,
Та ще драгуни. Дай мені
Хоч колинебудь, Боже милий,
На світ Твій виглянуть з могили —
Спряжу всю шляхту на огні!
Вони, вони — не бійся, сину! —
Вони, ксьондзи, мою дитину
З собою в хату завели,
Замкнулись, п'янії... я бачив...
А челядь п'яна полягала
У клуні на соломі спать,
Драгуни теж. А ми з Данилом
Соломи в сіни наносили,
А клуню просто запалили.
Не встануть, прокляті, оп'ять
Дітей козачих мордувать:
Усі до одного згоріли!
І Пріся бідная моя
Згоріла з клятими... А я
На пожарищі хрест з Данилом
Поставили, та помолились,

Заплакали, та й потягли,
На коней сівши, до обозу.
Синів всіх трьох моїх найшли,
Та в добрий час і полягли
Отут укупі!..

.....

А як ми бились, умирали!
За що ми голови складали
В оці могили? Будеш жить,
То, може, й знатимеш, небоже!
Бо слава здорово кричить
За наші голови... А, може,
І про могили, і про нас
З старцями Божими по селах
Правдива дума, невесела,
Між людьми ходить...»

ВАРНАК

Тиняючи на чужині
Понад Елеком, стрів я діда
Вельми старого — наш земляк
І недомучений варнак
Старий той був. Та у неділю,
Якось у полі ми зустрілись
Та й забалакались. Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
Свою бувальщину. І ми
В траві за валом посідали,
І розмовляли, сповідались
Один другому. «Довгий вік!» —
Старий промовив. — «Все од Бога,
Од Бога все! А сам нічого
Дурний не вдіє чоловік!
Я сам, як бачиш, марно, всує
Я сам занівечив свій вік.
І ні на кого не жалкую,
І ні у кого не прошу я,
Нічого не прошу. Отак,
Мій сину, друже мій єдиний,
Так і загину на чужині,
В неволі». — І старий варнак

Заплакав нишком. — Сивий брате!
Поки живе надія в хаті —
Нехай живе: не виганяй!
Нехай пустку нетоплену
Іноді нагріє,
І потечуть з очей старих
Сльози молодії;
І, уमितее сльозами,
Серце одпочине,
І полине із чужини
На свою країну!

«Багато дечого не стало», —
Сказав старий. — «Води чимало
Із Ікви в море утекло.
Над Іквою було село;
У тім селі, на безталання
Та на погібіль, виріс я...
Лихая доленько моя!
У нашої старої пані
Малії паничі були, —
Таки однолітки зо мною.
Вона й бере мене в покої
Синкам на виграшку... Росли,
Росли панята, виростали...
Як ті щенята, покусали
Не одного мене малі.

Отож і вчити почали
Письму паняг. На безголов'я
І я учуся. Слізьми, кров'ю
Письмо те полилося! Нас,
Дешевших панської собаки,
Письму учить?! Молитись Богу,

Та за ралом спотикатись,
А більше нічого
Не повинен знать невольник —
Така його доля!..
Отож і вивчився я, виріс,
Прошу собі волі —
Не дає. І в москалі,
Проклята, не голить!
Що тут на світі робити?
Пішов я до рала...
А паничів у твардію
Поопреділяла...

Година тяжкая настала,
Настали тяжкії літа!
Отож працюю я за ралом;
Я був убогий сирота,
А у сусіда виростала
У наймах дівчина. І я...
О, доле, доленько моя!
О, Боже мій! О, мій єдиний!
Воно тоді було дитина,
Воно... Не нам Твої діла
Судить, о Боже наш великий!
Отож вона мені на лихо
Та на погибіль підросла.
Не довелось і надивитись...
А я вже думав одружитись,
І веселитися, і жить,
Людей і Господа хвалить,
А довелося...

Накупили
І краму, й пива наварили, —
Не довелося тільки пить.

Старої пані бахур сивий
Окрав той крам, розлив те пиво, —
Пустив покриткою... Дарма!
Минуло... годі!.. Не до ладу
Тепер і згадувать! Нема,
Нема!.. Минулося, пропало!
Покинув ниву я і рало,
Покинув хату і город, —
Усе покинув. Чорт нарадив, —
Пішов я в писарі в громаду.

То сьак, то так, минає год.
Пишу собі, з людьми братаюсь,
Та добрих хлопців добираю.
Минув і другий... Паничі
На третє літо поз'їжджались,
Уже засватані. Жили
В дворі, гуляли, в карти грали,
Свого весілля дожидали,
Та молодих дівчат в селі,
Мов бугаї, перебирали, —
Звичайно, паничі! Ждемо,
І ми ждемо того весілля...

Отож у клечальну неділю
Їх і повінчано обох,
Таки в домашньому костьолі:
Вони ляхи були. Ніколи
Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій,
Як молодії ті були...
Заграла весело музика, —
Їх із костьола повели

В возобновленні покої...
А ми й зустріли їх, і всіх —
Княжат, панят і молодих, —
Всіх перерізали. Рудою
Весілля вмилося. Не втік
Ніже єдиний католик, —
Всі полягли, мов поросята
В багні смердючому. А ми,
Упоравшись, пішли шукати
Нової хати; і нашли
Зелену хату і кімнату
У гаї темному. В лугах,
В степах широких, в байраках
Крутих, глибоких, — всюди хата;
Було де в хаті погуляти
І одпочити де було.

«Мене господарем обрали;
Сім'я моя щодень росла,
І вже до сотні доростала.
Мов пороссяча, кров лилась!
Я різав все, що паном звалось,
Без милосердя і зла, —
А різав так... І сам не знаю:
Чого хотілося мені?
Ходив три года я з ножами,
Неначе п'яний той різник.
До сльоз, до крові, до пожару —
До всього, всього я привик.
Було, мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на огні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,
Та й пустиш в степ...

Всього, всього тоді бувало —
І все докучило мені.
Одурів я. Тяжко стало
У вертепах жити;
Думав сам себе зарізати,
Щоб не нудить світом,
І зарізає би, та... диво,
Диво дивне сталось
Надо мною, недолудом...
Вже на світ займалось,
Вийшов я з ножем в халяві
З Броварського лісу,
Щоб зарізатись. Дивлюся,
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий!
Святим дивом сяють
Храми Божі, ніби з самим
Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію...
Тихо задзвонили
У Києві, мов на небі...
О, Боже мій милий!
Який дивний Ти!.. Я плакав...
До полудня плакав...
Та так мені любо стало!
І малого знаку
Нудьги тії не осталось, —
Мов переродився...
Подивився кругом себе —
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
Та суда — суда людського
У людей просити»...

*
**

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї,
То одинокому мені
Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна...
Аж бачу, там тільки добро
Де нас нема. В лиху годину,
Якось недавно довелось
Мені заїхати в Україну,
У те найкраще село, —
У те, де мати повивала
Мене малого, і вночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкій б'ючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину. Добре, мамо,
Що ти зарані спати лягла!
А то б ти Бога прокляла
За мій талан.

Аж страх погано
У тім хорюшому селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалились;
Стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли, —

Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!..

.....
І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні,
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві. Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини!
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани...

.....
Погано дуже, страх погано
В юцій пустині пропадать!
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати, — і мовчать!

А як не бачиш того лиха,
То скрізь, здається, любо, тихо,
І на Україні добро;
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любується
На всю Україну,
А понад ним зеленіють
Широкії села;
А у селах у веселих
І люди веселі.
Воно б, може, так і сталось,
Якби не осталось
Сліду панського в Україні!..

.....

N. N.

О, думи мої! О, славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!
Люблю, як ширу, вірну дружину,
Як безталанну свою Україну!
Роби, що хочеш, з темним, зо мною,
Тільки не кидай! В пекло з тобою
Пошкандибаю

Ти привітала

.....
Нерона лютого, Сарданапала,
Ірода, Каїна, Христа, Сократа,
О, непотребная! Кесаря — ката
І грека доброго ти полюбила
Однаковісінько... бо заплатили.
А я убогий, що принесу я?
За що сірому ти поцілуєш?
За пісню-думу: «Ой гаю, гаю»?
Й не такі, як я, дармо співають!
І чудно, й нудно, як поміркую,
Що часто котяться голови буї,
За тее диво!.. Мов пси, гризуться
Брати з братами, й не схаменуться...
А тее диво, всіми кохане:
У шинку покритка, а люди — п'яні!..

Добро, у кого є господа,
А в тій господі є сестра,
Чи мати добрая! Добра,
Добра такого таки зроду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось...

.....
І довелось колись мені,
В чужій далекій стороні
Заплакати, що немає роду,
Нема пристанища, господи...

.....
Ми довго в морі пропадали;
Прийшли в Дар'ю, на якор стали;
З «Ватаги» письма принесли,
І всі тихенько зачитали,
А ми з колегою лягли
Та щось такеє розмовляли.
Я думав: де б того добра,
Письмо чи матір, взять на світі?
«А в тебе єсть?» — «Жона і діти,
І дім, і мати, і сестра, —
А письма нема...»

.....

*
**

І знов мені не привезла
Нічого пошта з України!
За грішнії, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про тее знать, за що караюсь;
Та й знать не хочеться мені!..
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись.
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без сльоз, роси тії святої.
І довелося знов мені
Людей на старості... Ні, ні!
Вони з холери повмирили, —
А то б хоч клаптик переслили
Того паперу...

.....
Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю понад морем,
Та розважу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить, —
І порадить, і розважить,
І правдоньку мені скаже.

*
**

Хіба самому написати
Таки посланіє до себе,
Та все дочиста розказати, —
Усе, що треба, що й не треба!
А то не діждешся його,
Того писання святого,
Святої правди ні од кого.
Та й ждати не маю од кого.
Бо вже б, здавалося, пора:
Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашито —
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене!
Не похвали собі, громадо, —
Без неї, може, обійдусь, —
А ради жду собі, поради!
Та, мабуть, в яму перейду
Із москалів, а не діждусь...

Мені, було, аж серце мліло, --
Мій Боже милий, як хотілось,
Щоб хтонебудь мені сказав
Хоч слово мудре, щоб я знав,
Для кого я пишу, для чого,
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?
Бо хоч зостаріюсь зтого,
А ще не знаю, що роблю;

Пишу собі, щоб не міняти
Часа святого так-на-так,
Та іноді старий козак
Верзеться грішному — усатий,
З своєю волею мені
На чорнім вороні-коні...
А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні...
Чи доля так оце зробила?
Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене, що я,
Неначе лютая змія,
Розтоптана, в степу здихає,
Захода сонця дожидає;
Отак то я тепер терплю,
Та смерть із степу виглядаю...
А за що? Їйбогу, не знаю!
А все таки її люблю,
Мою Україну широку,
Хоч я по їй і одинокий
(Бо, бачте, пари не найшов),
Аж до погібелі дійшов.

Нічого, друже! Не журися!
В дулевину себе закуй,
Гарненько Богу помолися,
А на громаду хоч наплюй, —
Вона капуста головата!
А втім — як знаєш, пане-брате:
Не дурень — сам собі міркуй!

Г. З.

Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать... А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою свіжо-молодою
І прехорошою такою,
Так, як тепер на чужині,
Та ще й в неволі... Доле! Доле!
Моя проспівана воле!
Хоч глянь на мене з-за Дніпра,
Хоч усміхнися!

І ти, моя єдина,
Встаєш із-за моря,
З-за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії —
І передо мною,
Ніби море, заступають
Широкії села
З вишневими садочками
І люди веселі...
І ті люди, і село те,
Де колись, мов брата,
Привітали мене. Мати!
Старесенька мати!
Чи збираються ще й досі
Веселії гості
Погуляти у старої,
Погуляти просто

По-давньому, по-старому, —
Од світу до світу?
А ви, мої молодії
Чорнявії діти,
Веселії дівчаточка,
І досі в старої
Танцюєте? А ти, доле?
А ти, мій покою?
Мое свято чорнобриве, —
І досі між ними
Тихо, пишно походжаєш?
І тими очима,
Аж чорними — голубими,
І досі чаруєш
Людські душі? Чи ще й досі
Дивуються всує
На стан гнучий? Свято мое!
Єдине свято!
Як оступлять тебе, доле,
Діточки-дівчата
Й защебечуть по своєму
Доброму звичаю, —
Може, й мене ненароком
Діточки згадають;
Може, яка і про мене
Скаже яке лихо.
Усміхнися, моє серце,
Тихесенько-тихо,
Щоб ніхто і не побачив,
Та й більше нічого...
А я, доленько, в неволі
Помолюся Богу.

*
**

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу, на чужині, —
Однаковісінько мені!

В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись,
Молися, сину! За Україну
Його замучили колись!»

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені!

Мени однаково ти буду
 Я житъ въ украини ти ни.
 Чи отто згадає ти забуде
 мене въ снѣгу нагу жини.
 Однаково вѣнчюко мени.
 Въ неволѣ выросъ мого путями,
 И поплаканный своимъ
 Въ неволѣ плещу ти утѣру
 И все съ собою забѣру
 Малою слѣду непомину
 на твоїхъ сластий украини
 на твоїхъ не своій землѣ.
 И не помини батюко о сыночѣ
 нежакъ сынови молчѣ
 Молчѣ сыну за Украини
 Цюго залучилъ колыбѣ.
 Мени однаково ти буду
 Той сынъ молити въ ти ни.
 Та жъ однаково мени
 Якъ украини вѣне мого
 Пристѣлѣть лукави. и въ огни
 и окриденую збудѣть,
 всею однаково мени.

3 Шевченкового рукопису.

Заросли шляхи тернами
На тую Україну, —
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув!
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи додому!
Мабуть, мені доведеться
Читати самому
Оці думи... Боже милий,
Тяжко мені жити!
Маю серце широкее, —
Ні з ким поділити.
Не дав еси мені долі, —
Молодої долі,
Не давав еси ніколи,
Ніколи, ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поєднати. Минулися,
Мої дні і ночі
Без радості, молодії, —
Так собі минули
На чужині! Не найшлося
З ким серцем ділитись,

А тепер не маю навіть
З ким поговорити.
Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оці думи і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова,
І душу убогу
Не радувать, і не корить
Чоловіка злого,
І умерти... О Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ отой убогий,
На тую Україну,
Не дай мені згинуть,
Отут, на чужині!..

N. N.

Згадайте, братія моя,
(Бодай те лихо не верталось!),
Як ви гарнесенько і я
Із-за решотки визирали
І, певне, думали: «Коли
На раду тиху, на розмову, —
Коли ми зійдемося знову
На сій зубоженій землі?»

Ніколи, братія, ніколи!
З Дніпра укупі не п'ємо,
Розійдемося, рознесемо
В степи, в ліси свою недолю,
Повіруєм ще трохи в волю,
А потім жити почнемо

Між людьми, як люди..
А поки те буде,
Любіться, брати мої,
Україну любіте,
І за неї безталанну,
Господа моліте!
І його забудьте, други,
І не проклиняйте;
І мене в неволі лютій
Інколи згадайте!..

«Минули літа молодії».

Якби ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій не творили,
Та марно Бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм:
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села;
Мене там мати повила
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину... В тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи

І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую, — у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... А ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили,
А сестри... Сестри?! Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.
Такії, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в Тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо,
І їх сльозами поливаєм.
А, може, й те ще... Ні, не знаю,
А так здається — Сам еси...
(Бо без Твоеї, Боже, волі,
Ми б не нудились в раї голі),
А, може, й Сам на небесі

Смієшся, Батечку, над нами,
Та, може, радишся з панами,
Як править миром? Бо, дивись:
Он гай зелений похилився,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти... Правда, рай?
А подивися та спитай,
Що там твориться у тім раї!
Звичайно, радість та хвала
Тобі єдиному святому
За дивнії Твої діла...
Отим бо й ба! Хвали — нікому,
А кров, та сльози, та хула —
Хула всьому! Ні, ні! Нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли...

N. N.

Мені тринадцятий минало;
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було, —
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся Богу... І не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було.
Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло — не пекло!
Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось;
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся, — дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубее —
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята —
Не мої ягнята!

Обернувся я на хати —
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози...
Тяжкі сльози!.. А дівчина,
При самій дорозі,
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала,
Та й почула, що я плачу:
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози
І поцілувала...

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Мое: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Бридня! А й досі як згадаю,
То серце плаче та болить:
Чому Господь не дав дожить
Малого віку у тім раю!
Умер би, орючи на ниві,
Нічого б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим,
Людей і Бога б не прокляв!

*
**

.....

Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!
Старі зарання повмирали,
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по волі і неволі
Носило всюди! Принесло
На старість ледве і додому.
Веселе колись село
Чомусь тепер мені, старому,
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.
І бачиться, в селі убогим
(Мені так бачиться!) — нічого
Не виростло і не згнило,
Таке собі, як і було:
І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
В далекій самотній неволі;
Ставок, гребелька і вітряк
З-за гаю крилами махає;
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє

Попід горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись...
Слова дощем позамивались...
І не дощем, і не слова
Гладесенько Сатурн стирає...
Нехай з святими спочивають
Мої старії... — «Чи жива
Ота Оксаночка», — питаю
У брата тихо я. — «Яка?»
— «Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись...
Чого ж ти, брате, зажурилась?»
— «Я не журюсь... Помандрувала
Ота Оксаночка в поход
За москалями, та й пропала.
Вернулась, правда, через год.
Та що з того! З байстрам вернулась,
Острижена. Було, вночі
Сидить під тином, мов зозуля,
Та кукає, або кричить,
Або тихесенько співає
Та ніби коси розплітає.
А потім знов кудись пішла;
Ніхто не знає, де поділась.
Занапастилась, одуріла...
А що за дівчина була, —
Так-так що краля! І не вбога,
Та талану Господь не дав...»
— А, може, й дав, та хтось украв
І одурив святого Бога...

СЕСТРИ

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав: де ж я прихилюсь
І де подінуся на світі?
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь!..
Сієє батько та горить!
Дивлюсь: у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра,
Многострадалиця святая,
Неначе в раї спочиває,
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається: виринає
З-за хвилі човен, доплива
І в хвилі човен порина...
«Мій братіку! Моя ти доле!»
І ми прокинулися: ти —
На панщині, а я — в неволі!..

Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог pomoже перейти.

Не завидуй багатому: багатий не знає
Ні приязні, ні любови, — він все те наймає;
Не завидуй могучому, бо той заставляє;
Не завидуй і славному: славний добре знає,
Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
Що він тяжкими сльозами вилив на забаву;
І молоді, як зійдуться, то любо та тихо,
Як у раю, а дивишся — ворушиться лихо...
Не завидуй же нікому, дивись кругом себе:
Нема раю на всім світі, хіба що на небі!

Л.

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насаджу;
Посиджу я і походжу
В своїй маленькій благодаті,
Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,
Давнеколишній та ясний
Присниться сон мені... І ти!..
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся! У малий
Райочок мій з-підтиха-тиха
Підкрадешся, наробиш лиха:
Запалиш рай мій самотний.

Минули літа молодії...
Холодним вітром од надії
Уже повіяло. Зима!
Сиди один в холодній хаті:
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись... Нема,
Аніюгісінько нема!
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє...
Морозом очі окує,
А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу!..
Сиди ж один собі в кутку,
Не жди весни — святої долі!
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить
І думу вольную на волю
Не прийде випустить... Сиди —
І ніюгісінько не жди!..

N. N.

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває!
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії,
Витає радість і надія
В очах веселих. Любо їм,
Очам негрішним, молодим!
І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють. Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я...
Чого ж я плачу? Мабуть, шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

*
**

Не нарікаю я на Бога
Не нарікаю ні на кого;
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи. Орю
Свій переліг — убогу ниву,
Та сію слово: добрі жнива
Колись то будуть!.. І дурю
Себе таки, себе самого,
А більше, бачиться, нікого.

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою,
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
Орися ж ти, розвернися,
Полям розстелися,
Та посійся добрим житом,
Долею полийся!
Розвернися ж на всі боки,
Ниво десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люди жито жати —
Веселії жнива!..
Розвернися ж, розстелися ж,
Убогая ниво!..

Чи не дурю себе я знову
Своїм химерним добрим словом?
Дурю! Бо, лучче одурить
Себе таки, себе самого,
Ніж з ворогом по правді жить
І всує нарікать на Бога!

ДОЛЯ

Ти не лукавила зо мною:
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала; ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
«Учися, серденько: колись
З нас будуть люди!» — ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала!
Які з нас люди?.. Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, — у нас нема
Зерна неправди за собою...

Ходімо ж, доленько моя,
Мій друже вбогий, нелукавий,
Ходімо дальше: дальше слава,
А слава — заповідь моя.

«А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли!».

МОЛИТВИ

I.

Царям, всесвітнім шинкарям, —
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли!

Робочим головам, рукам,
На сій окраденій землі
Свою Ти силу ниспошли!

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай,
І більш нічого не давай!

II.

Царів, кривавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй!

Трудящим людям, всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою Ти силу ниспошли!

А чистих серцем — коло їх
Постав Ти ангели Свої,
Щоб чистоту їх соблюли!

Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

III.

Злочинаюущих спина,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй!

А доброзиждущим рукам
І покажи і поможи,
Святуо силу ниспошли!

А чистих серцем? — Коло їх
Постави ангели Свої
І чистоту їх соблюди!

А всім нам вкупі на землі
Єдиномысле подай
І братолюбіе пошли!

IV.

Тим неситим очам,
Земним богам, царям —
І плуги, й кораблі,
І всі добра землі,
І хвалебні псалми —
Тим дрібненьким богам!

Роботящим рукам,
Роботящим умам —
Перелогі орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать —
Роботящим рукам.

Добросердим, малим,
Тихолюбцям святим,
Творче неба й землі,
Долгоденствіє їм
На сім світі, — на тім
Рай небесний пошли!

Все на світі — не нам,
Все богам тим, царям:
І плуги, й кораблі,
І всі добра землі,
Моя любо... А нам —
Нам любов між людьми!

Я не нездужаю, нівроку,
А щось такеє бачить око,
І серце жде чогось. Болить...
Болить і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула; цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду Божого страшного!
А панство буде колихать,
Храми, палати мурувать,
Любить царя свого п'яного
Та візантійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого!

О, люди, люди, небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!

Вночі і ожеледь і мряка,
І сніг і холод. І Нева
Тихесенько кудись несла
Тоненьку кригу попід мостом,
А я, отож таки вночі,
Іду та кашляю йдучи.
Дивлюсь: неначе ті ягнята,
Ідуть задрипані дівчата,
А дід (сердешний інвалід)
За ними гнеться, шкандибає,
Мов у кошару заганяє
Чужу худобу... Де ж той світ?!.
І де та правда?!. Горе! Горе!
Ненагодованих і голих
Женуть («последній долг отдать»),
Женуть до матері байстрят! —
Дівчаточок, як ту отару.
Чи буде суд? Чи буде кара
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда між людьми?..
Повинна бути! Бо сонце стане
І осквернену землю спалить.

ПОДРАЖАНІЄ ХІ ПСАЛМУ

Мій Боже милий! Як то мало
Святих людей на світі стало!
Один на другого кують
Кайдани в серці, а словами,
Медоточивими устами
Цілюються, і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар повезуть?..
А Ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язик отой велеречивий,
Мовлявший: «Ми — не суєта!
І возвеличимо надиво
І розум наш і наш язик...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорить?»
«Воскресну я! — той пан вам скаже. —
Воскресну нині, — ради їх,
Людей закованих моїх,

Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово...

І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова».
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о Господи, такії,
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі! І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти.

МАРКУ ВОВЧКУ

На пам'ять 24 січня 1859.

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало, —
І виблагав! Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких,
Людей неситих. Світе мій,
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи мое побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднее! І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную... О, доле!
Пророче наш, моя ти доню! —
Твоєю думу назову!

ОСП, ГЛАВА XIV

(Подражаніє)

Погинеш, згинеш, Україно!
Не стане знаку на землі!
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші! Вкраїно,
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
Докраю нищить... Покара,
Уб'є незримо... І правдиво!
Бо довго довготерпеливий
Дивився мовчки на твою,
Гріховную твою утробу,
І рек во гніві: «Потреблю
Твою красу, твою оздобу:
Сама розіпнешся! Во злові
Сини твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата!

І плача, матернього плача,
Ісполню гради і поля,
Да зрит розтлінная земля,
Що я — Держитель, і все бачу!»

Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату; опочий!
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.

Спочивши, скорбная, скажи,
Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони лихі,
Що їх безчестіє, і зрада,
І криводушіє — огнем,
Кривавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах;
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Їх кроткий, п'яний господар,
Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам охляп сісти
Та утікати... Не втечете
І не сховаєтеся! Всюди
Вас найде правда-мста, а люди
Підстерезуть вас, на то те ж
Уловлять, і судить не будуть:
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім, без ката
І без царя, вас, біснуватих,
Розпнуть, розірвуть, рознесуть,
А кров'ю вашою, собаки,
Собак напоять!..

І додай,
Такеє слово їм додай
Без притчі; вискажи: зробили,
Руками скверними створили
Свою надію, й речете,
Що цар — наш бог, і цар — надія,
І нагодує, і огріє
Вдову і сирот... Ні, не те!
Скажи їм ось що: брешуть боги,
То ідоли в чужих чертогах!
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхее, не древле слово
Розтліннее, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...

Бували війни й військовії свари:
Галагани, і Кисілі, і Кочубеї-Ногаї, —
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало, —
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть. І без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі! Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане! Будяки
Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!
І стане купою на купі
Смердячий гній, — і все те, все
Потроху вітер рознесе;
А ми помолимося Богу
І небагатії й невбогі.

**І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОДЖЕНИМ
ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ
МОЄ ДРУЖНЕЄ ПОСЛАННЯ**

«Аще кто речеть, яко люблю Бога, а брата свого ненавидить, ложь есть».

І Соборне Послання ап. Йоана, гл. IV , ст. 20.

І смеркає, і світає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаяний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає,
Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають...

А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну!
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого, волі, волі,
Братерства братнього!.. Найшли,
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог створив вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!
І хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать

В німецькі землі, у чужії,
Претесея знову! Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді остався б сиротою,
З святими горами Дніпро!

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли,
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули...
І сонце не гріло б смердячого гною,
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... І не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами.
Умийтесь! Образ Божий
Багном не скверніте!

Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать, —
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко-глибоко...
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять... І премудрих
Немудрі одурять.

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя;
А то залізете на небо:
«І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я,
Та куций німець узлуватий,
А більш нічого...»

— «Добре, брате!

Що ж ти таке?»

— «Я не знаю, —

Нехай скаже німець!»

Отак то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: «Ви моголи!»
«Моголи! моголи!»
Золотого Тамерлана
Онучата голі!
Німець скаже: «Ви слов'яни!»
«Слов'яни! Слов'яни!»
Славних прадідів великих
Правнуки погані!

І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафаріка, і Ганка,
І в слов'янофіли
Так і претесь, і всі мови
Слов'янського люду, —
Всі знаєте, а свої
Дасть-Біг... «Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як німець покаже,
А до того й історію
Нашу нам розкаже.
Отоді ми заходимось!»
Добре заходились
По німецькому показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люди.
А гвалту! А крику!
«І гармонія, і сила,
Музика, та й годі!
А історія? — Поема
Вольного народу...
Що ті римляни убогі!
Чорт-зна що — не Брути!..
У нас Брути і Коклеси
Славні, незабуті!..
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!»
Кров'ю вона умивалась,

А спала на купях,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!..

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Ту ю славу, та читайте
Од слова до слова;
Не минайте ані титли
Ніже тії коми,
Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чиї сини? Яких батьків?
Ким, за що закуті?
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани
Ясновельможні гетьмани!
Чого ж ви чванитеся, — ви,
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили!
Може, чванитеся, що братство
Віру заступило?
Що Синопом, Трапезонтом
Галушки варило?
Правда, правда: наїдались,
А вам тепер вадить,
І на Січі мудрий німець
Картопельку садить;

А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я,
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоена,
Що картопля родить?
Вам байдуже, — аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила.

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше ляха свої діти
Її розпинають;
Замість пива — праведную
Кров із ребер точать, —
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями,
Повести за віком,
За німцями недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати!

Покажуйте! За науку —
Не турбуйтеся, — буде
Материна добра плата:
Розпадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих...
Не дуріте сами себе!
Учіться, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь, —
Свого не цурайтесь;
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цураються,
В хату не пускають,
Свої діти, — як чужії...
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Я ридую, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Якби їх забути, —
Я оддав би веселого
Віку половину...

Отака то наша слава,
Слава України!..
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили

Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали?

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати,
Благословить дітей своїх
Твердими руками,
І діточок поцілує
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Тихо засіє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом!

ПРИМІТКИ

ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ, ЛИХО МЕНІ З ВАМИ!

Написано цю поезію в Петербурзі, 1839 р.

«Орел чорний». — Двоголовий орел, герб колишньої царської імперії.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

Написано 1838 р., в Петербурзі.

Вперше видрукувано цю поезію в Гребінчиному альманасу «Ластівка» 1841 р. Іван Котляревський (1769-1838), батько нової української літератури. 1798 р. дідич Парпура видав у Петербурзі три пісні його «Перелицьованої Енеїди», писаної українською народньою мовою (ціла «Енеїда» вийшла 1842 р., по смерті автора). Інші твори Котляревського: оперета «Наталка Полтавка», комедія «Москаль Чарівник» та «Ода до князя Куракіна».

«... ватагу пройдисвіта». — Еней (пройдисвіт), що з троянцями (ватагою) втік із Трої, стародавнього міста Малої Азії, над Дарданелами, довго блукав по Середземному морю, доки не отаборився в Римі, де заснував нову державу. Блукання Енея оспівав римський поет Вергілій (І вік після Р. Хр.) урочистим стилем, зробивши зі своєї «Енеїди» римську національну епопею. Оцю «Енеїду» Котляревський переробив на український лад. Руїни Трої — руїни Січі, троянці — запорожці, що після зруйнування Січі (1775) подалися за Дунай (Задунайська Січ) та на Кубань (Чорноморська Січ).

«Душа на чужині». — Шевченко писав поза Україною, в Петербурзі.

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА

Григор Квітка, славний український письменник (1778-1843), що підписувався прибраним прізвищем «Основ'яненко». Основоположник української художньої прози, автор повістей: «Маруся», «Сердешна Оксана», «Перекотиполе», «Конотопська відьма»

та ін. Квітка вперше почув про Шевченка від Гребінки, що писав йому 18 листопада 1838 р.: «А ще тут є у мене один земляк, Шевченко, — що то за завзятий писать вірші, то нехай йому сей да той! Як що напише, тільки умовкни, та вдар руками об поли!». Вірш до Основ'яненка написано 1839 р., ще до особистого, хоч і заочного, знайомства, старого й молодого письменників; в ньому Шевченко, так би мовити, підкреслював літературний зв'язок між двома поколіннями. Одержавши пізніш авторський примірник «Кобзаря», Квітка написав до Шевченка: «Я його притулив до серця»... Обидва письменники листувались між собою, хоч так ніколи й не побачили один одного.

«Наша дума, наша пісня». — В перших двох виданнях «Кобзаря» стояло: «Наш завзятий Головатий, не вмре, не загине» — натяк на Квітчину розвідку про Антона Головатого, військового суддю. («Отечественныя Записки», 1839, VI). П. Куліш порадив Шевченкові поправити на «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине», бо «Головатий — особа не вельми важлива й мало відома народові та історикам». (Лист з 25. VI. 1846 р.).

«Блужу в снігах». — В Петербурзі.

«Поки ляжу в чужу землю». — Поет усе своє життя журився, щоб його не поховали на чужині.

Царська цензура викреслила з поезії «До Основ'яненка» цілі уступи, а саме: від «Не вернуться» до «Та не дуже, бо все гине»; далі цензура викреслила:

«А до того — Московщина,
Кругом чужі люди.»

та вираз «Жити з ворогами!».

ПЕРЕБЕНДЯ

Написано цей твір 1839 р., в Петербурзі.

«Є. П. Гребінці». — Євген Гребінка (1811-1848), український поет. Автор «Приказок» і перекладач на українську мову «Полтави» Пушкіна. Належав до гуртка людей, що причинились до визволення Шевченка з неволі, а потім дбав про освіту поета.

«Ой не шуми...». — Бурлацька пісня: «Ой не шуми, луже, зелений байраче, не плач, не журися, молодий козаче»...

«Чалого». — «Ой був у Січі старий козак»: історична пісня про Саву Чалого, гайдамацького ватажка, що 1736 р. перейшов був на польський бік, за що його і вбили колишні товариші 1741 р.

«Горлицю». — Веселі пісні: «Ой дівчина-горлиця, до козака горнеться...», або «Ой летіла горлиця через сад...».

«Веснянку». — Обрядова пісня.

«Сербина». — «Ходить Сербин по риночку», — сумна пісня про те, як дівчину купують за гроші.

«Шинкарку». — Пісня про сумну долю дівчини, що її чужинець зрадив, а потім убив.

«У гаю». — Пісня про злу матір, що намовляє сина вбити свою жінку.

«Лазаря». — Релігійна пісня, що її співали лірники.

«Як Січ руйнували». — Є кілька пісень про руйнування Січі московськими військами (вперше, 1709 р., з наказу царя Петра; вдруге, 1775 р., з наказу цариці Катерини II. Див. М. Драгоманов. Політичні пісні українського народу, 18-19 ст. Частина перша. Розділ перший. Женева. 1883 р.).

М. МАРКЕВИЧУ

Маємо два автографи цієї поезії; один переходить в Українській Академії Наук, другий — в колишньому Рум'янцевському музеї, в Москві. Написано її 9-го травня 1840 року, у Петербурзі. Микола Маркевич (1804-1860), автор збірки віршів «Українські мелодії», писаних російською мовою, але на українські теми. 1842-1843 р.р. Маркевич видав у Москві свою 5-томову працю «Історія Малоросії», де широко використав «Історію Русів». Шевченко часто користувався з історії Маркевича.

М. В. ГОГОЛЮ

Написано 30 грудня 1844 року, в Петербурзі.

Вперше видруковано в ляйпцігській книжці «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки». Хоч

незнайомий особисто зі своїм геніяльним земляком, Шевченко вельми поважав Гоголя за його українські оповідання, «Мертвые души» та «Ревизора». «Я ніколи, — писав Шевченко, — не перестану жаліти, що мені не вдалося познайомитися з Гоголем».

«Ти смієшся». — Поет має на увазі сатиричний геній Гоголя.

ІВАН ПІДКОВА

«Іван Підкова». — Молдаванин з роду, удаючи брата молдавського господаря Івоні, що згинув од турецьких рук, — Підкова 1577 р. захопив, з допомогою запорожців, молдавський престол, але незабаром був змушений уступити перед турками. За наказом польського короля Стефана Баторія, Підкову схоплено підступом, коли він утікав на Січ, і скарано на горло у Львові (1578). Сильна вдача й мужній кінець Підкови зробили велике вражіння на сучасників: українці ревно оплакували його й зложили про нього вірші та пісні. В підручнику для студентів Київської Академії з кінця 17 віку знаходимо панегірик Підкові. Отже, не дивно, що Гадяцький полковник Григор Граб'янка, автор, т. зв., Козацького літопису, скінченого в 1710 р. (Дѣйствія презѣльної... брани Богдана Хмельницького...), зробив з Підкови «славетного козака» й увів його в пантеон козацьких гетьманів.

Коротке оповідання Граб'янки про Підкову використав з питомою йому буйною фантазією автор «Історії Русів», зробивши з Підкови героя справжньої епопеї. З цієї ось «Історії Русів» (стор. 29-30) і користав Шевченко в своїй поемі «Іван Підкова», як майже в усіх, так званих, «історичних» поемах.

«Історія Русовъ или Малой Россіи», що вперше з'явилась друком у Москві 1846 р., заходами Осипа Бодяньського, приятеля Шевченка, була зложена, на нашу думку, коло 1820 р., і за автора її ми вважаємо Василя Григоровича Полетику, що прикрився прізвищем Юрія Кониського, відомого українського церковного діяча й письменника, білоруського архієпископа. «Історія Русів» — це талановитий фаль-

сифікат, що мав за завдання дати в руки української інтелігенції «патріотичну й героїчну» історію України, чи точніше — українського козацтва. Ще до її надрукування, «Історія Русів» широко ходила по Україні в численних рукописах і мала величезний вплив на українське громадянство 20-50-их років. Знав «Історію Русів» і Шевченко та захоплювався нею, так само, як і Гоголь, Срезневський, Гребінка, Максимович та ін. Вже на засланні поет, як тільки дізнався про видрукування «Історії Русів», писав, 3 січня 1850 р., до Бодяньського: «Пришли Кониського, добре зробиш діло, нехай я хоч читатиму про нашу безталанну Україну»...

Вплив «Історії Русів» на Шевченкові твори один з перших підкреслив Драгоманов у своїй відомій розвідці «Шевченко, українофіли й соціалізм» («Громада», Женева, 1879, IV), твердячи, що «Шевченко брав з «Історії Русів» цілі картини й взагалі ніщо, окрім Біблії, не мало такої сили над системою думок Шевченка, як ця «Історія Русів» 1844-1845 р.р.».

Шевченків Підкова зовсім не відповідає історичному Підкові, який ніяких походів на Царгород не робив; взагалі ці походи починаються лише в 1610-х роках. Проте, в поемі маємо майстерний малюнок тих походів, як і в другому творі, «Гамалія», про який мова нижче.

Написано «Івана Підкову» 1839 р., в Петербурзі.

«В. І. Штернбергу. — Василь Іванович Штернберг був близький друг Шевченка за часів перебування останнього в Академії Мистецтв. Вони один час навіть жили разом і малювали собі портрети один з одного. В своїй автобіографічній повісті «Художник» Шевченко подав чимало подробиць з їхнього спільного життя в Петербурзі. Штернберг був талановитий маляр, що мав свого часу значний успіх; з його картин на українські сюжети особливо відомі: «Посвячення пасок на Україні», «Видубецький монастир» та «Ярмарок в Ічні». Штернберг помер 1845 р., в Римі, куди поїхав з

мистецьким завданням. Перед від'їздом Шевченко присвятив йому вірші «На незабудь»:

Поїдеш далеко,
Побачиш багато,
Задивишся, зажуришся, —
Згадай мене, брате!..

«Лиману». — Низ Дніпра.

«Синопу». — Турецьке місто на південному березі Чорного моря.

ГАМАЛІЯ

Цю поему надруковано вперше окремим виданням 1844 р. Отаман Гамалія — особа видумана. Поема малює один з морських козацьких походів на Туреччину, що відбувалися в першій половині 17 віку. Пор. цю поему з поемою «Іван Підкова».

Написано «Гамалію» 1842 р., у Петербурзі.

«Великий Луг». — Низина на лівому березі Дніпра, проти Січі на Дніпрі. Відома пісня: «Ой, Січ — мати, а Великий Луг — батько; що в Лузі заробити, то в Січі пропити».

«Дід наш дужий». — Пісенний Дніпро.

«Яничари і баша». — Турецьке військо та їх начальник, що стерегли турецьке узбережжя.

«Чубаті слов'яни». — Запорожці зі своїми оселцями.

«Хурдига». — В'язниця.

«До паю». — До поділу здобичі.

«Хрищеної тії мови». — Української.

«Шашлик». — Бараняче м'ясо.

«Курені». — Курінь на Запорожжі був одночасно й касарня й військова одиниця; всіх їх було 30-37.

«Чернець». — Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Існував переказ, що під кінець свого життя Сагайдачний пішов до монастиря. В дійсності, Сагайдачний помер, будши гетьманом, і його поховано в Братському монастирі, у Києві.

«Ралець». — Гостинець.

У НЕДІЛЕНЬКУ У СВЯТУЮ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

1637 року реєстрові козаки мали за старшого,

або, як його називали неофіційно, гетьманом Василя Томиленка, але запорожці, як завжди більш радикальні у відношенні до польського уряду, вибрали другого гетьмана, Павлюка (Павла Бута). Томиленко не сперечався з новим гетьманом, а передав йому спокійнесенько булаву. Оцю подію й описує Шевченко, але, маючи перед собою відповідний уривок з «Історії Русів» (стор. 35-40) про Наливайка й Лободу, переніс події 1637 року до часів Наливайка й Лободи.

«Лободу Івана». — Властиво, Грицька Лободу, що 1596 року, разом з Наливайком, боровся проти поляків як ватажок «статечного» козацтва. В таборі над Солоницею його вбили прихильники Наливайка.

«Преславного запорожця». — В дійсності, між Наливайком і запорожцями були злі відносини. Ім'я Павло для Наливайка Шевченко взяв з «Історії Русів».

ЗАСТУПИЛА ЧОРНА ХМАРА

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

Шевченко в цьому вірші майстерно змалював епізод з «Великої Руїни», а саме — кінець гетьманування Дорошенка (1676), коли останній, не маючи змоги об'єднати Україну, передав булаву Самойловичеві, лівобережному гетьманові.

«Гетьман-попович». — Іван Самойлович (1672-1687), з попівського роду, змагався з Дорошенком, правобережним гетьманом, що прийняв був турецьку протекцію.

«Ромодан». — Князь Григорій Ромодановський, начальник московського війська, що вкупі з гетьманом Самойловичем облягав Чигирин.

«Єлико-мога». — Якомога.

«Клейноди». — Ознаки гетьманської влади.

«Петре». — Дорошенко.

«В Межигір'я». — Дорошенко ніколи не був ченцем.

«В Сосницю». — Коли усунули від гетьманування Дорошенка, він спершу жив під наглядом в маєтку в Сосниці, на Чернігівщині; потім його вивезли

до Московщини, де він був за воеводу у Вятці, і, нарешті, оселився в селі Ярополче, Волоколамського повіту, де помер 1698 року.

«Улуси». — Татарські села.

«Чарнецьким». — Стефан Чарнецький (1599-1665), польський коронний гетьман, лютий ворог українських козаків, 1664 року, здобувши Суботів, звелів викинути з домовини кості Богдана Хмельницького і його сина Тимоша, що помер під час походу у Молдавію.

«Шлях Ромодан». — Шлях, що вів з України (Ромодан — містечко на Лубенщині) на Москву, і що його, ніби, збудував Ромодановський.

«Святий Ростовський». — Дмитро Ростовський, в світі Данило Тупталенко, син українського сотника. Відомий церковний письменник і проповідник. Ігумен монастирів у Батурині та Глухові, архимандрит у Чернігові, Дмитро Ростовський (1651-1709) вкінці був за митрополита в Ростові, на Суздальщині. Православна Церква причислила його до святих. Дмитро Ростовський був прихильник Дорошенка.

ІРЖАВЕЦЬ

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

Вперше видрукувано в «Кобзарі» 1867 року.

«В Бендери». — По полтавській поразці (28-го червня 1709 р., ст. ст.), Карло XII і його союзник гетьман Мазепа разом з козаками, як городовими, так і запорозькими, перебралися до Бендер, на Басарабщині, що була тоді турецьким володінням.

«Гордієнко». — Кость Гордієнко, родом із Полтавщини, вихованець Київської Академії, від 1701 року славний Кошовий Січі, 1708 р. став з запорожцями по боці Мазепи й Карла XII. В Бендерах стояв по боці Пилипа Орлика, Мазепиною наступника, а коли Орлик від'їхав до Швеції, Гордієнко піддався Кримському ханові і заснував нову Січ, так зв. Олешківську Січ (від назви Олешки, коло Херсона). Помер Гордієнко близько 1733 р.

«Хвастовським полковником». — Семен Палій, хвастовський полковник, що провадив на Право-

бережжі вперту боротьбу проти польської шляхти й хотів прилучити Правобережжя до Гетьманщини. Речник демократичних мас, представник «черні», Палій був популярний в народніх масах, герой легенд і пісень. Він був 1704 р. заарештований Мазепою й засланий на Сибір, звідки його звільнив цар по злуці Мазепи з Карлом XII. З контексту Шевченка, має виходити, що, коли б Палій і Мазепа виступали одноставно, шведсько-український союз мав би інші наслідки.

«Прилуцький полковник поганий». — Іван Ніс, що зрадою видав Батурин царському війську. Властиво, з тексту виходило б, що Шевченко мав на увазі другого зрадника, Гната Галагана, запорозького полковника, а потім охочекомонного полковника Мазепи. Це він 1709 р. допоміг цареві здобути й зруйнувати Січ.

«Данта старого». — Шевченко порівнює муки України з муками грішників, що їх малює великий італійський поет Данте Аліг'єрі (1265-1321) в своєму «Пеклі», частині «Божественної Комердії».

«Шведчина». — 1708-1709 р.р., часи перебування шведів на Україні.

«Воеводи, Петрові собаки, рвали». — Щоб здушити Мазепин задум у самому зародку, цар Петро завів на Україні страхітливий терор.

«Як дзвонили у Глухові». — Поет має на увазі вибори 1708 р. Мазепиного наступника, Івана Скоропадського, що відбулися в Глухові, столиці Гетьманщини після зруйнування Батурина. Очевидно, що запорожці, яких іще в Олешках не було, не могли чути про вибір Скоропадського.

«Мурзи». — Татарські старшини.

«Побив Петра». — Цар Петро нагло помер 1725 р.

«Вернулися запорожці». — За цариці Ганни, 1734 р., запорожці повернули під російську зверхність і заснували, так зв., Нову Січ, на річці Підпільній, на теперішній Катеринославщині.

«Вона й досі плаче». — За народніми переказами, кожного разу, коли якесь лихо скоїться на Україні, з образа Матері Божої в Іржавиці течуть сльози.

ЧЕРНЕЦЬ

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

«Чернець» — це полковник Палій, якого справжнє ім'я було Семен Гурко, що пішов, ніби, на старі літа в ченці. (Пор. про Палія, стор. 442). Вперше видрукувано в «Основі» (1861 р.).

«П. Куліш». — Панько Олелькович Куліш (1819-1897), славнозвісний український письменник (поет, повістяр, драматург, історик, етнограф...), приятель Шевченка, належав теж до Кирило-Методіївського Братства.

«На Подолі». — Дільниця Києва, де були Братська церква й Могилянська Академія.

«Єдваб». — Шовк.

«Бурсацтво». — Учні Київсько-Могилянської Академії, що її заснував 1632 р. митрополит Могила.

«Межигорського Спаса». — Манастир у Межигір'ї, 18 верстов од Києва, що його вельми шанували запорожці й куди вони йшли на старість спастись душу.

«Пугу! Пугу!». — Гасло, що ним перегукувались запорожці.

«Товариш з Лугу». — З Запорозької Січі.

«Вишгород». — Село коло Києва, над Дніпром.

«Дзвонкову». — «Дзвонковая криниця прозивається недалеко од манастиря». (Т. Шевченко).

«Сивий гетьман». — Мазепа.

«Бердичів». — На Київщині, де 1702 р. Паліїв козаки побили поляків.

«Єнисей». — Ріка в Сибіру. В дійсності, Палій був засланий до Томська.

«Борзна». — Місто на Чернігівщині, де народився Палій.

«Патериця». — Палиця.

ШВАЧКА

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

Яків Швачка, гайдамацький ватажок (1768), відомий своєю жорстокістю, що діяв на Васильківщині. Нарід уславив його в своїх піснях як селянського оборонця перед польськими панами. Загин

Швачки був розбитий російським відділом і самого отамана заслали на Сибір. Та чимало інших повстанських ватажків привласнювали собі ім'я Швачки.

«Хвастов». — Резиденція Паляя.

«Переп'ять». — Могила на Сквирщині.

«Бихів». — У Білорусі, на Могилівщині. Туди, річ ясна, гайдамаки 1768 року не доходили. Чи Шевченко не переплутав Бихів з Бишевом, містечком на Київщині, де гайдамакував ватажок Іван Бондаренко, що, здається, мав якісь зв'язки з Швачкою?

«Левченко». — Інший ватажок, що його Шевченко, мабуть, переплутав з Бондаренком.

ГАЙДАМАКИ

Ця поема, з прозовою передмовою від автора, вперше вийшла в світ 1841 р., в Петербурзі, в дуже неохайному, без догляду автора, виданні. 1844 р., коли вийшло друге видання «Кобзаря» («Чигиринській Кобзарь»), то частину цього видання зброшували з «Гайдамаками» 1841 р.

Текст поеми першого видання мав передне слово:

Передмова

По мові — передмова; можна б і без неї, — так ось бачте що: все, що я бачив надрукованого (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), — всюди є передслово, а в мене нема. Якби я не друкував своїх «Гайдамаків», то воно б не треба і передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба і з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: «От який! Хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматики без предисловія!» Так, далєбі так, вибачайте! Треба предисловіє. Так як же його скомпонувать, щоб, знаєте, не було і кривди, не було і правди, а так, як всі предисловія komponуються? Хоч убий, — не вмію: треба б хвалить, так сором, а гудить не хочеться.

Начнем же убо начало книги сице. Весело подивиться на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролись ляхи з козаками. Весело... а все таки скажеш: «Слава Богу, що минуло!». А надто як згадаеш, що ми одної матері діти, що всі ми — слов'яни. Серце болить, а розказувати треба; нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись; нехай братаються знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеться навіки юд моря і до моря слов'янська земля!

Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда вполовину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люди, которі його знали *). Гонта і Залізняк, отамани того кривавого діла, може виведені у мене не так, як вони були, — за те не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувати щонебудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: «Коли старі люди брешуть, то й я з ними».

1841.

Петербург.

«Надрукованого... нічого не читав». — Авторова скромність; в дійсності, Шевченко був дуже добре ознайомлений з тогочасною літературою про Гайдамаччину.

«Начнем же убо начало книги сице». — Церк.-слов.; по-українському: Отож почнімо початок книги так.

«Всі ми — слов'яни». — Тобто поляки й українці, що різалися 1768 р., належать до одного таки слов'янського племені.

Крім цієї передмови, на обгортці «Гайдамаків»

*) Тільки він був не Вільшанський, а Мліївський.

видання 1841 року Шевченко додав жартівливе слово до передплатників:

Панове субскрибенти!

«Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче і одбrehаться!» — отак ви вслух подумаете, як прочитаєте мої «Гайдамаки».

Панове Громадо! — далєбі не брешу, — ось бачите що: я думав, і дуже хотілось мені надрукувати ваші козацькі імена рядочком гарненько (уже було і найшлоь їх десятків зо два, зо три), — слухаю, виходить розмова: один каже — треба, другий каже — не треба, третій нічого не каже. Я думав, що тут робить на світі? Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, що треба було заплатити за аркуш надрукованого паперу, а до вас і ну писать оцю щидулу.

Все б то це нічого (чого не трапляється на віку, — все буває, як на довгій ниві), та ось лихо мені на безголов'я: єсть ще й такі паничі, що соромились свою благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиєнко-въ) і надрукувати в мужицькій книжці. Далєбі, правда!

Т. Шевченко

З цього видко, що поміж передплатниками «Гайдамаків» були й такі земляки, що не хотіли признатись, що вони українці; вони хотіли мати поему, але так, щоб про це ніхто не знав. Вигадане прізвище «Кирпа-Гнучкошиєнков», що його вживає поет, вельми характеристичне задля ставлення Шевченка до сучасних йому «хитрих малоросів».

Слово «гайдамака» — тюркського походження, й перше його значення було: «волоцюга», що не має постійного осідку. Назвою «гайдамаки», в кінці 18 в. польські письменники охристили українських селян, що раз-у-раз повставали на правому березі Дніпра проти польсько-шляхетського режиму, маючи завжди підтримку міщан, ремісників і нижчого православного духовенства. Звідти термін «гайдамаки» перейшов у нарід, що, поруч слова «гайдамака», вживав також слова «колій, опришок»...

Найповажніші гайдамацькі рухи 18 ст. відбулися після того, як цар Петро I відступив Польщі правобережну Україну, а саме в р.р. 1734, 1750, 1768. Саме рух 1768 р і ліг в основу Шевченкової поеми.

Історія Гайдамаччини або Коліївщини 1768 р., за останніми історичними дослідженнями, така: до постійних напружених взаємин між польськими дідачами та українськими селянами додалися в 18 в. й релігійні суперечки. Якраз у 1760-х роках Уніятська Церква, за підтримкою польської влади, розпочала сильний наступ на православне населення. Велику ненависть в українському народі викликали також польсько-панські агенти жида, крамарі та орендарі, що тримали в своїх руках всю економіку краю.

Того таки 1768 року, незадоволена з російської орієнтації короля Станіслава Понятовського, особливо з його уступок у питанні про рівноправність некатоликів у Польщі, польська шляхта на Україні підняла збройне повстання проти свого уряду, або, як це називалось у старій Польщі, оголосила «Конфедерацію» в Барі на Поділлі (звідси й назва «Барська конфедерація»). На прохання польського короля, російські війська увійшли на правобережну Україну й розпочали кампанію проти конфедератів, що займали території Київщини та Поділля.

Ось у цих саме політичних умовах, на весні 1768 року, запорожець з селян, Максим Залізняк, родом з Медведівки, Черкаського повіту, зібравши перший загін в Мотронівському лісі, в Чигиринському повіті, підняв повстання проти поляків. Повстанці захопили Смілу, Черкаси, Корсунь, Канів, Богуслав, Лисянку. Скрізь селяни й міщани приєднувались до повстанців і вирізували немилосердно шляхту, уніятів і жидів.

Повстання наблизилось до Умані, тоді важливого торговельного міста, що належало Потоцьким. Це місто мав обороняти сотник Іван Гонта, що стояв на чолі, так званих, двірських козаків Потоцького. Проте, при першій же зустрічі відділу Гонти з За-

лізняком, він, зі своїми двірськими козаками, перейшов на бік українських повстанців. 19 червня, здобувши Умань, гайдамаки зчинили там страшну різанину шляхти й жидів. Тут же, в Умані, відбулась Рада, на якій повстанці проголосили Залізняка за Гетьмана, а Гонту — за уманського полковника. Гайдамаки захопили в свої руки також Вінницю, Летичів, Радомишль...

Українські повстанці були певні, що російський уряд і сама цариця співчують їм і піддержать їхній рух, скерований проти поляків-конфедератів; поширювана була навіть, невідомо ким зфабрикована, «Золота грамота» цариці, з наказом знищити шляхту й жидів. Дійсно, спершу російські військові відділи на Правобережжі тримали зичливий до повстанців неутралітет. Але ось якийсь гайдамацький відділ перейшов тодішній турецький кордон, вдерся до Балти й спалив її. Туреччина загрозила війною, й Катерина II постановила зліквідувати Гайдамаччину. Гайдамацькі ватажки були заарештовані підступом, 1.000 гайдамаків було захоплено, а решта розбіглась. 846 полонених гайдамаків, з Гонтою на чолі, як польських підданих, віддали полякам. У Кодні, коло Житомира, та у Сербах, на Поділлі, польський військовий суд покарав у жорстокий спосіб повстанців. Щодо Залізняка та 250 гайдамаків, російських підданих, їх засудили у Києві на смерть, але в останній хвилі смертну кару цариця замінила батогами, тавруванням на чолі та засланням на каторгу до Сибіру. По дорозі до Сибіру Залізняк спробував був утекти, але його зловили, й він, мабуть, таки помер у Сибіру.

За часів, коли Шевченко писав свою поему, друкованих матеріалів про Коліївщину 1768 р. було обмаль. Цю літературу, головню польську, поет, як видно з його приміток у поемі, добре знав. Але Шевченко ріс якраз в тих околицях, де почалась Коліївщина, і чув на цю тему багато усних оповідань. Поетичний геній зробив решту, й поет, можна сказати словами історика В. Антоновича, «вірню зрозумів і намалював усі істинно-трагічні

обставини України в другій половині 18 ст.». Проте, читання польських творів, усні оповідання та вимоги романтичної поезії не могли не відбитися на історичності фактів. Помилки проти історії не мало в поемі. Насамперед, Коліївщина тривала всього тільки два місяці, а не цілий рік, як це виходить з поеми. Про деякі інші фактичні помилки поета проти історії див. нижче.

«В. І. Григоровичу». — Василь Іванович Григорович (1786-1865), родом українець, конференц-секретар Академії Мистецтв у Петербурзі; вкупі з Жуковським та малярами Брюловим і Венеціановим, клопотався про звільнення майбутнього поета з кріпацтва. Тому, на спомин 22 квітня 1838 р., коли Шевченко вийшов на волю, поет присвятив «Гайдамаки» Григоровичеві та вибрав його за, так би мовити, опікуна для своєї поеми.

Вступ до «Гайдамаків» поет підписав у Петербурзі, 7 квітня 1841 року.

«Та й кинуть під лаву... мертвими словами». — Шевченко має тут на увазі деяку російську критику, що, по виході «Кобзаря», глумилась з Шевченка за його мову. Пролог до «Гайдамаків» і є влучна й повна почуття національної гідності відповідь поета. Треба все ж зауважити, що не вся російська критика зустріла Шевченків «Кобзар» виключно негативно. З семи рецензій в головних російських журналах — чотири були більш-менш позитивні, а три негативні.

«Про Матрьошу, про Парашу». — Популярні на той час російські романи.

«Султан, паркет, шпори». (Китиця з пір'я на офіцерській касці, тахльована підлога в розкішних палацах, остроги). — Улюблені слова з тодішньої російської романсової поезії.

«Правда, мудрі». — Відповідь Шевченка на поради російських критиків покинути писати українською мовою.

«У старих». — У порогів.

«Скутарі». — Передмістя Царгорода.

«Хортиця». — Острів на Дніпрі, осідок першої

Січі; 1789 р. Катерина II осадила на Хортиці німців-колоністів.

«**Метелиця**». — Гуртовий танок колом.

«**Тма (т-м-а), мна (м-н-а)**». — Склади в старовинному букварі.

«**Оксія**». — Гострий наголос над словами в книгах, церковнослов'янщиною писаних.

«**Щирий батько**». — В. І. Григорович.

«**Інтродукція**». — Вступ.

«**Степаном**». — Польський король Стефан Баторий. (1576-1586).

«**Ян Собезький**». — Польський король. (1674-97).

«**Із Польщі втікають**». — Польський король Генрих Валуа (1572-1575), що покинув трон Польщі й повернув до Франції, де царював, як Генрих III.

«**Не позвалям**». — Право «вето», яким користалась польська шляхта в сеймах, де для постанови треба було одностайної згоди.

«**Понятовський**». — Станіслав - Август Понятовський, останній польський король (1764-1795), при якому відбулись розділи Польщі (1772, 1793, 1795).

«**Наймит москаля**». — Король Понятовський, посаджений був на трон Катериною II.

«**Пулавського**». — Корецький староста Юзеф Пулавський, один із вождів Барської Конфедерації.

«**Паца**». — Міхал Пац, польський магнат, став на чолі Конфедерації пізніше, в Бялій; в Барі його ще не було.

«**Сто Конфедерацій**». — Це, очевидячки, поетична вільність; цим перебільшенням Шевченко хотів змалювати безладдя й розгардіяш, що панували в тодішній Польщі.

«**По молдаванах**». — До Молдавщини прийшли конфедерати вже пізніше, коли московські війська виперли їх з України.

«**По Україні**». — Тобто по Київщині. Назва України тут вживається в його вужчому значенні.

«**Герш-ту**». — Слова на жидівському жаргоні («hörst du»), що значать: «чи чуєш?».

«**Вільшана**». — Містечко Київської губернії, Звенигородського повіту. (Прим. Шевченка).

«Літанія». — Благальна католицька відправа, де в чому нагадує акафіст у православних.

«Єще Польська не згінела». — Польський національний гімн, що повстав аж в кінці 18 віку між польськими легіонерами Домбровського в Італії. Тут очевидний історичний анахронізм.

«Схизматики». — Неуніятів ляхи називали схизматиками. (Прим. Шевченка).

«Їх так одчухрали». — 1766 р. поляки вчинили погром православних на Київщині, між іншим, у Вільшані.

«Титар». — Церковний староста.

«Курника». — Бурмоче.

«Свячений». — Свячений ніж. Див. нижче.

«Чигрин». — Місто на Київщині, над Тясмином, столиця гетьманської України, від Богдана Хмельницького до Дорошенка. Шевченко раз-у-раз вертався до цього славного колись міста. (Поезії: «Чигирин», «У неділеньку у святую».

«На дзиглику». — На стільці.

«Коли понесла». — Коли завагітніла.

«Налигач». — Мотузок.

«Присок». — Гаряча зола з жаром.

«Упав сердега». — Шевченко скористав у епізоді з титарем з історичного факту: 1766 р. (тобто два роки до подій, що їх оповідає поет), поляки замучили у Млієві (а не в Вільшаній) титаря Данила Кушніра, за то, що сховав, з наказу громади, церковну дароносицю, бо громада не хотіла допустити до своєї церкви уніятського священика.

«Проти ночі Маковія». — 1 серпня ст. стилю, коли — мовляв — освячено ножі для гайдамаків. Насправді повстання почалося в червні, а в липні Залізник вже сидів у Київській в'язниці.

«Кажан». — Лилик, летюча миша.

«Великого свята». — Свячення ножів.

«Вози залізної тарані». — Себто вози з ножами. Гайдамаки вірили, що це був гостинець щедрої пані, цариці Катерини II. (Прим. Шевченка).

«Смілянщина». — Сміла, містечко, на південний захід од Черкас.

«Керях». — В довгих суконних плащах.

«Ходя». — Ходячи.

«Головатий». — Антін Головатий. (Див. примітку, подану вище до поезії «До Основ'яненка»). Як бачимо, Шевченка все цікавила постать Антона Головатого, що був за військового писаря в Січі до 1775 р., коли вийшов з усім військом, що врятувалось, під турка. Пізніше, під час російсько-турецької війни 1787 р., Головатий перейшов на бік Росії, обраний був за військового суддю й був за організатора Чорноморських козаків на Кубані. († 1797 р.). Шевченко збирався навіть намалювати портрет Головатого, якого він згадує ще в поемі «Сліпий» («Невольник»), та в своїй російській повісті «Близнецы». Досі нічого не відомо про участь Антона Головатого в Коліївщині.

«Сама». — Тобто Катерина II. Натяк на ті грамоти, що — мовляв — цариця висилала до гайдамаків. Оці розмови прозою добре малюють настрої всіх тодішніх співучасників повстання: старшини, запорожців і гайдамаків.

«Волох». — За гайдамаками ходив кобзар; його називали «сліпим Волохом» (дід розказував). (Прим. Шевченка).

«Згадайте Богдана». — Хмельницький оженив сина Тимоша з дочкою молдавського господаря Лупула.

«Максимом». — Залізнякам.

«Волох, Волощина». — Ці назви на Україні в 17-18 в.в. прикладали властиво до молдаван і Молдавщини, що сусідувала з Україною.

«Чорний Шлях». — Виходив од Дніпра, між гирлами річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи Запорозькі, через воеводства: Київське, Подільське і Волинське, на Червону Русь, до Львова. Чорним названий, що по йому татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву. (Прим. Шевченка).

«Бевзь». — Дурень.

«Гич». — Усе.

«Ой гоп таки-так». — Жартівлива народня пісня, що підходить під такт танкові.

«Церкву бачать». — Мотронівський монастир коло Жаботина, в лісі коло Чигирина. 1768 р. ігуменував тут Мелхиседек Значко-Яворський, «Благочинний», що у Шевченка благословляє гайдамаків на повстання. Значко-Яворський, управитель всіх православних церков на Правобережній Україні, захоплював нарід до боротьби проти Унії. Перекази зв'язували ім'я Значко-Яворського з, так званою, «Золотою Грамотою» цариці до гайдамаків, але й досі ще не можна документально встановити справжню роль Мелхиседека Значко-Яворського в Коліївщині, хоч немає сумніву, що він був у зносинах з ватажками руху й брав участь в його організації.

«Сторожа стане з того світу». — Колишню столицю українських гетьманів боронитимуть всі праведні душі, що загинули за Україну.

«Конашевич». — Петро Конашевич-Сагайдачний, козацький гетьман († 1622), ушлявлений боями з турками. Властиво, Сагайдачний був один з прихильних до Польщі гетьманів і якраз при ньому козаки й Православна Церква дістали від польського уряду різні пільги.

«Богун». — Іван Богун (Федоренко), один з найдіяльніших Хмельничан, 1651 р. успішно боронив Вінницю від поляків. Розстріляний був поляками 1664 р.

«Живого й мертвого спалили». — Тут Шевченко зробив примітку, покликавшись на «Історію Русів», за якою повторює вигадки про страшне катування Остряниці й тридцятьох старшин. В дійсності, Остряниця, по нещасливій битві з поляками, з частиною козаків, перейшов московський кордон і оселився десь на Слобожанщині.

«Жовті Води». — Річка на Херсонщині, де 1648 р. Хмельницький розбив поляків.

«Корсунь». — Містечко Канівського повіту, на Київщині. 1648 р. тут Хмельницький завдав полякам великої поразки.

«Де Тарас?». — Тарас Трясило. Див. примітку до «Тарасової ночі», стор. 465.

«Архистратиг Михайл». — Св. опікун Києва.

«Над козаками хусточки». — Натяк на похоронні хустки, що їх чіпляли на руки та вішали на хрест. Гайдамаки гадали добути волі, а дочекались лютої кари, смерти.

«По всій Україні». — Так про Чигиринське свято розказують старі люди. (Прим. Шевченка).

«Що вони моторять». — Що вони готують, продумують.

«Кат панує». — Московський цар.

«І Альту, і Сену». — Тарасова і Варфоломієва ночі — одна другої варт на стид Римської тіяри. (Прим. Шевченка). Згадка про ту ж саму Тарасову ніч і про різанину, що її вчинив у Парижі французький уряд уночі проти 24 серпня 1572 р. проти, так званих, гугенотів, або протестантів. Порівняння Варфоломіївської ночі з вигаданою Тарасовою ніччю не витримує, очевидно, жодної історичної критики.

«Червонив ти, сине». — Тобто сине море — Чорне море.

«Канів». — Колись повітове місто на Київщині. де недалеко його, на горі, могила Шевченка.

«Домаху». — Шаблю з дамаської, найкращої сталі.

«Лисянка». — Містечко на Звенигородщині.

«Віє вітер з-за Лиману!» — Лютий вітер із півдня.

«Гупалівщина». — Лісок поблизу села Керелівка, де Шевченко провів свої дитячі роки.

«Того ж батька, такі ж діти». — Поляки й українці — слов'яни, тобто «брати».

«Ксьондзи, езуїти». — Шевченко не раз висловлює думку, що католицьке духовенство було за головну причину польсько-українських конфліктів. (Див. далі вірші: «Ще як були ми козаками», «Буває в неволі іноді згадаю»), й такий був тоді погляд цілої української романтичної школи, що й у цьому питанні сліпо вірила «Історії Русів», бо це вона, — автор її був, без сумніву, антиклерикал, — змалювала римське духовенство, як початок і кі-

нець польського лихоліття на Україні. В дійсності, головна причина польсько-українського конфлікту була соціальною, — національний чинник грав спершу невеличку роль, — а щодо православної віри, переслідування її в Польщі аж до кінця 17 в., в українських джерелах безперечно сильно переборщені. Козацька старшина за Хмельниччини, в інтересах своєї пропаганди, звела цілу польсько-українську війну до релігійного питання, і з того часу укріпилась на Україні літературна традиція про «ксондзів і езуїтів», що її остаточно сформулювала «Історія Русів».

«Щоб видали Паца». — Як ми вже згадували, Паца тоді не було поміж конфедератами.

«Царицина копійка». — Знак, по якому гайдамаки пізнавали один одного.

«Півупруга». — Годин зо дві. Упруг, це чверть робочого дня.

«Майданівка». — Село біля Лисянки.

«Лебедин». — Дівочий монастир між Чигрином і Звенигородком. (Прим. Шевченка).

«Кінні народів». — «Кавалерія народова». Так звались польські драгуни; їх було тоді в Умані 3.000, і всі були побиті гайдамаками. (Прим. Шевченка). В дійсності, в Умані не було жодного драгуна.

«Своєю». — Рукою (своєю).

«Ту прокляту католичку, що вас породила». — В історії нічого не відомо про те, щоб Гонта вбив своїх дітей, але такі перекази були поширені між поляками, що змальовували були Гонту як якогось нечуваного ката. Ці перекази дістались до сторінок повісти «Wernyhoга» польського письменника Чайковського, звідки, мабуть, і Шевченко позичив цей епізод, надавши вчинкові Гонти патріотичного характеру.

«Базиліяни». — Василияни, ченці Греко-Католицької (Уніятської) Церкви, що мали в 18 віці добрі школи на Правобережній Україні, але в цих школах тоді виховували учнів у погорді до всього українського й православного. За наших часів Ва-

силіяньські школи є справжні національні українські волнища.

«Епілог». — Післяслово.

«Мінею». — Четті-Мінеї (мінея — місячник), книга на місяць, де життя святих розложено по днях.

«Коліївщина». — Гайдамаччина; слово походить від «колоти, колій».

«Та не вони його жали». — Повстання гайдамаків пішло на користь не Україні, а Москві.

«Така й досі осталася слава». — Злодій, розбійник, або гайдамака; такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі. (Прим. Шевченка).

«Січ розруйнували». — Цариця Катерина 1775 р.

«Хто на Кубань, хто за Дунай». — По зруйнуванні Січі, частина запорожців, на чолі з Антоном Головатим (див. на стор. 453 примітку про цю особу), вийшли під турка й дістали від султана землю над Дунаєм, де відновили Січ (Задунайська Січ). Коли Головатий перейшов з частиною Задунайських козаків до Росії, з тих козаків та з, так званого, Бузького війська (теж колишніх запорожців) склалося Чорноморське козацтво на території між Кубанню й Озівським морем. (1793 р.).

ЄРЕТИК або ІВАН ГУС

Рукопис поеми «Єретик або Іван Гус» Шевченко втратив під час арешту й, перебуваючи на засланні, запитував своїх приятелів, чи не зберігся в них рукопис. 1858 року Максимович знайшов половину поеми, а другу половину вважали за втрачену аж до 1906 р., коли цілий рукопис знайшли в архіві департаменту поліції. Вперше надруковано знайдений текст в російському журналі «Былое». (1906. VI). Поему написано 10 жовтня 1845 року, в с. Мар'їнському, на Полтавщині, а присвяту Шафарікові — 22 листопада 1845 року, в Переяславі.

Сюжет поеми — історичний: діяльність і смерть славного Івана Гуса (1369-1415), празького професора, чеського реформатора, що його Констанцький Собор спалив, як єретика. З цього й почалися

у Чехії Гуситські війни, скеровані проти німців, речників войовничої тоді Католицької Церкви. Для чехів Іван Гус завжди був національний мученик, що його переслідували німці. Можна сказати навіть, що Гус був не тільки чеський, а взагалі слов'янський мученик. За такого й вважав його Шевченко й тому присвятив свою поему чеському вченому словацького роду Шафарікові (1795-1861), що написав чимало праць про минуле Слов'янщини. Найславніший твір Шафаріка це «Слов'янська старовина», написаний 1834 р., і який 1842 р. переклав на російську мову Осип Бодяньський, відомий за своїх часів славіст, свідомий українець і приятель Шевченка. Існує переказ, що Шафарік розплакався, коли прочитав Шевченкову присвяту.

«Злі сусіди». — Німці.

«Усобиць». — Чвар.

«Сиріт розділили». — Поет має на увазі знищення німцями тих слов'ян, що колись жили аж над Лабою.

«Прозрив еси». — Церк.-слов. форма; по нашому: ти побачив.

«Любомудре». — Церк.-слов. слово — мудрець, філософ. Поет звертається до Шафаріка.

«Перелчив до одного». — Шафарік додав до свого твору «Слов'янський Народопис» (1842) мапу слов'янських народів.

«Іезекіїлем». — Мова йде про уступ, узятий із книги пророка Єзекіїла (гл. 37): «... Та й зупинив мене посеред поля, і було там повно кісток людських».

«І потекли в одне море». — Згадка про слов'янське відродження, що почалось з половини XIX віку.

«В пучині». — У вирі.

«Кормилом». — Кермою.

«Камень, егоже небрегоша...». — По-українському цей церковнослов'янський уступ Псалми має звучати: «Камінь, що його були відкинули будівничі, став наріжним каменем. Від Господа сталося це, —

і дивне воно в очах наших!». У нових виданнях Псалтиря це 118 псалма.

«Чернець годований сидить». — Розпусний папа Іван XXIII, що за гроші давав розгрішення (індульгенція).

«Всуе». — Церк.-слов. «надаремно».

«На гордій тіярі». — На папській митрі, що в ній покладено одну поверх другої три корони.

«Вифлеємська каплиця». — Каплиця, де Гус проповідував.

«Булла». — Папська грамота. Тут, очевидно, мова йде про «індульгенцію», тобто відпущення гріхів, що його дають папи. Текст індульгенції, що її мовляв, читав Гус, є Шевченкова видумка.

«Повен Рим байстрят». — За часів Гуса папський престол переживав велику кризу політичну й моральну. Від 1303 р. був один папа в Авіньйоні, у Франції, а другий в Римі. Щоб усунути цей розкол, Собор у Пізі (1409) скинув обох папів і вибрав третього, але від цього розкол не кінчився, бо було вже три папи: Іван XXIII в Римі, Бенедикт XIII в Авіньйоні й Григорій XII в Пізі. Щодо «байстрят», то відомо, що католицьким священикам заборонено мати стосунки з жінками, але за Гусових часів розпуста захопила й католицьке духовенство. Оздоровлення Римської Церкви відбулося аж у XVI в.

«Конклав». — Збори кардиналів, що вибирають папу.

«Дія». — Діючи.

«Буллу розірвав». — Гусові прихильники справді спалили папську буллу, але з зовсім іншим змістом ніж той, що його подає Шевченко.

«Всесвітньої столиці». — До Риму.

«Антипапи». — Кожний із трьох папів, про яких була мова вище, вважав іншого папу за антипапу.

«Гуси». — Прихильники Гуса.

«В Констанцу». — Собор в Констанцу, в південній Німеччині, скликав цісар Жигмонт, щоб залагодити справу з трьома папами (1414). Констанцький Собор скинув усіх трьох папів та вибрав нового, Мартина V. Гус зажадав тоді од Собора, щоб

вислухали його в справі клятьби, що її папа кинув був на нього й на Прагу. Цісар дав Гусові охоронного листа, але Собор, незважаючи на цей лист, арештував Гуса й, вислухавши його, вже як обвинуваченого, зажадав, щоб він зрікся всього, чого досі навчав. Коли Гус відмовився, його спалили. (1415).

«Ворон». — Ченців.

«На охоту». — На лови.

«Ірій». — Країна вічного літа.

«Сарацина воювать». — Збиратись у хрестовий похід проти арабів.

«Аттіла». — Жорстокий вождь гунів, що в V віці загрожував цілій Європі.

«Вячеслав». — Чеський король, брат німецького цісаря Жигмонта.

«Три папи». — В Констанці був лише один папа: Іван XXIII.

«На прю». — На суперечку, на диспут.

«Святішої волі». — Папської волі.

«Обеленіли». — Російське слово, по-нашому «подурили».

«Автодафе». — Еспанське слово; кара смерти вогнем, що нею карали єретиків.

«Овніх шкурах». — Овечих шкурах.

«Te Deum». — Te Deum laudamus. — Тебе, Бога, хвалим.

«По трапезах». — По їдальнях.

«Вилетить орел». — Поет, мабуть, має на увазі Мартина Лютера (1483-1546), що таки доконав розколу Католицької Церкви.

«Жіжка». — Ян Жіжка, талановитий провідник гуситської армії, який щасливо змагався 15 років (1420-1434) проти німців.

«3 Таборова». — Табор — місто в південній Чехії, центр гуситської армії.

ЛЯХАМ

Цей вірш з'явився вперше в Львівському польському часописі «Dziennik Literacki» (1861 року, Ч. 60), під заголовком «Полякам»; в інших видан-

нях «Кобзаря» вірш називався «Ляхам», але в оригіналі ця поезія не має назви. Є відомості, що Шевченко присвятив цей вірш своєму приятелеві полякові Броніславу Залеському (1820-1880), політичному засланицю, з яким наш поет познайомився в Оренбурзі. Закінчення вірша: «Подай же руку козакові»... показує, як поет гадав розв'язати польсько-український конфлікт. Щодо самого змісту поезії, — польсько-українська ідилія, яка ніби існувала до Унії, і яку, мовляв, знищили ксьондзи, — все це історична вигадка, що її поет знайшов у «Історії Русів».

МИНАЮТЬ ДНІ, МИНАЮТЬ НОЧІ..

Написано цю поезію 21 грудня 1845 року, у В'юнищах.

ТЕЧЕ ВОДА В СИНЄ МОРЕ...

Написано в Петербурзі, 1838 року.

ВІТЕР З ГАЄМ РОЗМОВЛЯЄ...

Написано в Петербурзі, 1841 року. В деяких виданнях цей вірш має назву «Човен».

НЕ ТАК ТІІ ВОРОГИ...

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

ДУМКА

(ТЯЖКО, ВАЖКО В СВІТІ ЖИТИ...)

Написано цю поезію 2 листопада 1838 року, в Гатчині.

ОІ ТРИ ШЛЯХИ ШИРОКІІ

Написано у в'язниці III відділу, 1847 року. Друкувався цей вірш також під назвою «Три шляхи».

ФЕДОРУ ІВАНОВИЧУ ЧЕРНЕНКУ

Написано в Лихвині, 7 червня 1859 року.

Федір Черненко, інженер у Петербурзі, належав до української громади, де з ним і зустрівся Шевченко.

НАЩО МЕНІ ЖЕНИТИСЯ?

Написано в Кос-Аралі, 1849 року.

НЕ ХОЧУ Я ЖЕНИТИСЯ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

**ДУМКА
(ВІТРЕ БУИНИЙ, ВІТРЕ БУИНИЙ!)**

Вперше видрукувана у Гребінчиному альманаху «Ластівка» 1841р., написана 1838 р. в Петербурзі.

ХУСТИНА

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

«Компанійці». — Гетьманська наймана кінна гвардія, що її завів був гетьман Дорошенко.

«Гаківниця». — Довга фортечна рушниця.

«Характерник». — Назва, що її давали на Січі запорожцям, які, нібито, знали всілякі чари.

У ТІЄІ КАТЕРИНИ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

«Козлів». — Тепер Євпаторія.

«Бакчисарай». — Колишня столиця Кримського ханства.

ОЙ КРИКНУЛИ СІРІ ГУСИ

Написано в Кос-Аралі, 1849 року. Друкувався цей вірш також під назвою «Удовиця».

ОЙ, НЕ П'ЮТЬСЯ ПИВА, МЕДИ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

У НЕДІЛЮ ТА РАНЕСЕНЬКО

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

«Половий». — Сивий, що міняється з жовтим.

«Притика». — Кілок, що ним прикріплюється ярмо до дишла.

**ДУМКА
(НАЩО МЕНІ ЧОРНІ БРОВИ?)**

Написано цю поезію в Петербурзі, 1838 року.

ОЙ ОДНА Я, ОДНА

Цей вірш, писаний у в'язниці III відділу, 1847 р., починає низку Шевченкових, так званих, тюремних поезій. Надруковано вперше в російському журналі «Народное Чтеніє», 1860 р., кн. III.

ДІВИЧІ НОЧІ

Написано 18 травня 1844 року, в Петербурзі.

УТОПЛЕНА

Цю баяду написано в Петербурзі, 8 грудня 1841 року.

ТЕЧЕ ВОДА З-ПІД ЯВОРА

Написано цю поезію 7 листопада 1860 року, в Петербурзі.

ІЗ-ЗА ГАЮ СОНЦЕ СХОДИТЬ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

НАЙМИЧКА

Ця вельми популярна Шевченкова поема була написана 13 листопада 1845 року, в Переяславі, а вперше видрукувана в II томі «Записок о Южной Руси» (1857) П. Куліша, без прізвища автора. Шевченко був ще тоді на засланні і його прізвище заборонено було згадувати.

«Городище». — Містечко на Черкащині.

«З свягим хлібом обміненим». — Народній шлюбний звичай: свати несуть хліб од молодого до батьків молодої, й останні, якщо годяться віддати дочку, дають сватам свій хліб, і ті несуть його до молодого.

«Вареною». — Варенухою.

«Кіп із вісім». — Копа — 50 копійок.

«Після Пречистої». — Після празника Успення Божої Матері.

«З фольги». — З тоненьких, блискучих металевих листочків.

«На часточку дати». — На Боже дати.

«Габа». — Турецьке біле сукно; в народній поезії — край хустки.

ТИТАРІВНА

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

«Як борці у нас ходили». — За часів, коли парубки ходили в сусідні села й боролись з місцевими парубками.

Так пояснював це місце проф. В. Антонович. В. Доманицький твердив, що це були гайдамаки.

«Канув». — Зник.

«Соцький». — Виборний на селі урядник.

«З вильотами». — Свита з відкидними рукавами, що її колись носили багаті пани.

«В Польщі». — На Правобережній Україні.

І БАГАТА Я, І ВРОДЛИВА Я

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

ПОРОДИЛА МЕНЕ МАТИ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

ПОЛЮБИЛАСЯ Я, ОДРУЖИЛАСЯ Я

Написано в Кос-Аралі, 1849 року.

РАНО ВРАНЦІ НОВОБРАНЦІ

Куліш вперше видрукував цей вірш у «Хаті» (1860) під заголовком «Пустка», хоч цього заголовка не було в автографі. Написано його 1847 р., у в'язниці III відділу.

НЕ ВЕРНУВСЯ ІЗ ПОХОДУ ГУСАРИН МОСКАЛЬ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

КАТЕРИНА

«Жуковський». — Російський поет (1783-1852), що був ініціатором визволення Шевченка з кріпацтва. Це він роздобув гроші, щоб викупити майбутнього поета від Шевченкового пана, Енгельгардта. Сталося це 22 квітня 1838 р., тому Шевченко, на спомин про цей великий для нього день, присвятив «Катерину» Жуковському. Написана 1838 р. в Петербурзі, «Катерина» вперше була видрукувана в «Кобзарі» 1840 р.

«Гриця». — Відома українська пісня: «Ой, не ходи, Грицю, та на вечерниці».

«Світилки, старости, бояри». — Це учасники весільного почту молодого. «Старости» — це «пошли» молодого, що йдуть до батьків молодої сватати доньку; «бояри» — це «дружина» молодого.

«Пугача». — Пісня: «Ой, сів пугач на могилі та й крикнув він: пугу!»

«Шага». — Півкопійки.

«Броварях». — Село на Чернігівщині, коло Києва, через яке тоді йшов шлях на Московщину.

«Курінь». — Хата (лісового сторожа).

«З Гетьманщини». — З часів Гетьманщини (1654-1764).

«Шпорами». — Острогами.

«Проч». — Геть!
«Берлин». — Критий повіз.

НА ВЕЛИКДЕНЬ, НА СОЛОМІ
Написано в Кос-Аралі, 1849 року,

С О Н
(НА ПАНЩИНІ ПШЕНИЦЮ ЖАЛА)

Написано в Петербурзі, 13 липня 1858 року.

Цей вірш, як і вірш «Марку Вовчку», присвячений Марії Марковичці (1834-1907), відомій українській письменниці, авторці «Народніх оповідань», що підписувала свої твори прибраним ім'ям «Марко Вовчок». Як видно з цих віршів, Шевченко вельми шанував авторку, з якою познайомився в січні 1859 р. Зберігся лист поета до Марка Вовчка від 25 травня 1859 р., в якому читаємо:

«Спасибі тобі, моя доню, любая, моя единая, що ти мене хоч у Дрездені згадала... (Відповідь на лист М. В. з Дрездену. — І. Б.). З Кожанчиковим (видавець. — І. Б.) я бачився позавчора й він мені нічого не казав про «Ледащицю» (оповідання Марка Вовчка, надруковане аж 1861 р. — І. Б.). Серденько моє! Не посылайте покищо нічого отим книгарям, поки вас лихо не прискрипало. Бо вони не бачать, а носом чують наші злидні.. Тричі цілую вас і вашого Богдася (син Марії Маркович. — І. Б.), аминь. Т. Шевченко».

ПО УЛИЦІ ВІТЕР ВІЄ
Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

ОЙ ВІОСТРЮ ТОВАРИЩА
Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

ВЕЧІР
Написано 1847 року, у в'язниці III відділу.
Вперше друковано в російському журналі «Русская Бесѣда», 1859 р., III.

ТАРАСОВА НІЧ
На початку 1630 року вибухнув новий конфлікт між реестровою і низовою козаччиною. Польський уряд став по боці реестрових козаків, що негайно

надало конфліктові релігійного характеру боротьби православних з католиками. За привідцю низових козаків, а потім цілого повстання, станув запорозький «Старший», або «Гетьман», як називали його козаки, — Тарас Федорович, — якому, за сучасним звичаєм, дано прізвисько «Трясило». Повстанці зосередились коло Переяслава, де їх, в травні 1630 року, заатакували польські війська на чолі з Конецпольським, коронним гетьманом. Бої тривали три тижні; подробиць цієї кампанії не знаємо, але все це скінчилось миром, досить лагідним для козаків, і який мало що змінив у польсько-козацьких взаєминах. Отже, жодного тоді розгрому поляків не було під Переяславом, але козацький літописець Граб'янка зробив з Переяславської кампанії козацьку перемогу, а автор «Історії Русів» збудував цілий роман про «Тарасову ніч», з повною поразкою поляків і вигнанням їх з України. Оцей самий уривок «Історії Русів» Шевченко поклав ув основу своєї славнозвісної поезії, тим самим спопуляризувавши назавжди прізвисько Тараса Трясила, що фігурує поруч Наливайка у гимні «Ще не вмерла Україна»...

Написано «Тарасову ніч» 1839 р., в Петербурзі.

«П. І. Мартос». — Український дідич, що видав власним коштом першого Шевченкового «Кобзаря». Поет не тільки присвятив Мартосові свою невмирущу поезію, але й змалював його портрет.

«Гетьманщина». — Гетьманщину скасовано за Катерини II, 1764 р., під час гетьманування Кирила Розумовського.

«Бунчук». — Ознака гетьманської влади, палиця з кінським хвостом на кінці.

«Виростають нехрищені»... — Оці рядки про переслідування православних, про жидів, яким «запродана віра», про уніятів..., є поетичний переказ відповідних сторінок «Історії Русів» (стор. 40, 41), що до неможливості переборщила ці факти. Справжні переслідування православних у Польщі відбувалися властиво від другої половини 17 віку, а щодо оренди жидами українських церков, то, хоч це й

відповідає правді, але воно не було загальним явищем.

«Наливайко». — Северин Наливайко, отаман повстанців, що разом із запорозькими козаками, — за проводом Лободи, — бився з польськими військами гетьмана Жолкевського (1596) коло Лубень. Перемога дісталася полякам, і Наливайка скарали на горло. За легендою й переказами, Наливайка живого спалили у мідному бикові. «Історія Русів» (стор. 35-39) подала цілком фантастичні відомості про Наливайкову акцію, які не могли не вплинути на Шевченка.

«Кравчини». — Тобто повстанців Наливайка, бо, здається, Наливайко кравцював за молодих років.

«Павлюга». — Січове прізвище Павла Бута, що підняв повстання проти Польщі в 1637 р., тобто на сім років пізніше за Тараса Трясила. Розбитий під Кумейками, Павлюга був виданий полякам, що відрубали йому голову.

«Стоптана ляхами». — Кілька рядків поеми, що йшли після цих слів, викреслила цензура; їх так і не пощастило відновити.

«Трубайла». — Річка Трубіж, на Полтавщині.

«Ну частувати». — За «Історією Русів», Тарас Трясило ніби скористав з польського свята «Боже Цяло», що його поляки гучно святкували.

«Альта». — Річка, що вливається до Трубежа.

ЗА БАЙРАКОМ БАЙРАК

Написано 1847 року, у в'язниці III відділу.

«Як запродав гетьман». — Петро Дорошенко або Юрій Хмельницький, що, злучившись з турками, приводив їх на Україну, де турки брали український ясир.

ОЙ ЧОГО ТИ ПОЧОРНИЛО

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

«Берестечко». — Містечко на Волині, де поляки 1651 року завдали поразки козакам.

«ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ»

Ця «містерія» є в дійсності цілком реальна поема, що малює Шевченкові погляди на союз Украї-

ни з Москвою, та на долю України під режимом московських царів. Поема нав'язана поетові археологічними розкопинами в Суботіві, в садибі Хмельницького. «Великий Лях» уперше видруковано, без першого розділу, в львівському виданні 1867 р. На Великій Україні «Великий Лях» появилася аж у «Кобзарі» В. Доманицького, 1907 р. Написано його 1845 р., в Миргороді.

По-українському епіграф до поеми звучить так: «Ти віддав нас на погорду нашим сусідам і на посміх і глум тим, що навколо нас. Ти зробив нас поговоркою між народами, покиванням голови в людей (щоб люди, дивлячись на нас, докірливо кивали головами)».

«Суботів». — В Суботіві, селі Чигиринського повіту, жив Богдан Хмельницький.

«Юрасем Гетьманенком». — Юрій Хмельницький, син Богдана, гетьманував од 1659 до 1662 р.

«Із Чигрина». — Чигирин за Хмельницького був столицею України.

«В Пилипівку». — Переяславська Рада, де вирішено прийняти протекцію московського царя, відбулася 8 січня 1654 р. за старим стилем, тобто зразу ж після Різдвяного посту, Пилипівки.

«Вповні шлях і перейшла». — Ворожила їм щастя перед Переяславською Радою.

«Батурин». — На Чернігівщині. Був гетьманською столицею за часів Мазепи.

«Чечель». — Полковник, що його Мазепа залишив боронити Батурин, коли сам пішов до Карла XII. Батурин зруйнував Меншиков, що учинив велику різанину населення.

«Сейм». — Доплив Десни, де стоїть Батурин.

«Грище». — Церк.-слов. слово. По-нашому «забава».

«Із-під Полтави». — Під Полтавою 1709 р. московська армія розбила шведське військо. Тим самим, зазнали поразки Мазепині задуми.

«Що всякому служила, годила. — Українці, за Шевченком, не мали сталих політичних переконань, а служили або Польщі, або Москві.

«Як їхала Катерина». — 1787 р. Катерина II відбула тріумфальну подорож по Україні, в оточенні вищих російських достойників і чужинецьких дипломатів. У Каневі, де Катерина стрінулась з польським королем Станіславом Понятовським, відбулась велика нарада. Цю нараду описав самовидець, французький амбасадор граф Сегюр, у своїх листах до маркізи Куані (Coigny), які вперше з'явилися друком 1801 р., в Дрездені, та в своїх, досі невидрукованих звітах до уряду, що зберігаються в архіві французького міністерства закордонних справ. (Вони мають бути видруковані в нашій праці «Українська справа у Франції»).

«На митарство». — За народнім повір'ям, коли вмирає людина, то добрі й злі духи водять душу сорок днів в раю і в пеклі; це й є митарство.

«Голодна вовчиця». — Катерина II.

«Чута». — Ліс на Хортиці, коло колишньої Січі.

«Крав Богдан крам». — Здобуту волю України Хмельницький, після перемоги над поляками, повіз у Київ і продав «зłodіям», але це «зłodії» тільки для ворони — злого духа.

«Я в Парижі була». — Злий дух Польщі радіє, що багато різних польських магнатів, після повстання 1831 р., кинули свій нарід і прогайнували свої маєтки в Парижі, осідку польської еміграції.

«Бить беде». — Злий дух Москви заповідає якое велике лихо.

«Декабриста». — В грудні (декабрі) 1825 року офіцери російського й українського походження підняли в Петербурзі та Україні повстання, щоб скинути нового царя Миколу I й установити республіку. П'ятьох декабристів скарали на горло, а решту заслали в Сибір на каторгу.

«Трі указа». — Укази, що їх видав Микола I, коли будували залізницю між Петербургом і Москвою. Під час цього будування вищі російські достойники обкрадали державну скарбницю, і тому царські укази були лихом для цілої країни.

«Фон Корф». — Граф Модест Корф, німець з по-

ходження, член Державної Ради. Користувався особливим довір'ям Миколи І.

«Мосці-пані. — Злий дух України звертається до польських магнатів.

«Карамзіна». — Микола Карамзін (1765-1826), відомий російський історик, автор «Історії Російської Держави», написаної у великодержавному шовіністичному дусі, в якій доводилось, що Україна, як така, ніколи не існувала.

«Я спалила Польщу з королями». — За Шевченком, Польща завдячує своїм упадком українській революції. Пор. «Послання»: «А чванитесь, що ми Польщу колись завалили! Правда ваша!».

«Кому я їх не наймала». — Українські козаки служили то Польщі, то Москві, то Туреччині, то Криму.

«Думала, з Богданом — от-от уже поховала». — Злий дух України думав, що після Переяславської Ради 1654 р. козацтво загине, але цього не сталося.

«Із шведською прибудую». — З Карлом XII, союзником Мазепи.

«Ромен». — Місто над Сулою, на Полтавщині. Один із пунктів, де відбувалися страшні кари над мазепинцями 1708-1709 р.р.

«Фінляндію засіяла». — Нова згадка про тяжкі роботи козаків під Петербургом.

«Бурти на Орелі». — Окопи над Ореллю, допливом Дніпра, що їх робили з наказу царя Петра.

«На Ладугу». — Копання Ладозького каналу.

«Полуботка». — Див. примітку до поеми «Сон», стор. 477.

«У Ржавиці». — Ржавиця, або Іржавець, село Прилуцького повіту, на Полтавщині. Див. також поему «Іржавець».

«С татарамі помутіла». — Москва аж до кінця XV віку була в татарській неволі.

«С мучителем». — З царем Іваном Лютим (1547-1584), що мучив людей.

«Петруха». — Цар Петро Перший, що позаводив скрізь німецький лад.

«Вельможній байстрята». — Козацька старшина, що, з ласки цариці Катерини, перевернулася в дворян («вельможній»). «Байстрята» тому, що народились без батька (України), а з ласки московської цариці.

«Німотою поросла». — Катерина II, зруйнувавши Січ (1775), оселила на запорозьких землях колоністів-німців.

«В «Пчелі» описали». — «Пчела» був реакційний журнал.

«Гонта». — Див. примітку до поеми «Гайдаки», стор. 448.

«Я царевимі чинами». — Поет має на увазі різні нагороди, що їх царський уряд роздавав українським панам.

«А я зберу з всього світу...». — Це голос Польщі, що згадує свою протиукраїнську політику.

«Тясмин». — Доплив Дніпра, де стоїть Чигирин.

«Ярчук». — Злющий пес з вовчими зубами, якого відьми бояться. Друга ворона (Польща) так називає майбутнього месника України.

«Яси». — Столиця Молдавії. Коли молдавський господар Лупул не схотів посвоячитись з Хмельницьким (останній хотів оженити сина Тимоша з дочкою Лупуловою Розандою), Тиміш Хмельницький збройно увійшов з козаками до Яс.

«Жовті води». — Див. примітку до поеми «Гайдаки», стор. 454.

«Берестечко». — Містечко на Волині, де 1651 р. поляки розбили козаків.

«Караули». — Варта.

«Ісправник». — Повітовий начальник у старій Росії.

«Верней дело». — Певніша буде справа.

«У москалі заголив би». — Взяв би його до війська, що за часів Миколи I вважалось часто-густо за звичайну кару.

«Яременка». — Козака Яременка клуня стоїть на тім місці, де стояли палати Хмельницького. (Прим. Шевченка).

«Плутя». — Рос.: «шахраї».

РОЗРИТА МОГИЛА

Вперше вийшла друком у нелегальному виданні закордоном, у невеличкій книжечці «Новые стихотворенія Пушкина и Шавченки» (Ляйпціг, 1859). Поезію Шевченка, що його видавець перехристів у «Шавченко», надруковано тут вельми несправно, з силою помилок. Драгоманов слушно назвав цю книжку «шарлатанською». («Шевченко, українофіл і соціалізм»). Написано «Розриту могилу» 9 жовтня 1843 р., в Березані.

«Богдане». — Хмельницький. Поет вперше тут висловлює свою думку про Переяслав і діло Хмельницького, до якого вертатиметься в інших творах.

Постаті Богдана Хмельницького, що був головним творцем Переяславської угоди, Шевченко присвятив чимало уваги в своїх поетичних творах: «Розрита могила», «Великий льох», «Чигирин», «Суботів»... Усі ці вірші, як читач може зауважити, не викликають жодного сумніву щодо обурення, з яким Шевченко ставився до сумнозвісної злуки України з Москвою.

«Німоти». — Катерина II закликала на Україну німців-колоністів і повіддавала їм найкращу землю.

«Могили мої». — Як і всі романтики, Шевченко кохався в «могилах», як єдиних свідках слави України. Розкопи, що їх раз-у-раз робили урядові чинники, мали, очевидячки, чисто археологічний характер.

«Перевертні». — Зрусифіковане українське панство.

«СУБОТІВ»

Ця поезія є немов доповнення до «Великого Льоху». Уперше її надруковано в «Основі», 1862 р., але не повно. Написано «Суботів» 21 жовтня 1845 року, в Мар'їнському.

«Церква Богданова». — Суботівську церкву, що й досі стоїть, збудував гетьман Хмельницький. Для поета, вона — «церква-домовина», бо в ній Хмельницький ніби поховав волю України, коли прийняв царську протекцію.

«Байстрюки Єкатери́ни». — Зруйнувавши Січ, цариця Катерина пороздавала багато запорозької землі своїм коханцям та дітям, що їх мала від різних полюбовників.

«Зіновію». — Друге ім'я Богдана Хмельницького.

«Олексі́в». — Цар Олексій Михайлович, що його протекцію прийняв Хмельницький 1654 року.

ЧИГИРИН

Написано цю поезію 19 лютого 1844 року, в Москві.

Надруковано вперше в львівському журналі «Вечерниці» (1863 р.). Чигирин, як резиденція Хмельницького, — тут символ і свідок колишньої слави України. Михайло Семенович Щепкин (1788-1863), славнозвісний російський актор українського роду, був, як і Шевченко, кріпак з походження, що його також викуплено з кріпацтва. Крім російського репертуару, Щепкин грав часто в «Наталці Полтавці» та «Москалеві чарівнику». Щепкин і Шевченко познайомились десь на початку 1840 років і широ заприятелювали, що й пояснює присвяту «Чигирина». Крім «Чигирина», Шевченко присвятив Щепкинові ще вірш «Пустка» та поему «Неофіти».

«Руда». — Кров.

«Жидовою». — У Чигирині, як і по всіх містах Правобережної України, було багато жидів.

«Спи, гетьмане». — Мова тут про Хмельницького.

• ХОЛОДНИЙ ЯР

Написано цей твір 17 грудня 1845 року, у В'юнищах.

Поет виступає тут в обороні гайдамаків, що не були, як це вважали деякі пани та інтелігенти, звичайні розбишаки, а люди, що боролись за волю. Див., наприклад, працю Аполона Скальковського «Наїзды гайдамакъ на Западную Украину». Одеса, 1845.

«3 монастиря Мотрино́го». — Див. прим. до «Гайдамаків», стор. 454.

«3 новими ляхами». — Українськими панами.

«Лютого Нерона». — Царя Миколу I.

«Вори». — Російське; злодії.

«Пятно». — Російське; пляма.

КАВКАЗ

Надруковано «Кавказ» вперше в лятшцігській книжці 1859 р., але вже перед тим ця поезія ходила в численних списках. Поряд із поезією «Сон», ця поема одна з найсильніших політичним змістом творів поета. Написано її 18 листопада 1845 року, в Переяславі.

Яків де Бальмен, що походив із шкотсько-французького роду, був з Полтавщини, загинув на Кавказі, як була там війна. Добрий маляр, Яків де Бальмен ілюстрував рукопис Шевченкових творів.

Мотто з Єремії має звучати по-українському: «Хто дасть голові моїй воду й очам моїм джерело сліз, плачу бо день і ніч над поляглими»...

«Прометей». — В грецькій мітології напів бог, напів людина, що украв огонь з неба і дав його для людей. За те боги покарали Прометея, прикували його до кавказької скелі, де орел клював його вдень, а вночі все, що орел виклював, знову наростало.

«Не понесе». — Церковнослов'янське слово, по нашому — не опоганить.

«Пря». — Суперечка.

«Всі язики». — Всі народи.

«Милостиві Ми». — Формула, що її вживали царі в своїх «маніфестах».

«Сині гори». — Кавказькі гори.

«Чурек і сакля». — Вівсяний хліб і хата; черкеські слова.

«Од молдаванина до фіна». — Од Басарабії до Фінляндії, тобто ціла Російська Імперія.

«Благоденствує». — Добре живе.

«Цар якийсь то свині пас». — Цар Давид, що перед тим, як стати царем, був пастухом.

«Французів лаєм». — Згадки в офіційній Росії про Наполеонівську війну.

«Гішпани». — Еспанці в 16-17 в.в. полювали на

муринів в Африці, а потім перевозили їх до Америки.

«Суєслови». — Церковнослов'янське слово, по нашому — пустослови.

«Мірра». — Грецьке слово. Міррою кадять в церкві.

«Других просвітити». — Саме черкесів.

«За її ката». — За царя.

С О Н (У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ)

Написано «Сон» 8 липня 1844 р., в Петербурзі.

Вперше видрукувано окремим виданням у Львові 1865 р. (Сонъ. Поема. Видавъ Кс. Климковичъ. З печатні Ставропігійської), і передруковано уривок цього твору аж у далекому Сан-Франціско, в двотижневій газеті «Alaska Herald» (1868, I), що її заснував відомий український піонер Агапій Гончаренко.

В Росії «Сон» з'явився легально лише 1907 р., у «Кобзарі» В. Доманицького, а до того ця поезія поширювалась в рукописах і закордоном. Це перший значний твір Шевченка, в якому поет яскраво висловив свої політичні й соціальні погляди. Ця поезія знайдена в Шевченка в рукопису під час арешту, властиво й заважила на долі поета, якого покарали куди гірше, ніж його приятелів з «Кирило-Методіївського Братства». Жандарми побачили в творі Шевченка «бунтарські думки... пасквіль проти государя імператора й взагалі росіян».

Євангельське мотто по-українському буде: «Дух правди, що його світ не може прийняти, бо не бачить його, ані знає його».

«Отечество». — Батьківщина. Шевченко вживає не раз це слово з іронією, маючи на увазі, очевидно, офіційну Росію й перевертнів з українського панства.

«Подушне». — Податок від душі, від кожної особи, що його платили в колишній Росії.

«Душі пропиває». — Душі кріпаків,

«Туман, туман та пустота». — Сибір.

«Неситому». — Цареві. Копальні золота на Сибіру, в яких працювали каторжани, були приватною власністю царів.

«Штемпований». — Таврований. Тут все Шевченко має на увазі карних злочинців.

«Штепом увінчаний». — Політичний злочинець.

«О, не ховай, брате». — Поет звертається тут до політичного злочинця.

«На багнищі город мріє». — Мова тут про Петербург.

«Сам». — Цар.

«З цинковими гудзиками». — Урядовець. Шевченко в особі цього урядовця змалював тип «землячка», що робить «кар'єру» в Росії й намагався завжди говорити, хоч і зле, російською мовою.

«Полтінкою». — 50 копійок.

«На квиток повірив». — Повірив на слово двірським поетам («віршомазам»), що порівнювали царю з богинею.

«Нових петлицях». — Військових відзнаках, що в них Микола I дуже кохався.

«За батюшку». — За царя.

«З калюжі такої». — Цар Петро збудував ціною великих людських жертв, що серед них найбільшу кількість складали українські козаки, свою столицю, де були колись багна.

«Твердиня й дзвіниця». — Петропавлівська фортеця з церквою Петра й Павла, в якій був замкнений наказний гетьман Полуботок з товариством (1724-1725), декабристи (1825), кирило-методіївці Костомаров і Гулак (1847), Чернишевський та Писарев у 60-х роках та багато інших революціонерів.

«Кінь летить». — Це відомий пам'ятник цареві Петрові Першому в Петербурзі, що його виконав Фальконе, славний французький різьбар (1716-1791).

«Се той Первий». — Шевченко завжди ставився до царя Петра Великого з ненавистю, як до гнобителя України, ката запорожців після Полтави й автора «каналської роботи». (Див. також поезії «Великий Лях», «Іржавець», «Осії глава XIV»).

Без сумніву, Шевченко в поглядах на царя Петра засвоїв дух народньої поезії та знову таки тієї самої «Історії Русів». Художник Микешин оповідає в своїх споминах, що коли Шевченко приходив у його робітню й бачив проект пам'ятника тисячоліття Росії (Микешин був автором цього пам'ятника в Новгороді), де була статуя Петра, наш поет звертався з промовою до зображення царя. «Багато, — пише Микешин, — було в його промові перебільшення й жовчі, але суперечатись з ним в такі хвилини було неможливо... (Див. спомини Микешина про Шевченка в празькому «Кобзарі», т. II, 1876, стор. XX).

«Вторая доконала». — Російська цариця Катерина II (1762-1796), до якої Шевченко ставився з такою ж ненавистю, як і до її попередника, царя Петра. Шевченко оцінив, як слід, українську політику Катерини, що в цьому питанні дійсно йшла слідами Петра I та знищила гетьманство 1764 р., зруйнувала остаточно Січ (1775 р.), та пороздарила своїм численним коханцям українські землі вкупі з кріпацькими душами. («Байстрюки Катерини сараною сіли», поезія «Суботів»; «Лютий ворог України, голодна вовчиця», поезія «Великий Лях»).

«Із Глухова». — Столиці гетьманської України після Мазепиного повстання й руїни Батурина.

«На лінію». — Починаючи від 1705 року козаків висилали на північ копати канали («каналська робота»), засипувати болота під Петербург, що його й збудовано в значній мірі працею українців, та взагалі на різні тяжкі роботи. Московські урядовці, що завідували цими роботами, знущались у всякий спосіб з козаків, з яких велика частина гинула на півночі, а ті, що вертались додому, були голі та босі. За документальними відомостями за роки 1721-1725 згинувло на Ладозькому каналі, на Волзі й аж на Кавказі 25.000 козаків.

«Наказним гетьманом». — Мова йде тут про Павла Леонтьовича Полуботка, чернігівського полковника й наказного по смерті Скоропадського (1722)

гетьмана. Оборонець козацької автономії, Полуботок розпочав боротьбу з «Малоросійською колегією», що її зробив цар Петро I найвищим урядом України. Його викликали до Петербургу й кинули до льохів Петропавлівської фортеці, де Полуботок і помер 1724 року, 18 грудня, за місяць з днями до смерти царя Петра. Академік М. Василенко, що останній з істориків займався Полуботком («Україна», 1925, VI), справедливо зауважив, що, не зважаючи на особисті вади й класовий егоїзм Полуботка, він, беручи на увагу історичну перспективу, був за справжнього оборонця української автономії. Отже не дивно, що старшинська верства, вважаючи Полуботка за свого речника, зробила з нього свого героя, оточила його постать легендами, вигадала промову, з якою, мовляв, Полуботок виступив проти царя, й т. ін.

«Мусянжовим. — Бронзовим.

«І ми сковані з тобою». — Козаки, що згинули, будуючи Петербург.

«Сенат». — Найвища установа, що доглядала за адміністрацією та судівництвом у старій Росії.

«По-німецьки». — Взагалі по-чужому.

«В німецьких теплищах». — Шевченко глузує з великого німецького впливу, що був за Миколи I.

«Бездітна». — Бо її діти на чужині.

«Ведмідь». — Цар.

ЮРОДИВИЙ

Частина нескінченої поеми. Знайдено її в копії Л. Жемчужникова. Написано 1857 року, в Нижньому-Новгороді.

«Фельдфебеля-царя». — Миколи Першого.

«Капрал Гаврилович Безрукий». — Дмитро Гаврилович Бібіков (1792-1870); в Бородинському бою йому відірвало руку. 1837 р. був призначений на посаду генерал-губернатора Правобережної України, або, як казали тоді адміністративною мовою, «Юго-Западного края». На цій посаді, маючи на меті «Сліяніє Западного края съ древнимъ отечествомъ природныхъ жителей», Бібіков розпочав рі-

щучу й немилосердну обрусительну політику, що тривала в Україні аж до 1917 р. Був це типовий для Миколаївських часів сатрап, сваволець і деспот, що його заставував для історії Герцен, назвавши російську мову в Україні «языкомъ николаевскимъ, котораго Кирилль и Мефодій—Бибииковъ и Семашко». (Великий російський публіцист має на увазі Йосифа Сіماشка, греко-католицького єпископа, родом з Київщини, що 1839 року був один із головних діячів прилучення українських і білоруських греко-католиків до православ'я). Блискуча характеристика Бібікова, що її поет подає тут, цілком відповідає поглядів історії на цього видатного Миколаївського адміністратора. Як видно з Шевченкового щоденника (19 липня 1857 р.), цей Бібіков навіть приснився поетові на засланні.

«Долгорукий». — Князь Микола Долгорукий († 1847), від 1839 р. харківський генерал-губернатор, тобто головний управитель Лівобережної України. Також типовий Миколаївський сатрап. «П'яний Долгорукий» відповідає тому, що писав про останнього один сучасник: «Він (Долгорукий) любив тільки добре поїсти, був не від того, щоб і випити. (Д. Багалій і Д. Міллер. Історія города Харькова. Харків. 1912. II. 188).

«Благосклонні перебували». — Формула царської прихильності.

«Вашінгтон». — Джордж Вашингтон (1732-1799), засновник і національний герой Сполучених Держав Америки.

«Полян, дулібів і древлян». — Назви стародавніх українських племен, що жили на Київщині, Волині й Чернігівщині.

«Прафосам». — Шахраям, негідникам.

«Що в морду затопив капрала». — Всесильним управителем канцелярії Бібікова був Микола Писарев, відомий хабарник, що, на чолі Київської «таємної комісії задля відкриття таємних товариств», ліквідував низку революційних гуртків, між іншими «Конарщизну» й Кирило-Методіївське Братство.

1848 р. Писарева було призначено на губернатора у Петрозаводськ, де якийсь його підлеглий урядовець, в церкві, прилюдно, дав йому поличника. Хоч Шевченко правильно занотував цю подію в своєму щоденнику 19 липня 1857 р. (тут помилка поета — «Вологда», замість Петрозаводська), але в поемі «Юродивий», як видно з тексту, поет подію, що трапилася в Петрозаводській церкві, переніс до Києва, замінивши Писарева Бібіковим.

«Бивий». — Колишній.

«Як на собаці».. — Дальші три рядки в рукописі закреслено.

«Сарданапал». — Останній асирійський цар, початок VII віку перед Р. Хр. Спалив себе, коли вибухло народне повстання проти нього.

«Смітничок Миколи». — Петербург.

«Кіоті». — Кивоті.

«Байкал». — Байкальське озеро в Південному Сибірі, куди були заслані декабристи, російські й українські революціонери, що повстали 14 грудня 1825 року проти нового царя, Миколи I, в Петербурзі. Одночасно «Південне Товариство» декабристів розпочало повстання в Україні (похід на Житомир Чернігівського полку, що його очолював Сергій Муравйов-Апостол). П'ятьох головних провідників руху в Петербурзі й в Україні повішено було, а інших заслано на Сибір. Шевченко все ставився в глибокою пошаною до декабристів.

НЕ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, ТІЄІ СЛАВИ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

ЧИ МИ ЩЕ ЗИДЕМОСЯ ЗНОВУ

Написано 1847 року, у в'язниці III відділу.

Поет звертається тут до своїх товаришів по в'язниці, «братчиків».

М. І. КОСТОМАРОВУ

Микола Іванович Костомаров (1817-1885), історик України, приятелював з Шевченком і був одним із організаторів «Кирило-Методіївського Братства». Під час слідства, Шевченко з Костомаровим сидів у в'язниці III відділу (а не в Петропавлівській форте-

ці, як ми написали в нашій передмові на стор. 10, за «Кобзарем» І. Айзенштока та М. Плевака, видання Інституту Тараса Шевченка в Києві, 1932 р., стор. 159. Одного разу, Шевченко побачив із-за ґрат матір Костомарова, й написав цей вірш.

«Часових». — Вартових.

КОСАР

Написано 30 травня 1847 року, у в'язниці III відділу.

В НЕВОЛІ, В САМОТІ НЕМАЄ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

N. N.

(СОНЦЕ ЗАХОДИТЬ, ГОРИ ЧОРНІЮТЬ)

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

Цей вірш належить до збірки віршів, що їх написав Тарас Шевченко у в'язниці III відділу. Ця збірка з 13 віршів називалася «Моїм союзникам». Вона і була присвячена товаришам з Кирило-Методіївського Братства, що так само були ув'язнені. Літери N. N. тут, як і в інших віршах, не означають якоїсь особистої, окремої присвяти.

НЕ ГРІЄ СОНЦЕ НА ЧУЖИНІ

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

САМОМУ ЧУДНО! А ДЕ Ж ДІТИСЬ?

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

А. О. КОЗАЧКОВСЬКОМУ

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

Андрій Осипович Козачковський, що був за мікаря в Духовній семінарії в Переяславі, приятелював з поетом. Вперше видрукувано в «Основі» (1862 р.).

«Сковороду». — Григорій Савич Сковорода (1722-1794), український філософ містик, вихованець Київської Академії, мандрував по Слобожанщині, де проповідував свої ідеї серед панства й селян. Написав також низку пісень-псалмів, широко розповсюджених на Україні. Малий Шевченко спи-

сував ті пісні у свій зошит, вкупі з колядками («Три царіє со дари»).

«Гали». — Кучугури в Киргизьких степах.

«Зорю б'ють». — Б'ють у барабан, щоб прокидались салдати.

«На позорище». — На посміховище.

ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ! ВИ МОЇ ЄДИНІ!

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

Друковано вперше в «Кобзарі» 1867 р. В Орській фортеці (тепер повітове місто), 227 верстов на південний схід від Оренбургу, стояв «Оренбургскій артиллерійскій батальонъ № 5», куди й прислали служити «рядового Шевченка». Поет перебув тут 1 рік і 3 місяці.

ТО ТАК І Я ТЕПЕР ПИШУ

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

ТА НЕ ДАЙ, ГОСПОДИ, НІКОМУ

Написано в Орській фортеці, 1848 року.

І НЕБО НЕВМИТЕ, І ЗАСПАНІ ХВИЛІ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

ОЙ ГЛЯНУ Я, ПОДИВЛЮСЯ

Написано в Орській фортеці, 1848 року.

ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА ПЛИВЕ

Написано в Кос-Аралі, 1849 року.

БУВАЄ, В НЕВОЛІ ІНОДІ ЗГАДАЮ

Написано 1850 року, в Оренбурзі.

«Третій Сигизмунд». — Польський король (1587-1632). Шевченко знову, як у вірші «Ляхам», слідами «Історії Русів», бачить все лихо для українців в Польщі від релігійних переслідувань. (Див. стор. 455, 466).

ВАРНАК

Написано в Орській фортеці, 1848 року.

«Варнак». — Таврований каторжник, що втік з каторги.

«Єлек». — Річка між Оренбургом і Уральськом.

«Іква». — Річка на Волині.

«Бахур». — Розпусник.

«У Ключальну неділю». — На Зелені свята.

«Рудою». — Кров'ю.

І ВИРІС Я НА ЧУЖИНІ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

N. N.

(О, ДУМИ МОЇ! О, СЛАВО ЗЛАЯ!)

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

«Нерон». — Римський цісар (I вік по Хр.), відомий своїми жорстокими переслідуваннями християн.

«Сарданапал». — Останній асирійський цар (668-626 до Хр.).

«Ірод». — Жорстокий юдейський цар; за нього народився Ісус Христос.

«Грека доброго». — Філософа Сократа.

«Ой гаю, гаю». — Відома пісня: «Ой гаю мій, гаю, та густий, не прогляну».

ДОБРО, У КОГО Є ГОСПОДА

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

«Дар'ю». — Річка Сир-Дар'я, що впадає в Аральське озеро.

«Ватага». — Рибальський зимовник. Мова йде тут про місце, де осіла наукова експедиція лейтенанта Бутакова, що мала завдання провести опис берегів Аральського озера. Шевченко як маляр, належав до тієї експедиції.

І ЗНОВ МЕНІ

НЕ ПРИВЕЗЛА НІЧОГО ПОШТА З УКРАЇНИ

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

ХІБА САМОМУ НАПИСАТЬ

Написано в Кос-Аралі, 1849 року.

Г. З.

(НЕМАЄ ГІРШЕ, ЯК В НЕВОЛІ)

Написано 1848 року, в Кос-Аралі.

«Г. З.». — Ганна Іванівна Закревська, молоденька дружина діди́ча Платона Закревського. «Ганна врод-

ливая», як називав її поет. Шевченко був нещасливо закоханий в ній; при кінці 1843 року він змалював її портрет, що зберігався в Полтавському музеї.

МЕНИ ОДНАКОВО

Написано 1847 року, у в'язниці III відділу.

Вперше видрукувано в Львівській «Меті», 1863 р., Ч. 4. (грудень).

«На нашій — не своїй землі». — Хоч Україна й наша, але ж вона не наша власність, бо господарюють в ній росіяни, поляки, а якщо й наші пани, то зросійщені або спольщені.

ЗАРОСЛИ ШЛЯХИ ТЕРНАМИ

Написано в Кос-Аралі, 1849 року.

N. N.

(ЗГАДАЙТЕ, БРАТІЯ МОЯ)

Написано 1847 року, в Орській фортеці.

Вперше видрукувано в «Основі» (1862 р.).

«Його». — Мабуть, студента провокатора Петрова, що доніс на членів Кирило-Методіївського Братства.

ЯКБИ ВИ ЗНАЛИ, ПАНИЧІ

Написано в Оренбурзі, 1850 року.

«Елегія». — Ліричний вірш, перейнятий сумним настроєм.

«Хула». — Зневага.

N. N.

(МЕНИ ТРИНАДЦЯТИЯ МИНАЛО)

Вперше видрукувано в «Кобзарі», 1867 року.

МИ ВКУПОЧЦІ КОЛИСЬ РОСЛИ

Написано в Кос-Аралі, 1849 року.

«Сатурн». — Римський бог часу.

СЕСТРИ

(МИНАЮЧИ УБОГІ СЕЛА)

У цьому вірші, написаному 20 липня 1859 року, в Черкасах, Шевченко звертається до своєї сестри, Ярини, яку він відвідав улітку 1859 року.

НЕ ЗАВИДУЙ БАГАТОМУ

Написано в Миргороді, 4 жовтня 1845 року.

Л.

(ПОСТАВЛЮ ХАТУ І КІМНАТУ)

Вірш присвячений Ликері Полусмаківній.

Ликера Полусмаківна, українка, селянка, служила в Петербурзі за покоївку. Шевченко закохався в ній і хотів одружитись. (Вона жила ще 1914 р. і навідувалась до Шевченкової могили. Померла 1917 р. в Каневі). Поетові знайомі уживали всіх заходів, щоб не допустити до цього шлюбу, бо Ликеря, мовляв, була йому не до пари.

Написано цей вірш 27 вересня 1860 року, в Петербурзі.

МИНУЛИ ЛІТА МОЛОДІ

Написано в Петербурзі, 18 жовтня 1860 року.

N. N.

(ОГНІ ГОРЯТЬ, МУЗИКА ГРАЄ)

Написано в Оренбурзі, 1850 року.

НЕ НАРІКАЮ Я НА БОГА

Написано в Петербурзі, 5 жовтня 1860 року.

ДОЛЯ

(ТИ НЕ ЛУКАВИЛА ЗО МНОЮ)

Написано 9 лютого 1858 року, в Нижньому Новгороді.

МОЛИТВИ

Написано в Петербурзі, 24, 25, 27, 31 травня 1860 року.

«Дукачі і таляри». — Золоті й срібні гроші.

«Соблюли». — Церковнослов'янське: зберегли.

«Доброзиждущим». — Церковнослов'янське: тим, що добре будують.

«Долгоденствіє». — Церковнослов'янське: довге життя.

Я НЕ НЕЗДУЖАЮ, НІВРОКУ

Написано в Петербурзі, 22 листопада 1858 року.

О, ЛЮДИ, ЛЮДИ, НЕБОРАКИ!

Написано в Петербурзі, 3 листопада 1860 року.

ПОДРАЖАНІЄ ХІ ПСАЛМУ

Написано 15 лютого 1859 року, в Петербурзі.

«Подражаніє». — Рос., — наслідування.

«Велеречивий». — Красномовний.

«Суєта». — Марність.

МАРКУ ВОВЧКУ

(НЕДАВНО Я ПОЗА УРАЛОМ)

Написано в Петербурзі, 17 лютого 1859 року. Щодо присвяти «На пам'ять 24 січня 1859», то це, мабуть, день, коли Шевченко познайомився з Марком Вовчком. Див. примітку до поезії «Сон» (На павшині пшеницю жала), стор. 465.

ОСІ, ГЛАВА ХІV

Написано в Петербурзі, 25 грудня 1859 року.

«За Богдана». — За Богдана Хмельницького.

«Незримо». — Церковнослов'янське: ніхто не бачитиме.

«І рек». — Церковнослов'янське: сказав.

«Потреблю». — Церковнослов'янське: знищу.

«Оперені». — Дорослі.

«Да зрит». — Церковнослов'янське: нехай бачить.

«Зрище». — Видовище.

«Чертог». — Церковнослов'янське: горниця, палац.

БУВАЛИ ВОЙНИ Й ВІСЬКОВІІ СВАРИ

Написано в Петербурзі, 26 листопада 1860 року.

«Галаган». — Полковник Гнат Галаган. (Див. стор. 443).

«Кислі». — Адам Кисіль (1600-1653), український православний магнат, київський воєвода, польський сенатор, що під час Хмельниччини стояв по боці Польщі й виступав кілька разів, як ініціатор угод Хмельницького й польського урядів.

«Кочубеї-Ногаї». — Генеральний суддя Василь

Кочубей (татарського роду, тому в Шевченка «Ногаї»). Посварившись з Мазепою й утаємничений в його пляни, подав 1708 р. донос цареві на Мазепу, що останній зноситься з ворогами царя.

Шевченко вживає всі ці прізвища в множині, бо вони в нього типи українських перевертнів, а таких було багато в українській історії.

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОДЖЕНИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЕЄ ПОСЛАННЯ

Це «Послання» належить до низки політичних творів поета. Шевченко, побувавши в Україні, зрозумів, що не лише самі царі, як він це твердив у своїх попередніх творах, винні в занепаді України. Помагали царям у цій ганебній праці не раз і деякі з українських панів, що покинули свій закріпачений нарід задля маєтків і царських «чинів». Ось до цього українського панства й звертається поет, що загрожує їм всенароднім повстанням, якщо не схаменуться. Очевидячки, що довелось поетові тут також тверезіше розглянути минуле України, її гетьманів та їх діяльність. Написано «Послання» 14 грудня 1845 року, у В'юнищах.

Видрукувана вперше в ляйпцігському виданні, що його ми не раз вже згадували, ця поема в Росії появлялася з чималими цензурними пропусками. Епіграф до «Послання» в українській мові має виглядати: «Коли хто каже, що любить Бога, брата ж свого ненавидить, то це брехня».

«А ви претесея на чужину». — Ті українські пани, що мандрували закордон і, повернувши на батьківщину, любили при кожній нагоді базікати про «волю й братерство», а в той же час поводитись з своїми кріпаками, як з бидлом.

«Де ви поросли». — На чужині.

«Премудрих немудрі одурять». — Нарід засудить панів.

«Узлуватий». — Мудрий. Поет осміює панів, що захоплювались німецькою філософією, лише поверхово пізнавши її.

«Тамерлан». — Монгольський ватажок (1336-1405), що завоював багато країн в Азії й загрожував Москві.

«Золотого Тамерлана». — Бо останній був за голову так зв. Золотої орди.

«Німець скаже: Ви слов'яни». — Йоган Гердер (1744-1803), німецький філософ і етнограф, що своїми працями багато причинився до національного відродження слов'янських народів.

Ян Коллар (1793-1852), чеський поет словацького роду, етнограф, публіцист, ідеолог слов'янського відродження, мав великий вплив на духовий розвиток російської й української інтелігенції.

Вацлав Ганка (1791-1861), чеський поет і філолог, один із «будителів» чеського відродження; на Україні твори Ганки були добре відомі. Про зносини Ганки з сучасними йому українцями див. В. Францов: «Письма къ Вячеславу Ганкѣ изъ славянскихъ земель». Варшава. 1905.

«Як німець покаже». — Поет має на увазі німецьких вчених, що займались слов'янським минулим.

«Брути і Коклеси». — Герої римської історії, прихильники республіки.

«Прочитайте знову». — Історію Гетьманщини.

«Титло». — Знак, що ним скорочуються слова в церковнослов'янській мові.

«Братство». — Запорозька Січ.

«Синопом, Трапезунтом». — Згадка про запорозькі походи 17 віку на турецькі міста Малої Азії.

«Польща впала». — Знищення польської держави відбулось майже одночасно з кінцем автономії Гетьманщини.

ЗАПОВІТ

Цей вірш написаний був 25 грудня 1845 р., в Переяславі, під час тяжкої недуги поета. Надруковано «Заповіт» уперше в ляйпцігському виданні 1859 р., в Росії до революції середина й кінець поезії випускались. «Заповіт» для українців став ніби за національний гімн.

АБЕТКОВИЙ ПОКАЗНИК ТВОРІВ.

Вандуристе, орле сизий! (Маркевичу М.)	47
Буває, в неволі іноді згадаю	368
Бували війни й військовії свари	422
Великий льох	288
Варнак	373
Веселе сонечко ховалось (М. І. Костомарову)	351
Вечір (Садок вишневий коло хати)	279
Вітре буйний, вітре буйний! (Думка)	192
Вітер з гаєм розмовляє	183
В неволі, в самоті немає	353
Гайдамаки	77
Гамалія	54
Г. З. (Немає гірше, як в неволі)	386
Гоголю М. (За думою дума роєм вилітає)	48
Давно се діялось колись (Титарівна)	235
Давно те діялось! (А. О. Козачковському)	357
Дівичії ночі	206
Добро, у кого є господа	382
Доля (Ти не лукавила зо мною)	408
До Основ'яненка	39
Думи мої, думи мої! Ви мої єдині!	363
Думи мої, думи мої, лихо мені з вами	31
Думка (Вітре буйний, вітре буйний!)	192
Думка (Нащо мені чорні брови?)	204
Думка (Тяжко, важко в світі жити)	185
Єретик або Іван Гус	165
За байраком байрак	285
За думою дума роєм вилітає (М. Гоголю)	48
Заповіт	432
Заросли шляхи тернами	390
За сонцем хмаронька пливе	367
Заступила чорна хмара	64
Згадайте, братія моя (N. N.)	392
І багата я, і вродлива я	243

Іван Підкова	51
І виріс я на чужині	379
Із-за гаю сонце сходить	216
І знов мені не привезла нічого пошта з України	383
І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнє послання	423
І небо невмите, і заспані хвилі	365
Іржавець	67
Кавказ	319
Катерина	249
Козачковському А. О. (Давно те діялось!) ..	357
Косар	352
Костомарову М. І. (Веселе сонечко ховалось).	351
Л. (Поставлю хату і кімнату)	404
Ляхам (Ще як були ми козаками)	178
Маркевичу М. (Бандуристе, орле сизий)	47
Марку Вовчку (Недавно я поза Уралом)	416
Мені однаково	388
Мені тринадцятий минало (N. N.)	398
Ми вкупочці колись росли	400
Минають дні, минають ночі	181
Минаючи убогі села (Сестрі)	402
Минули літа молодії	405
Мій Боже, милий, як то мало (Подражаніє XI псалму)	416
Молитви	411
N. N. (Згадайте, братія моя)	392
N. N. (Мені тринадцятий минало)	398
N. N. (Огні горять, музика грає)	406
N. N. (О, думи мої! О, славо злая!)	381
N. N. (Сонце заходить, гори чорніють)	354
На Великдень, на соломі	273
На вічну пам'ять Котляревському	35
Наймичка	217
На павщині пшеницю жала (Сон)	274
Нащо мені женитися	189
Нащо мені чорні брови? (Думка)	204
Не вернувся із походу гусарин москаль	248
Не гріє сонце на чужині	355

Недавно я поза Уралом (Марку Вовчку)	418
Не для людей, тієї слави	349
Не завидуй багатому	403
Немає гірше, як в неволі	386
Не нарікаю я на Бога	407
Не так тії вороги	184
Не хочу я женитися	190
Огні горять, музика грає (N. N.)	406
О, думи мої! О, славо злая! (N. N.)	381
Ой виострю товариша	276
Ой гляну я, подивлюся	366
Ой крикнули сірі гуси	200
Ой, не п'ються пива, меди	202
Ой одна я, одна	205
Ой по горі ромен цвіте (Черненку Федору Івановичу)	188
Ой три шляхи широкії	187
Ой чого ти почорніло	287
О, люди, люди, небораки!	415
Осії, глава XIV (Подражаніє)	419
Перебендя	43
Подражаніє XI псалму (Мій Боже, милий, як то мало)	416
Полюбилася я, одружилася я	245
Породила мене мати	244
Поставлю хату і кімнату (Л.)	404
По улиці вітер віє	275
Рано вранці новобранці	246
Розрита могила	307
Садок вишневий коло хати (Вечір)	279
Самому чудно. А де ж дітись?	356
Сестрі (Минаючи убогі села)	402
Сон (На панщині пшеницю жала) ..	274
Сон (У всякого своя доля)	325
Сонце заходить, гори чорніють (N. N.)	354
Суботів	309
Та не дай, Господи, нікому	365
Тарасова ніч	280
Тече вода в сине море	182
Тече вода з-під явора	215
Титарівна (Давно се діялось колись)	235

То так і я тепер пишу	364
Тяжко, важко в світі жити (Думка)	185
У всякого своя доля (Сон)	325
У неділеньку у святую	61
У неділю та ранесенько	203
У тієї Катерини	197
Утоплена	208
Хіба самому написати	384
Холодний яр	314
Хустина	194
Черненку Федору Івановичу (Ой по горі ромен цвіте)	188
Чернець	71
Чигирин (Чигрине, Чигрине! Все на світі гине).	311
Чи ми ще зійдемося знову	350
Швачка	75
Ще як були ми козаками (Ляхам)	178
Юродивий	344
Якби ви знали, паничі	395
Я не нездужаю, нівроку	414

ПОЯСНЕННЯ ДО МАЛЮНКІВ

Кінцівки цього паризького видання взяті з статті К. Студинського про «Ілюстрований «Кобзар» Т. Шевченка, за 1844 р.». Цей «Кобзар», писаний латинкою, й досі не був виданий. («Стара Україна», Львів, 1925, 3-4) і з «Шевченківського Збірника», від редакцією П. Филиповича. Київ. 1924.

Стор. 46. — Заставка до Перебенді. Намалював Михайло Башилов (1821-1870), маляр, що зробив 1842 р. портрет Квітки-Основ'яненка та малюнок «Козак Климовський» («Молодик», за 1843 р.).

Стор. 60. — Малюнок Якова де Бальмена (1813-1845); див. про нього стор. 474.

Стор. 70. — Малюнок Я. де Бальмена.

Стор. 286. — Малюнок Я. де Бальмена

Стор. 287. — Малюнок М. Башилова.

Стор. 431. — Кінцівка Я. де Бальмена.

ПОКАЗНИК ВЛАСНИХ ІМЕН.

- Айзеншток І. 20, 481.
 Антонович В. 449, 463.
 Артемовський П. 26, 27.
 Аттила 173, 460.
 Багалій Д. 479.
 Бальмен Я. 319, 324, 474.
 Баторій С. 86, 438, 451.
 Бенедикт ХІІІ 459.
 Белінський В. 26.
 Бібіков Д. 478, 479, 480.
 Білозерський В. 15.
 Богдан, див. Хмельницький.
 Богдась (син Марковички) 465.
 Богун І. 115, 116, 454.
 Бодянський О. 438, 439, 458.
 Бондаренко І. 445.
 Борнс (Бернс) Р. 25, 27.
 Брут 427, 428, 488.
 Брюлов К. 8, 450.
 Бут Павло, див. Павлюк.
 Бутаков О. 484.
 Вальтер-Скотт 25, 27.
 Василенко М. 478.
 Вашингтон Дж. 344, 479.
 Вашкевич Г. 18.
 Венеціанов О. 8, 450.
 Вергілій 435.
 Вовчок Марко 18, 274, 418, 465, 486.
 Вячеслав (король) 173, 460.
 Галаган Г. 422, 443, 486.
 Ганка В. 427, 488.
 Ганна (цариця) 443.
 Генрих Валюа (король) 451.
 Гердер Й. 488.
 Герцен О. 479.
 Г. З., див. Закревська Г.
 Гоголь М. 25, 48, 437, 438, 439.
 Головатий А. 106, 436, 453, 457.
 Гонта І. 106, 118, 122, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 148, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 299, 300, 315, 446, 448, 449, 456, 471.
 Гончаренко А. 475.
 Гордіенко К. 67, 442.
 Грабовський П. 27.
 Граб'янка 438, 466.
 Гребінка Є. 8, 43, 436, 439.
 Грибоедов О. 23.
 Григорій ХІІ. 459.
 Григорович В. 8, 77, 450, 451.
 Гулак М. 476.
 Гурко С., див. Палій С.
 Гус Ян 167, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 457, 458, 459, 460.
 Давид (цар) 474.

- Данте Алігєрі 68, 443.
 Долгорукий М. 344, 479.
 Доманицький В. 18, 20,
 21, 463, 468, 475.
 Домбровський Ян 452.
 Дорошенко В. 19.
 Дорошенко П. (гетьман)
 64, 65, 66, 441, 442,
 452, 462, 467.
 Драгоманов М. 18, 21,
 437, 439, 472.
 Енгельгардт В. 7, 8, 464.
 Еней 38, 435.
 Єфремов С. 20, 23.
 Жемчужников Л. 478.
 Жигмонт (цїсар) 459,
 460.
 Жїжка Ян 177, 460.
 Жолкевський С. 467.
 Жуковський В. 8, 249,
 450, 464.
 Закревська Г. 386, 483.
 Закревський П. 483.
 Залеський Б. 461.
 Залїзняк Максим 106, 108,
 109, 110, 111, 118,
 122, 124, 126, 128,
 133, 134, 135, 137,
 140, 143, 147, 149,
 150, 152, 154, 158,
 160, 315, 446, 448,
 449, 452, 453.
 Значко - Яворський М.
 454.
 Іван IV, Лютий (цар),
 228, 470.
 Іван XXIII (Папа), 459,
 460.
 Івонї 438.
 Іезекїїл (пророк), 166,
 458.
 Ірод 381, 483.
 Каїн 381.
 Карамзін М. 296, 470.
 Карло XII 442, 443, 468,
 470.
 Караджіч Вук 26, 27.
 Катерина II 292, 310, 437,
 449, 451, 452, 453,
 457, 466, 469, 471,
 472, 473, 477.
 Квітка Г., див. Основ'я-
 ненко.
 Кисіль А. 422, 486.
 Климович Кс. 475.
 Кожанчиков Д. 465.
 Козачковський А. 357,
 481.
 Коклес 427, 488.
 Коллар Ян 427, 488.
 Конашевич (Сагайдач-
 ний) П. 115, 440, 454,
 Конєцпольський С. 282,
 466.
 Кониський Ю., 438.
 Корф М. 295, 469.
 Костомаров М. 10, 14,
 18, 351, 476, 480, 481.
 Котляревський І. 27, 35,
 37, 435.
 Кочубей В. 422, 486,
 487.
 Кравченко П., див. На-
 ливайко.
 Куанї (Cognu) (маркі-
 за), 469.
 Куліш П. 10, 14, 21, 71,
 436, 444, 463.
 Куракін О. 435.
 Курочкін В. 15.

- Л., див. Ликеря Полу-
смаківна.
Лазаревський М. 11.
Левченко 76, 445.
Ликеря Полусмаківна
404, 485.
Лобода Г. 62, 441, 467.
Лупул 453, 471.
Лютер Мартин 460.
- Мазепа 67, 442, 443, 444,
468, 470, 477, 487.
Максимович М. 439, 457.
Маркевич М. 47, 437.
Марковичка М., див.
Вовчок Марко.
Мартин V (Папа) 459.
Мартос П. 280, 466.
Мацкевич (священик) 16.
Мелхисидек, див. Знач-
ко-Яворський.
Меншиков О. 468.
Микешин М. 477.
Микола I 11, 18, 346, 360,
414, 469, 470, 471, 474,
476, 478, 480.
Міллер Д. 479.
Могила П. 444.
Муравйов - Апостол С.
480.
- Наливайко С. 63, 282,
441, 466, 467.
Нерон 315, 381, 483.
Ніс I. 443.
Новицький М. 20, 23.
- Огоновський О., 18.
Олександр II (цар), 11.
Олексій (цар) 310, 473.
Орлик П., 442.
- Основ'яненко 25, 39,
435, 436.
Остриця Я., 454.
- Павлюга, див. Павлюк.
Павлюк 282, 441, 467.
Палій С., 73, 75, 76, 442,
443, 444, 445.
Парпура М., 435.
Пац М., 87, 139, 451, 456.
Петро I 67, 70, 298, 437,
443, 448, 470, 476, 477,
478.
Петров О., 10, 484.
Писарев Д., 476.
Писарев М., 479, 480.
Підкова I., 60, 438, 439.
Плевако М., 20, 481.
Полевой М., 27.
Полетика В., 438.
Полуботок П., 297, 470,
476, 477, 478.
Понятовський С., 86, 448,
451, 469.
Потоцький С., 448.
Пулавський Ю., 87, 451.
Пушкін О., 436, 437, 472.
- Розанда 471.
Розумовський К., 466.
Романчук Ю., 18.
Ромодан, див. Ромода-
новський.
Ромодановський Г., 64,
66, 441, 442.
Ростовський Д., 66, 442.
- Сагайдачний, див. Копа-
шевич.
Самойлович I., 64, 441.
Сарданапал 345, 381,
483.

Сегюр Л., 469.
 Семашко, див. Сімашко.
 Семеренко П., 18.
 Сигизмунд III 369, 482.
 Сімашко Й., 479.
 Скальковський А., 473.
 Сковорода Г., 25, 27,
 357, 481.
 Скоропадський І. (геть-
 ман), 443, 477.
 Собеський Ян. 86, 451.
 Сократ 381, 483.
 Сошенко І. 8.
 Срезневський І., 439.
 Стороженко М., 23.

Тамерлан 426, 488.
 Тарновський В., 23.
 Тиміш (Хмельницький)
 65, 442, 453, 471.
 Толстой Ф., 11.
 Томиленко В., 441.
 Тополя К., 26.
 Трясило Тарас 116, 282,
 284, 454, 466, 467.
 Тупталенко Д., див. Ро-
 стовський Д.

Українка Леся 27.

Фальконе М., 476.
 Федоренко, див. Богун І.
 Федорович, див. Тряси-
 ло Тарас.

Франко І., 27.
 Францов В., 488.

Хмельницький Богдан -
 Зиновій 65, 108, 115,
 116, 294, 297, 302, 304,
 305, 306, 307, 308, 309,
 310, 438, 442, 452, 453,
 454, 468, 469, 470, 471,
 472, 473, 486.
 Хорошевський 15.

Чайковський М., 456.
 Чалий С., 44, 437.
 Чарнецький С., 65, 442.
 Черненко Ф., 188, 461.
 Чернишевський М., 476.
 Чечель Д., 291, 468.

Шафарік П., 26, 27, 165,
 167, 427, 457, 458.
 Швачка Я., 75, 76, 444,
 445.
 Ширяєв 8.
 Штернберг В., 51, 439.

Щелкин М., 311, 473.
 Щоголів П., 23.

Юрась, Юрій (Хмель-
 ницький) 289, 467, 468.

Яременко 471.
 Ярина 484.

З М І С Т

Передмова	7
Шевченкова передмова до «Кобзаря» 1847 р. ..	23
Вибраний Кобзар	29
Примітки	433
Абетковий показник творів	489
Показник власних імен	493

